

**TÜRKİYE’NİN DIŞA AÇILIMI SÜRECİNDE
KÜÇÜK SANAYİNİN
MEKANSAL RE – ORGANİZASYONU
KAYSERİ ÖRNEĞİ**

Dokuz Eylül Üniversitesi

Fen Bilimleri Enstitüsü

Yüksek Lisans Tezi

Şehir ve Bölge Planlama Anabilim Dalı, Şehir Planlama Programı

**T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ**

Ozan HOVARDAOĞLU

Temmuz, 2002

İZMİR

119610

Yüksek Lisans Tezi Sınav Sonuç Formu

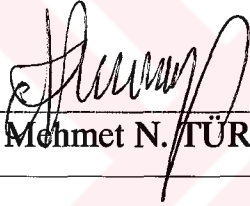
Ozan Hovardaoğlu, tarafından Prof. Dr. Hülya KOÇ yönetiminde hazırlanan “Türkiye’nin Dışa Açılımı Sürecinde Küçük Sanayinin Mekansal Re-Organizasyonu – Kayseri Örneği” başlıklı tez tarafımızdan okunmuş, kapsamı ve niteliği açısından bir Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Hülya KOÇ

119610

Yönetici

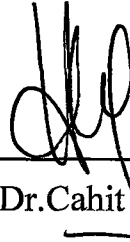
Prof. Dr. Mehmet N. TÜREYEN

Jüri Üyesi

Prof. Dr. Sezai GÖKSU

Jüri Üyesi

Prof. Dr. Cahit Helvacı

Müdür

Fen Bilimleri Enstitüsü

TEŞEKKÜR

Öncelikle konumun şekillenmesinde, konuyla ilgili araştırma, kaynak ve fikir üretimi kademelerinde yardımını ve desteklerini esirgemeyen değerli hocam Sayın Hülya KOÇ'a, kaynaklarını, bilgisini ve yardımlarını çalışmam boyunca esirgemeyen değerli hocalarım Sayın Sezai GÖKSU'ya ve Sayın Funda AYSEL ALTINÇEKİÇ'e teşekkürlerimi sunarım.

Ayrıca tüm yoğun ve zor çalışmalarım boyunca bana her türlü desteği veren, bütün aile bireylerime ve arkadaşlarıma, özellikle çalışmamda hem kaynak açısından hem fikir üretimi açısından hem de araştırmalarıma bizzat yardım eden, her türlü desteği veren nişanlım sevgili Seda ÇALIŞIR'a, bana yaşam boyu destek olan ve çalışmadaki tüm istatistiki analizlerin oluşturulmasında yardımlarını esirgemeyen sevgili babam Selim HOVARDAOĞLU'na, çalışmam ve yaşamım boyunca manevi desteğini ve enerjisini benden esirgemeyen sevgili annem Ayşen HOVARDAOĞLU'na, çalışmam boyunca bana her türlü desteği gösteren sevgili dostlarım Murat M. KAYA ve Serdar ŞENOL'a ve değerli katkılarını hiç esirgemeyen diğer tüm arkadaşlarıma tek tek teşekkür ederim.

Ozan HOVARDAOĞLU

ÖZET

Sanayileşme, özellikle Sanayi Devrimi ile birlikte kentler üzerindeki belirleyiciliği katlanarak çoğalan bir olgu olmakla birlikte, ekonomik sistemlerin de en önemli unsurlarından biridir. Tarihsel açıdan bakıldığında günümüzün “Gelişmiş Ülkeleri”nin tamamında sermaye birikiminin sağlanması sanayileşme ile olmuştur. Kapitalist ekonomi içerisinde de en önemli yere sahip olan olgu, özellikle 20. yüzyılın ortalarından itibaren “Gelişmekte Olan” veya “Azgelişmiş” ülkeler için de sermaye birikimini gerçekleştirmenin en önemli unsuru olmuştur. Bu ülkelerin kalkınmalarının sağlanması amacıyla da uygulamadaki en önemli politikalar sanayileşme üzerine temellenmiştir. Kalkınma stratejileri içerisinde en önemli yeri sanayileşmenin tuttuğunu söylemek de yanlış olmayacaktır.

Bu bağlamda sanayi işletmelerinin kent mekanı üzerindeki yer seçimleri de gerek kentsel, gerek sosyal ve gerekse ekonomik açıdan çok önemlidir. Sanayileşmenin ilk ortaya çıkış zamanlarında, kent mekanında, herhangi bir mekansal yer seçim kriteri göstermeksizin, girişimcilerin istekleri doğrultusunda rastgele konumlanan sanayi işletmelerinin kent içerisinde her yerde olmamaları, belli alanlarda toplanmaları gereği ortaya çıkmış, bunun için de çeşitli plan ve organizasyon politikaları üretilmiştir.

Kapitalist sistemin dönem dönem girdiği krizler sonucu değişmesi; ancak bunun bir etki – tepki süreci içerisinde genellikle sistem bütününe bozmayan bir değişim olması, aynı zamanda üretim ve birikim ilişkilerinde değişimlere yol açmıştır. Bu durum ise, hiç kuşkusuz, hem sanayileşme olgusunda dönem dönem değişimler ortaya çıkmasına neden olmuş, hem de kent mekanında sanayinin yerleşimi ile ilgili değişimleri sebeplemiştir.

Özellikle 1980 yılı bir kırılma noktası olarak oldukça keskin değişimlerin meydana geldiği bir yıldır.

Türkiye de 20. yüzyılın başlarından itibaren kalkınmayı sağlamak amacıyla sanayileşmeyi öne çıkartan politikalar üretmiştir. Bu seçim ise, kaçınılmaz olarak Türkiye'yi, dünya ekonomik sisteminden etkilenen bir noktaya getirmiştir. Bu etkileşim içerisinde, dünyadaki krizlerin yansımaları çok açık bir biçimde Türkiye'de de ortaya çıkmıştır. Sanayideki işletmelerin çok büyük bir oranının küçük sanayi sektörlerinde yoğunlaşması, küçük sanayinin ise, yapısı itibarıyla kent içerisinde rahatlıkla yerleşmesi, sektörün kent mekanı üzerindeki oluşumunu ve organizasyonunu önemli bir noktaya getirmektedir. 1980 sonrası dünyadaki ekonomik yapıda ortaya çıkan değişimlerin sınai yansımalarının ilk okunabileceği yerler de kent mekanlarıdır. Değişim, sınai aktivitelerin kent mekanlarındaki oluşumuna ve organizasyonuna da yansımıştır. Bu yansımaların keskinleştiği yerler ise, hem Gelişmiş Ülke, hem de Gelişmekte Olan Ülke kentlerindeki sanayiler ve sanayi alanlarıdır.

Şehir planlama açısından da kentsel organizasyonun oluşturulmasında önemli yeri olan sanayinin özellikle küçük sanayi bağlamında, mekansal olarak yeniden organize olması, bu yeniden organizasyonu belirleyen dinamikler ve son dönemlerde dünyada hakim görüş olmaya başlayan söylemler, Türkiye'de küçük sanayinin mekansal yeniden organizasyonu konusunu önemli bir noktaya getirmektedir. Bu çalışmada da Türkiye'de küçük sanayinin mekansal yeniden organizasyonunun dinamikleri araştırılmış, mekansal değişimin kurumsal yansımaları üzerinde durulmuş ve kent mekanında Organize Sanayi Bölgeleri şeklinde yeniden organize olan küçük sanayinin kentsel yeniden organizasyon içerisindeki önemi, Kayseri Merkez bağlamında incelenmiştir. Bu inceleme yapılırken de, öncelikle sanayileşmenin tarihsel gelişimine bakılmış, bu gelişimin Gelişmekte Olan Ülkeler ve Türkiye'deki yansımaları irdelenmiş ve küçük sanayinin mekansal yeniden organizasyonu Kayseri özelinde araştırılmıştır. İncelemede kullanılan yöntem; literatür taraması ve örnek alan kapsamında bilgi toplanmasıdır. Sonuç için kullanılan yöntem ise; istatistikî analizlerden korelasyon analizi ve iki yönlü yokluk denencesi için

anlamlılık testi uygulamalarıdır. Bunlar ise, 1980 – 1990 yılları arasında Kayseri’de verilen yatırım teşviklerine uygulanmıştır.

ABSTRACT

Industrialism, especially with Industrial Revolution, is one of the most important elements of the economic systems which's determination on the cities becomes greater. Historically all of today's developed countries have provided the capital accumulation by industrialism. Industrialism, which is an important part of capitalism, has been the most important element of capital accumulation in "developing" or "less – developed" countries especially since the middle of 20th Century. To intend to provide the developing of these countries, the most important application policies have based upon industrialism. It won't be wrong to say that industrialism has the most important place in development strategies.

In this context, the location of industrial firms on urban space is important in urban, social and economic means. Because of the absence of the location criterias for the industrial firms in the first terms of industrialism caused a random dispersion of these firms on urban space. By this, it had required that the industrial firms might be gathered on special places on urban space and providing this, many planning, location and organization policies have produced.

The alterations, which have appeared by the termly crisis of capitalist system and also appeared in an action – reaction process have caused another alteration in production and accumulation relationships. This situation not only have caused an alteration in the fact industrialism, but also have caused alterations in location criterias of industry. Especially the year 1980 is an important point in which sharp alterations had appeared.

Also Turkey has produced policies which based upon the industrialism for providing development since the beginning of 20th century. This selections perhaps have provided Turkey become a country which impressed from the world economic system. The great density rate of small industry in industrial firms and the easily located specialty of small industry provide sector's importancy to great ratios on development and organization on urban space. The marks of alteration could be easily pointed out on urban space after the alteration of world economic system after 1980's. The alteration has appeared on the development and organization of industrial activities on urban space. The sharpening places of this alteration are the industrial areas in the cities of both developed and less – developed countries.

For urban planning, industry, which has a great role on providing the urban organization especially in the context of spatial re – organization of small industry, the dynamics, which determine this re – organization and the concepts which become a dominant view in last terms have caused the subject; spatial re – organization of small industry in Turkey as an important problem area. In this study, the dynamics of spatial re – organization of small industry, the associational marks of spatial alteration and the importance of re – organization of small industry as Organized Industrial Areas on urban space in urban re – organization had researched in the context of Kayseri. Providing this research, first the historical development of industrialism had examined, then the marks of this development had scrutinized and the spatial re – organization of small industry in Kayseri had researched. The method of the research is gathering information about the development of industrialism, the industrial development of Turkey and collecting information about small industry in Kayseri. And the method of conclusion is using statistical analysis techniques; the correlation analysis and two – tailed significance. And these analyses techniques had applied to the investment incitements in Kayseri in the term 1980 – 1990.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
Özet	v
Abstract.....	viii
İçindekiler.....	x
Tablolar Listesi.....	xiv
Şekiller Listesi.....	xvi
1. GİRİŞ.....	1
1.1 Amaç.....	1
1.2 Kapsam.....	2
1.3 Yöntem.....	7
2. SANAYİ DEVRİMİ VE SANAYİLEŞME OLGUSU.....	9
2.1 Sanayi Devrimi.....	11
2.1.1 Sanayileşme I. Aşama (1780-1840).....	11
2.1.2 Sanayileşmenin I. Aşaması, Sömürgeleştirme ve Sermaye Birikimi.....	14
2.1.3 Sanayileşme II. Aşama.....	15
2.2 Sanayileşme ve Gelişmiş – Gelişmekte Olan Ülke Ayrımı.....	19
2.2.1 Sömürgecilik ve Azgelişmişlik.....	20
2.2.2 Gelişmiş Ülke – Gelişmekte Olan Ülke Ayrımı.....	23
2.3 Sanayileşme, Sermaye Birikimi ve Üretim Tarzları.....	26
2.3.1 Sanayi Dönemi Öncesine Kısa Bir Bakış.....	26
2.3.2 Sanayileşme Dönemi Ve Sonrasına Kısa Bir Bakış.....	29

3. GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE SANAYİLEŞME	
POLİTİKALARI.....	35
3.1 İçe Dönük Sanayileşme Stratejileri.....	37
3.1.1 İthal İkamesi Stratejisi.....	37
3.1.1.1 İthal İkamesi Stratejisinin Birinci Aşaması.....	38
3.1.1.2 İthal İkamesi Stratejisinin İkinci Aşaması.....	39
3.2 Dışa Dönük Sanayileşme Stratejileri.....	40
3.2.1 İhracat İkamesi Stratejisi.....	41
3.3 Karma Strateji.....	43
3.4 Bhagwati – Kruger Aşamalar Yaklaşımı.....	44
3.4.1 Aşama I.....	45
3.4.2 Aşama II.....	45
3.4.3 Aşama III.....	45
3.4.4 Aşama IV.....	45
3.4.5 Aşama V.....	46
4. TÜRKİYE’DE CUMHURİYET DÖNEMİ SANAYİLEŞME	
POLİTİKALARI.....	49
4.1 Cumhuriyet’in İlk Dönemlerinde Sanayileşme Hareketleri.....	52
4.1.1 1923 – 1933 Arası Dönem.....	52
4.1.2 1933 – 1939 Arası Dönem.....	57
4.2 İkinci Dünya Savaşı ve Sonrası Kısa Dönemde Sanayileşme	
Hareketleri.....	58
4.2.1 1939 – 1945 Arası Dönem: İkinci Dünya Savaşı Yılları.....	59
4.2.2 1945 – 1950 Arası Dönem.....	60
4.3 İkinci Liberal Dönem Veya Enflasyoncu Genişleme Yılları:	
1950 – 1960 Arası Dönem.....	61

4.4 Ekonomide Planlı Döneme Geçiş ve Kalkınma Planları:

1960 – 1980 Arası Dönem.....	63
4.4.1 Kalkınma Planları İçerisinde Küçük Sanayi.....	65
4.4.1.1 Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı: 1963 – 1967.....	66
4.4.1.2 İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı: 1968 – 1972.....	76
4.4.1.3 Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı: 1973 – 1977.....	85
4.4.1.4 Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı:	
1978 – 1980 Arası Dönemde.....	91
4.5 Türkiye’de Dışa Açılım Dönemi: 1980 ve Sonrası.....	92
4.5.1 İhracata Dayalı Ekonomik Gelişme Dönemi.....	95
4.5.2 Post – Fordizm.....	99
4.5.3 Post – Fordizm Bağlamında Türkiye’de Küçük Sanayi.....	104

5. TÜRKİYE’NİN DIŞA AÇILIMI SÜRECİNDE KAYSERİ’DE KÜÇÜK SANAYİNİN MEKANSAL YENİDEN ORGANİZASYONU.....

5.1 Kayseri İli’ne İlişkin Genel Bilgilendirme.....	112
5.1.1 Kayseri İli’nin Tarihçesi.....	114
5.1.2 Kayseri İli’nin Coğrafi ve Topoğrafik Özellikleri.....	119
5.1.3 Kayseri İli’nin Demografik Özellikleri.....	120
5.1.4 Kayseri İli’nin Sosyo – Ekonomik Yapısı.....	122
5.2 Kayseri’de Sanayinin Gelişimi, Yapısı ve Küçük Sanayi.....	126
5.2.1 Kayseri’de Sanayinin Doğuşu ve Gelişimi.....	127
5.2.1.1 Yazılı İlk Belgelerden Cumhuriyet’in İlanına Kadar.....	127
5.2.1.2 Cumhuriyet’in İlk Yıllarından Planlı Döneme Kadar.....	129
5.2.1.3 Planlı Dönem: 1960 – 1980 Arası.....	132
5.2.2 Kayseri’de Sanayinin Yapısı ve Küçük Sanayi.....	137
5.2.2.1 Kayseri’de 1980 Sonrası Sanayinin Gelişimi.....	138

5.2.2.2 Kayseri’de Sanayinin Bugünkü Yapısı ve Sınai Faaliyetin Sektörlere Göre Durumu.....	145
5.2.2.2.1 Metal Eşya, Makine ve Teçhizat Sanayi.....	152
5.2.2.2.2 Dokuma, Giyim Eşyası ve Deri Sanayi.....	153
5.2.2.2.3 Gıda Sanayii.....	154
5.2.2.2.4 Orman Ürünleri ve Mobilya Sanayii.....	155
5.2.2.2.5 Metal Ana Sanayii.....	155
5.2.2.2.6 Kimya, Kauçuk ve Plastik Ürünleri Sanayii.....	156
5.2.2.2.7 Taş ve Toprağa Dayalı Sanayi.....	156
5.2.2.2.8 Kağıt, Kağıt Ürünleri ve Basım Sanayii.....	156
5.2.2.3 Kayseri’de Organize Sınai Faaliyet Mekanları.....	157
5.2.2.3.1 Kayseri 1. Organize Sanayi Bölgesi.....	159
5.2.2.3.2 İncesu Organize Sanayi Bölgesi.....	164
5.2.2.3.3 Diğer Organize Sanayi Bölgeleri.....	165
5.2.2.3.4 Küçük Sanayi Siteleri.....	168
5.3 Kayseri’de Sanayi Girişimcisinin Özellikleri.....	171
6. SONUÇ.....	177
6.1 Sistemde Ortaya Çıkan Değişimler.....	178
6.2 Mekanda, Kentsel Organizasyonda, Sınai Organizasyonda ve Sanayide Ortaya Çıkan Değişimler.....	182
6.3 Türkiye’nin Dışa Açılımı Sürecinde Kayseri’de Küçük Sanayinin Mekansal Yeniden Organizasyonu.....	186
KAYNAKLAR.....	200

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 4.1: Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı İçerisinde İmalat Sanayisinde Küçük Sanayinin Yeri.....	69
Tablo 4.2: Küçük Sanayi İşyerleri Sayısı (1962 – 1965).....	81
Tablo 4.3: Küçük Sanayide İstihdam (1965).....	82
Tablo 4.4: İmalat Sanayisinde Kapasite Kullanımı.....	93
Tablo 5.1: 1935 – 1985 Kayseri İli Nüfus Değişimi.....	120
Tablo 5.2: Kayseri İli Şehir ve Köy Nüfusu.....	121
Tablo 5.3: Kayseri İli İlçeler Bazında Nüfus Dağılımı (1997).....	121
Tablo 5.4: Kayseri’de Nüfusun Yaş Gruplarına Göre Dağılımı (1990).....	122
Tablo 5.5: Kayseri’de Nüfusun İktisadi Faaliyet ve Yaş Gruplarına Göre Dağılımı (1990).....	123
Tablo 5.6: Kayseri’de Sosyal Güvenliğe Mensupların Yıllara ve Sosyal Güvenlik Kurumuna Göre Dağılımı.....	124
Tablo 5.7: Kayseri’de Yıllara Göre GSYİH’nin Gelişimi.....	125
Tablo 5.8: 1927 Sanayi Sayımına Göre Kayseri’deki İşyeri Sayısı ve İstihdam.....	130
Tablo 5.9: 1976 Yılı İtibariyle Kayseri Eski Sanayi Çarşısındaki İşletmelerin Sektörlere ve İşyeri Mülkiyetine Göre Dağılımı.....	135
Tablo 5.10: Kayseri’de Teşvik Belgeli Yatırımların 1980 – 1985 Arası Yıllara Göre Dağılımı.....	139
Tablo 5.11: Kayseri’deki Yatırım Teşvik Belgelerinin Yıllara Göre Dağılımı.....	140
Tablo 5.12: Ülke Geneline Verilen Teşvik Belgelerinin Yıllara Göre Dağılımı....	141
Tablo 5.13: İç Anadolu Bölgesi’nde Verilen Teşviklerin Yıllara Göre Dağılımı....	141
Tablo 5.14: Kayseri’de 1980 – 1990 Yılları Arasında Verilen Teşvik Belgelerinin Yatırım Türlerine Göre Dağılımı.....	142

Tablo 5.15: 1992 Yılı İtibariyle Kayseri’de 10 – 24 İşçi Çalıştıran Özel Sektör İşletmelerinin, İstihdama, Üretim Değerine ve Sektörlere Göre Dağılımı.....	143
Tablo 5.16: Kayseri’de 1995 Yılı İtibariyle 10’dan Fazla İşçi Çalıştıran İşletmelerin Sektörlere Göre Dağılımı.....	145
Tablo 5.17: 1998 – 2000 Yılları Arası Kayseri’de 10 ve Daha Fazla İşçi Çalıştıran İşletmelerin Sektörlere Göre Dağılımı ve İstihdamlar.....	149
Tablo 5.18: Kayseri’de 1998 – 2000 Yılları Arasında Sektörlere Göre İşletme ve İşçi Sayısındaki Değişim.....	151
Tablo 5.19: Kuruluş Yılları ve İşletme Sayıları Bakımından Kayseri’de Küçük Sanayi İşletmeleri.....	158
Tablo 5.20: Kayseri 1. Organize Sanayi Bölgesi’ndeki Parsel Kullanım Durumları.....	160
Tablo 5.21: Kayseri 1. Organize Sanayi Bölgesi’nde Üretimde Olan İşletmelerin Sektörlere Göre Dağılımı.....	163
Tablo 5.22: Hacılar Organize Sanayi Bölgesi’ndeki İşletmelerin Sektörlere Göre Dağılımı.....	166
Tablo 5.23: Kayseri’deki Küçük Sanayi Sitelerinin Büyüklük, İşyeri Sayısı, İstihdam, Ortalama Parsel Büyüklüğü ve Ortalama Çalışan Sayılarına Göre Dağılımı.....	170
Tablo 5.24: Kayseri’de 1980 – 1990 Yılları Arasında Verilen Yatırım Teşviklerinin Toplam Yatırım Miktarı, Sabit Yatırım Miktarı, Yıllara Göre Dağılım, Yatırım Türü, Sektörlere Göre Dağılım ve Teşvikten Yararlanan İstihdam Değişkenleri İçin Korelasyon Analizi ve Değişkenlere Uygulanan İki Yönlü Yokluk Denencesi İçin Anlamlılık Testi Sonuçları.....	182

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 5.1: Kayseri'nin Türkiye'deki Konumu.....	113
Şekil 5.2: Kayseri'nin Bölgesi'ndeki Konumu.....	113
Şekil 5.3: Justinianos Zamanında Kayseri.....	115
Şekil 5.4: 13. Yüzyılda Kayseri.....	116
Şekil 5.5: Kayseri İli ve İlçeleri.....	118
Şekil 5.6: Kayseri Merkez İlçe Arazi Kullanım Şeması.....	119
Şekil 5.7: Kayseri 1. Organize Sanayi Bölgesi'nden Bir Görünüş.....	161
Şekil 5.8: Kayseri 1. Organize Sanayi Bölgesi'nden Bir Görünüş.....	162
Şekil 5.9: Kayseri'deki Organize Sanayi Bölgeleri.....	164
Şekil 5.10: İncesu Organize Sanayi Bölgesi Arazi Kullanım Şeması.....	165

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

1.1 Amaç

Kapitalist sistem, hakim ekonomik görüş olmaya başladığı zamandan beri birçok krizle karşı karşıya kalmıştır. Önceleri zayıf ticari ilişkiler mevcutken, günümüzde dünya ölçeğinde güçlü ticari ilişkiler söz konusu olmaya başlamıştır. Adam Smith'ten bu yana ticaretteki, sanayileşmedeki, sermaye birikim süreçlerindeki, üretim tarzlarındaki değişim, belki de kapitalizmin tarihinde en çok öne çıkan ve en çok tartışılan konu olmuştur. Bu değişimlerin her kırılma noktasında bir kriz vardır. Fakat kapitalizm her krizden değişmiş olarak, aynı zamanda da kendini yeniden üreterek çıkmıştır. Bütün değişimler sonucu ortaya bazı arızalar çıkmış, kapitalist sistemi tarif eden bağımsız değişkenler bağlamında oluşturulan paradigma değişimleriyle bu arızalar kimi zaman başka oluşumlar için başlangıç / çıkış noktası olarak kullanılırken, kimi zaman ise sistemden dışlanarak yok olmaya bırakılmıştır. Sürece bakıldığında, değişmeyen tek şeyin değişimin kendisi olduğu görülecektir. Bir başka deyişle olayların ve nesnelerin nitelikleri bir kenara bırakılarak, günümüzden geçmişe doğru bakıldığında güçlü bir değişimin varlığını görmek mümkündür.

Bu değişim, ekonomik sistem genelinden, bu ekonomik sistemin parçalarına kadar yansımaktadır. Tarih içerisinde, özelde kapitalizm ele alınacak olursa, kapitalizmin kırılma noktalarında, bu sistemin parçalarına kadar inen değişimler olduğu görülecektir. 1970'ler krizi ve sonrasında 1980 yılı, literatürde bir kırılma noktası olarak kabul edilmektedir. Bu çalışmada amaçlanan da; sistemin bu değişimi bağlamında ortaya çıkan bir kırılma noktası olarak kabul edilen 1980 sonrası yeniden organize olan / organize

olması zorunlu bırakılan küçük sanayinin mekansal dönüşümünü incelemek, bu yeniden organizasyonu nedenleyen etkenlerin tarih içerisindeki gelişimini kısaca ortaya çıkarmak ve bu bağlamda yeniden organize olan / edilen küçük sanayinin değişime ne kadar uyum sağladığını, mekansal yeniden organizasyonun bu değişime uyum sağlamada ne kadar bir kriter olarak kabul edilebileceğini irdelemektir.

1.2 Kapsam

Değişim, çeşitli felsefi akımların temelini oluşturmakla birlikte, değişimin nasıl olduğu konusunda da farklı görüşler bulunmaktadır. Kimi akımlar değişimin evrimsel bir süreç olduğunu savunurken, kimi akımlarda değişim devrimsel sıçramalar olarak tanımlanmaktadır. Gerçi bir değişimin olmadığını ve evrenin durağanlığını savunan akımlar da vardır ancak bu çalışmada değişimin varlığı temel bir varsayım olarak kabul edilmektedir.

Yukarıda da değinildiği gibi, değişim çeşitli felsefi akımlarca farklı biçimlerde tanımlanmaktadır. Alman düşünürleri Karl Marx ve Friedrich Engels'in temellerini oluşturduğu Diyalektik Materyalizm, değişimi madde ve onun hareketleri bağlamında ele almaktadır. Bu çalışmanın ikinci önemli hareket noktası da Diyalektik Materyalizm'e dayanan bu değişim görüşüdür.

Karl Marx ve Friedrich Engels'in diyalektiği idealizmden ayırarak materyalist yapıda ve materyalizmi metafizikten ayırarak diyalektik yapıda geliştirmeleri sonunda ortaya koydukları diyalektik materyalizm, gerçeği açıklamaya çalışmakla yetinen klasik felsefi dünya görüşü yerine, gerçeği açıklayan ve onu değiştirip geliştirme yöntemini saptayan bilimsel felsefi dünya görüşüdür (Hançerlioğlu, 1973, s 97).

Marx ve Engels, diyalektik materyalist felsefeyi oluştururken beş temel ilke belirlemişlerdir. Bunlar:

- Evren özdekseldir. (maddidir, nesneldir.)
- Bilinç özdeksel doğanın ürünüdür.
- Evren sonsuz çeşitlilikteki olguların birbirine bağlı ve bağımlı bulunduğu bir bütündür.
- Tarih, özdeksel bir devinim (hareket, değişim) ve gelişim sürecidir.
- Evrimsel gelişme çelişme yasasıyla gerçekleşir (Hançerlioğlu, 1973).

Yukarıda da değinildiği gibi evrendeki her olgu değişmektedir. Bu değişim açıklanmaya çalışılırken de, diyalektik materyalizmin üçüncü ve dördüncü ilkeleri üzerinde ağırlıklı olarak durulmaktadır. Bir diğer önemli nokta ise, **sistem** ve **sistemin** değişimidir. Kavram olarak sistem birçok düşünür tarafından farklı biçimlerde tanımlanmıştır. Ancak bu çalışma kapsamında sistem, yine diyalektik materyalist felsefe bağlamında açıklanmıştır. Sistem, parçaları arasında hem bağıllık ve bağımlılık, hem de diyalektik etkileşimin var olduğu bir bütün olarak ele alınmaktadır. Bir başka deyişle sistem gerek parçaların, gerekse parçalar arası ilişkilerin oluşturduğu bir bütün olarak tanımlanabilir.

Sistemin özellikleri, türleri ve ne olduğu hakkında günümüze kadar bir çok farklı tanım yapılmıştır. Kimi kuramcılar sistemleri açık ve kapalı sistemler olarak ikiye ayırırken, kimi kuramcılar ise bu ikili sınıflamaya yarı açık sistem kavramını da dahil etmiştir. Bu çalışmada sistemlerin içsel özellikleriyle ilgili ayrıntılı bir inceleme ve tartışmaya girilmeyecektir. Ancak sistem en basit anlatımla yukarıdaki gibi tanımlanırsa, **sistemin değişimine** de kısaca değinmek gerekir.

Sistemlerin değişimi ve değişim dinamikleri ile ilgilenmekteki amaç, kapitalizmin de bir toplumsal – ekonomik sistem oluşudur. Dolayısıyla sistemlerin içsel değişimlerinin nedenleri kavramsal olarak açıklanıp, bu noktadan kapitalist sistem özeline inmek mümkündür. Ancak hemen öncesinde genel bir **ekonomik sistem** tanımı yapmak yararlı olacaktır. Ekonomist Joseph Lajugie ekonomik sistemleri genel hatlarıyla; “Ekonomik dengenin sağlanması için, bazı hakim etkenlere göre örgütlenmiş teknik yöntemlerin

uygulandığı, birbirine bağlı hukuki ve sosyal kurumlar bütünü.” (Lajugie, 1974, s 6) olarak tanımlamaktadır. Görüleceği üzere bu tanım, diyalektik materyalizmin üçüncü ilkesiyle de hemen hemen üstüste çakışmaktadır. Bu çalışma kapsamındaki önemli bir diğer varsayım ise, ekonomik sistemin yukarıdaki biçimde tanımlanışdır.

Bu noktadan itibaren sistemlerin değişimini açıklamak için oluşturulan genel kavramsal kurgu üzerinde durulabilir. Ancak öncelikle bir önemli varsayımı daha dile getirmek gerekir: Yukarıda sözü edilen kavramsal kurgu oluşturulurken, sistemler iki kategoriye ayrılmıştır. Bunların ilki **doğal sistemler**dir. Doğal sistemler kısaca, kendiliğinden evrilen ve değişimin içselleşmiş olduğu sistemlerdir. Bir başka deyişle doğal sistemler, kendilerini yeniden üretmek için dışsal bir müdahaleye, örneğin insan müdahalesine gereksinim duymazlar. Değişim kendiliğindendir.

İkinci kategori ise **yapay sistemler**dir. Bu sistemler insanın düşüncesi ve eyleminin ürünüdür. Örneğin ekonomik ve toplumsal sistemler böylesi sistemlerdir. Yapay sistemler, doğal olanlardan farklı olarak, kendilerini yeniden üretebilmek için dışsal bir müdahaleye, insan müdahalesine gereksinim duyarlar. Yapay sistemlerde değişim içsel olmadığı gibi, evrim de kendiliğinden bir süreç değildir. Bir başka deyişle yapay ve doğal sistemler arasındaki en temel fark, doğal sistemler, kendilerini, insanın olmadığı durumlarda da üretebilirken, yapay sistemler varoluşlarını insan eylemi ve düşüncesinden aldıkları için tamamen insana bağımlıdırlar. Bu çalışma kapsamında değişimleriyle ilgili genel kavramsal kurgunun oluşturulduğu sistemler yapay sistemlerdir.

Elbette ki bu iki sistem birbirinden tamamen soyutlanamaz. Bu noktada, ortaya çıkan şu paradoksa da değinmek gerekir: İnsan, varlığı, eylemi, söylemi, herşeyi ile doğal sistemlerin bir parçasıdır. Diyalektiğin doğası gereği sistemin diğer parçalarından etkilenir ve değişim ile evrim içsel olarak insanda vardır. Dolayısıyla insan da kendiliğinden evrilir ve değişir. Bu bağlamda insan ürünü olan soyut – somut hiçbir şey

de değişmeden kalmaz. Ancak aşağıda da görüleceği gibi, insanın ürettiği sistemler, yapay sistemler, değişmezlik bağlamında kurgulanmıştır.

Yapay sistemler insanın fikir ve eyleminin ürünüdür. Çok çeşitli bağlamlar için birçok değişik sistemler üretilmiştir ve üretilmektedir. Akla gelen ilk örneklerden biri ekonomik sistemlerdir. Bunun yanında bilgi toplama sistemleri, üretim sistemleri vb... gibi görece daha alt ölçekli sistemlerden, toplumsal sistemler, uluslararası ilişkileri belirleyen sistemler gibi üst ölçekli sistemlere kadar örnekler çoğaltılabilir. Bir araca güç veren motor da bir sistemdir. Bütün bu birbirinden farklı sistemlere bakıldığında zaman ortak bir özellik göze çarpar. Bu; hemen hemen bütün bu sistemlerin katı determinist kurallara göre kurgulanmış olmasıdır. Bir başka deyişle yapay sistemlerin neredeyse tamamında gözlenebilecek ilk özellik, bu sistemlerin işlevselliklerinin değişmemeyeyle tanımlanmasıdır. Yapay sistemlerin kendi içsel bütünlükleri, dolayısıyla değişmezlikleri sistemin zaman içinde işlevselliğinin devamı açısından önemlidir. Bütün yapay sistemler işlevsel kalabilmek için kendilerini **aynen** yeniden üretmek zorundadır.

Yapay sistemler tamamıyla insana bağımlı olduklarından kendilerini **aynen** yeniden üretmek için insan müdahalesine gereksinim duyarlar. Ancak insan aynı zamanda doğal sistemin de bir parçası olduğu için değişim ve evrim insana içseldir. Dolayısıyla insan değişir. İnsan değiştikçe de kendi kurguladığı sistemi değiştirmek durumunda kalır. Ancak değişimin derecesi her öznde özdeş olmadığı, farklı olduğu için, kurgulanan sistemin değişim derecesi de önemli bir sorunsal olarak ortaya çıkar.

Bir başka deyişle sistemin parçalarında değişim ortaya çıkarken, sistemin kendisi değişmemeye çalışır. Parçalar değişirken de sistemin sabit kalması sözkonusu değildir. Bu durumda parçalar sistemi değişime zorlarken, sistem de değişmemek için parçaları zorlar. Parçalar değişime yönelik etkiler oluştururken, sistem de değişmemek için tepkiler üretir. Süreç içinde sistemin kendi içsel bütünlüğünü, dolayısıyla işlevselliğini değiştirmeye yönelik etkilere karşı ürettiği tepkiler vardır. Bunları, sistemin kendini

aynen yeniden üretmek amacıyla oluşturduğu müdahaleler olarak tanımlamak mümkündür.

Ancak sistemler her ne kadar kendi işlevselliklerini sürdürebilmek için değişmemeye yönelik tepkiler üretiyor olsa da, gerek tepkinin doğmasına neden olan etki ve gerekse de tepkinin kendisi bir değişimin ortaya çıkmasına yol açar. Bir başka deyişle sistem bir tepki ürettiği andan itibaren değişime uğrar, ortaya koyduğu tepkilerle kimi zaman kendisini yeniden üretir ancak bu **aynen** bir üretim olmaz.

Kuramsal olarak, sistemleri değiştirmeye yönelik etkilere **arıza**, bu **arızaların** ortaya çıktığı dönemlere **kriz dönemi** ve **kriz döneminin** atlatılmasını sağlayacak tepkilerin ortaya çıkartıldığı dönemlere de **kırılma noktası** denmesi mümkündür. Sistemde arızalar kriz dönemlerini ortaya çıkartır, bu kriz dönemlerinde sistem kendini yeniden üretmek için tepkiler doğurur ve genellikle kendini yeniden üretmeyi başarır. Ancak bu **aynen** bir üretim olmaz. Dolayısıyla sistemin işleyişinde bazı değişimler meydana gelir. Bu değişimlerin ortaya çıkış dönemleri de kırılma noktalarıdır.

Yukarıda diyalektik materyalist akım bağlamında kuramsal olarak açıklanmaya çalışılan sistemin ve değişiminin mekanda da yansımalarını görmek mümkündür. Literatürde 1980 yılı bir kırılma noktası olarak kabul edilmektedir. Bu noktadan sonra kapitalizm kendini yeniden üretebilmek için bazı tepkiler ortaya koymuş, dolayısıyla bazı değişimler meydana getirmiştir. Üretim tarzlarında, sermaye birikim süreçlerinde, tüketim alışkanlıklarında ortaya çıkan değişimler kaçınılmaz olarak mekana da yansımaktadır. Bu çalışmada da ilerideki bölümlerde açıklanacak bu yansımalar bağlamında, küçük sanayinin mekansal olarak yeniden organizasyonu incelenmektedir.

Küçük sanayinin mekansal yeniden organizasyonu konusu incelenirken, yukarıda anlatılan değişim ve kırılma noktalarının kısaca açıklanması gerekir. Bu nedenle öncelikle sanayileşme olgusuna değinilmekte, sanayileşmenin tarihsel gelişimi kısaca açıklanmaktadır. Ancak sanayileşme dünyada eşzamanlı ve eşit şartlarla başlamadığı

için, sanayileşme konusu incelenirken, bugün sanayileşmiş veya gelişmiş olarak anılan ülkelerin geçirdikleri sanayileşme süreçleri ile bugün sanayileşmekte olan veya gelişmekte olan ülkeler olarak anılan ülkelerin geçirdikleri sanayileşme süreçleri de birbirinden ayrılarak irdelenmiştir. Bu irdelemelerden sonra, Türkiye özelinde ekonomik ve sınai anlamda oluşan değişim ve gelişim, Osmanlı'nın son dönemlerinden başlayacak biçimde; ancak ağırlıklı olarak Cumhuriyet Dönemi kapsamında incelenmiş, uygulanan ve hedeflenen politikalar ve sonuçları üzerinde durulmuş, bunun yanında 1980 sonrası değişim de ayrıntılı olarak irdelenmiştir.

Bu değişim incelenirken, 1980 sonrasında ortaya çıkan yeni üretim tarzı paradigmaları bağlamında en çok tartışılan yerlerden biri olması nedeniyle Kayseri İl'i merkezi örnek alan olarak seçilmiştir. 1980 sonrası dönemde küçük sanayinin yoğunlaştığı bir yer olması, bunun yanında üretimin dünya ölçeğindeki üretim ağı ile bağlantılı olması, Kayseri kentinin sınai anlamda önemini artırmaktadır. Çalışma kapsamında örnek alan olarak buranın seçilmesindeki önemli bir diğer etken de budur.

1.3 Yöntem

Yukarıdaki anlatılanlar bağlamında, değişimin var olduğu ve bu değişimin diyalektik materyalist ilkeler içerisinde gerçekleştiği varsayımı kabul edilmektedir. Çalışmada izlenen ilk yöntem, bu değişimin tarihsel gelişimini açıklayabilmek amacıyla, kuramsal literatür araştırmasıdır. Bu bağlamda, ikinci bölümde sanayileşmenin ortaya çıkışı, kapitalizmin dünya ölçeğinde bir ekonomik sistem haline gelişi ve bu iki olguyu gerçekleştiren, veya bu iki olgunun gerçekleşmesini sağlayan etkenlerin oluşumu incelenmiştir. 1700'lü yıllarda sanayileşmenin ilk ortaya çıkış dinamiklerinden, günümüzde üretim tarzlarında ortaya çıkan değişimler, çalışma kapsamında kalmak üzere, kısaca açıklanmıştır. Üçüncü bölümde, sanayileşmenin bu gelişimi ve kapitalizmin dünya ölçeğinde bir ekonomik sistem olmaya başlayıp, sanayileşmeyi, bugün gelişmiş ülkeler olarak anılan ülkelerle eşzamanlı başlatamayan ve çoğunlukla modernist ideolojinin kendilerine bu gelişmiş ülkeler tarafından getirildiği ülkelerdeki

sanayileşme politikaları incelenmiş, gelişmekte olan ülkeler için, genellikle gelişmiş ülkeler tarafından ortaya konulan politikaların neler olduğu irdelenmiştir. Dördüncü bölümde ise, Osmanlı'nın son dönemlerinden başlayarak 1980 yılına kadar geçen dönemde ülkemizde izlenen sanayileşme politikalarına değinilmiş, ekonomik gelişimin sanayileşme ile olan etkileşiminin ülkemizdeki yansımaları üzerinde durulmuş ve özellikle planlı kalkınma döneminde önemi daha da vurgulanan küçük sanayi politikaları incelenmiştir. Beşinci bölümde 1980 yılı ve sonrasında ortaya çıkan değişimler bağlamında kapitalizmin kendini yeniden üretmesi konusu ele alınmış, bunun ülkemizdeki yansımaları üzerinde durulmuş ve küçük sanayinin mekansal değişiminin yeni üretim tarzı ile olan ilişkisi irdelenerek, bu bağlamda ortaya çıkan mekansal yeniden organizasyon incelenmiştir. Altıncı bölümde örnek alan olarak seçilen Kayseri İl merkezi içerisinde kalan küçük sanayi incelenmektedir. Bu bağlamda, 1980 öncesi kent merkezinde bulunan küçük sanayinin 1980 sonrası yeniden organize olarak, Organize Sanayi Bölgesi'ne geçmesi konusu incelenmektedir. Bu inceleme kapsamında, literatürden, 1980 öncesi merkezde bulunan küçük sanayi profili bulunmuş, bu veriler, Organize Sanayi Bölgesi içindeki küçük sanayi ile karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırmada kullanılan yöntem ise, istatistiki analiz teknikleri içinden, ağırlıklı olarak korelasyon analizi tekniği ve anlamlılık testi tekniğidir. Yedinci bölümde ise kuramsal olarak ortaya konulan değişimin sonuçları ile mekanda ortaya çıkan değişim arasındaki ilişkiler tartışılmış ve bu bağlamda ortaya çıkan sonuçlar incelenmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

SANAYİ DEVRİMİ VE SANAYİLEŞME OLGUSU

Mal üretiminde insan gücü yerine makinaların kullanılmaya başlanması, üretimde, tüketimde, ticaretle, kentleşmede önemli bir değişime yol açmıştır. “Sanayi Devrimi, insan yaşamının yazılı belgelere geçmiş tarihindeki en köklü dönüşümüdür” (Hobsbawm, 1998, s 13). 18. yüzyılın ikinci yarısında İngiltere’den başlayarak sonrasında Batı Avrupa’ya yayılan sanayileşme, aynı zamanda yayılmakta olduğu ülkelerde toplumsal değişimleri de tetiklemiştir. Hemen hemen bütün Batı Avrupa ülkeleri ucuz hammadde elde etmek için dünyanın diğer bölgeleriyle ticari ilişkilere girmiş, kimi zaman sömürgeleştirmeyle, kimi zaman ise işgallerle bu ilişkileri pekiştirmiştir. Bu sayede gerek hammadde ve gerekse “değişim değeri” (Mandel, 1998) olan zenginlikleri kendi ülkelerine aktarmaya başlamışlardır.

Bu yayılım ile kapitalizm de dünya ölçeğinde bir ekonomik sistem olmaya başlamıştır. Günümüze kadar gelen ve halen devam eden bir çok tartışma, çekişme, savaş konusu da kaynağını bu yayılım ve kapitalizmin genişlemesinden almaktadır. Wallerstein bu süreçte kapitalizmi “herşeyden önce tarihsel bir toplumsal sistem” (Wallerstein, 1983, s 11) olarak tarif etmektedir. Bir başka deyişle kapitalizm bir ekonomik sistem olduğu kadar, aynı zamanda bir toplumsal sistemdir.

Çalışmanın temel varsayımlarından biri olan diyalektik materyalizmin (K. Marx, F. Engels) üçüncü ilkesi bağlamında ekonomik olan hiçbirşey, toplumdan, mekandan ve benzeri diğer kavramlardan soyutlanamaz. Bu bağlamda sanayi devrimini Hobsbawm “yalnızca iktisadi büyümenin hız kazanmasını değil, iktisadi ve toplumsal dönüşüm

nedeniyle ve bunun sayesinde iktisadi büyümenin hız kazanması” (Hobsbawm, 1998, s 5) olarak tanımlamaktadır.

Neredeyse literatürdeki bütün iktisatçılar ve iktisat tarihçileri sanayi devriminin İngiltere’de başladığını kabul etmektedir. Ancak üzerinde birleşilen bir diğer konu ise, sanayi devriminin sadece İngiltere koşullarında açıklanamayacağı konusudur. “Çünkü bu ülke ‘Avrupa Ekonomisi’ ya da ‘Avrupa’nın denizci ülkelerinden oluşan dünya ekonomisi’ olarak adlandırabileceğimiz daha geniş bir ekonominin bir parçasını oluşturuyordu”(Hobsbawm, 1998, s 33).

Bu dönemde sanayileşmeyle birlikte “ihracat ekonomisi” kavramı da ortaya çıkmaktadır. Hammaddeyi çoğunlukla kendi toprakları dışındaki sömürgelerinden elde eden İngiltere, iç piyasaya ve dünyaya mamul madde satmaktaydı. Ancak iç piyasadaki ticaret hadleri mamul madde ihracına oranla daha düşüktü. Bir başka deyişle sanayileşmenin ilk dönemlerinde sanayileşen ülkeler ihracat ekonomisini benimsemiş ve sermaye birikimlerini bu yolla gerçekleştirmişlerdir. Ancak unutmamak gerekir ki sermaye birikimini sağlamaktaki en büyük etken, sömürgeleştirilen ülkelerden elde edilen kazançlardır.

Fakat hemen belirtmek gerekir ki; ihracat ekonomisi sözünden günümüzde kullanılmakta olan anlamı anlaşılmamalıdır. Bu sözün günümüzdeki anlamı üzerine ilerleyen bölümlerde ayrıntılı açıklama yapılacaktır. 18. yüzyılın sanayileşen ülkelerinde durum farklıdır. Sömürgelerden elde edilen hammaddeyi mamul madde haline getirip, bunu ihracatını yapan bir anlayış hakimdir. Bu sayede sanayileşen ülkeler, o dönemde büyük sermaye birikimleri elde etmektedir. Hobsbawm bu süreci şöyle açıklamaktadır:

Bu olağanüstü gelişme potansiyelinin temelinde, ihraç sanayilerinin bir ülkenin iç talebinin mütevazı ‘doğal’ artış hızına bağımlı olmamaları yatıyordu. Bu sanayiler, bu hızlı gelişme yanılsamasını başlıca iki yoldan sağlıyordu: Bir dizi ülkenin pazarlarını ele geçirerek, savaş ve sömürgeleştirme gibi siyasi ve yarı siyasi yöntemlerle bazı ülkelerin

iç pazarlarındaki rekabeti ortadan kaldırarak. Başka ülkelerin iç pazarlarını ele geçirebilen, ya da kısa süre içinde dünya pazarlarının büyük bölümünde tekel durumuna gelen bir ülke, ihracat sanayilerini, kendi girişimcileri için sanayi devrimini mümkün kılmakla kalmayıp, bazen de neredeyse zorunlu duruma getiren bir hızla genişletebiliyordu. İşte Britanya 18. yüzyılda bunu gerçekleştirmeyi başardı (Hobsbawm, 1998, s 45).

Bu ülke nasıl tekel durumuna geldi? Sanayileşmenin hangi dinamikleri İngiltere'ye bu olanakları sağladı? Bu soruların hiç biri sanayileşmenin tarihsel evriminden soyutlanamaz. Bu nedenle sanayileşmenin nasıl bir evrim geçirerek günümüzdeki noktaya geldiğini, ekonomik bir sistem olan kapitalizmin kriz koşullarının evriminin çizdiği yolu açıklayabilmek amacıyla, Sanayi Devrimi'ne kısaca değinmekte yarar vardır.

2.1 Sanayi Devrimi

Sanayi devrimi, literatürde iki başlık altında ve bir süreç olarak incelenmektedir. Hobsbawm bu süreci; **Sanayi Devrimi I. Aşama** ve **Sanayileşme II. Aşama** olarak iki döneme ayırmıştır. Bu bağlamda, Hobsbawm Sanayi Devrimi I. Aşama ile tekstil sanayisindeki gelişmeden, bu sayede ortaya çıkan sermaye birikiminden, bir zaman sonra piyasada oluşan doymadan ve tekstil sanayinin krizinden söz etmekte, Sanayileşme II. Aşama başlığı altında da krize giren kapitalizmin kendini yeniden üretmek amacıyla üretim tarzını ve metayı değiştirmesini, tekstil sanayinden ağır sanayiye geçişi anlatmaktadır. Kapitalist krizin önemli kırılma noktalarından biri olan bu geçiş aşamaları kısaca şöyle ele alınacaktır.

2.1.1 Sanayileşme I. Aşama (1780 – 1840)

I. aşamada sanayileşme tekstil ürünleriyle özdeşleştirilmiştir. Hobsbawm bu özdeşleştirmeyi şu şekilde açıklamaktadır: “Sanayi devriminden bahseden pamuktan da

bahsediyor demektir” (Hobsbawm, 1998, s 52). Bir tarım ürünü olan pamuğun tekstil sanayi için hammadde olarak kullanılması iki açıdan önemlidir. Birincisi, pamuk sömürge ülkelerden elde edilen bir hammadde, dolayısıyla hammadde bakımından dışa bağımlı olan İngiltere, gerek sömürgeleştirmeye ve gerekse işgallerle pamuk üreticisi olan bir çok ülkeyi egemenliği altına almıştır. İkincisi, bu sayede tekstil üretiminde büyük artışlar ortaya çıkmış ve İngiltere birçok iç pazarı tekstil ürünleri sayesinde ele geçirerek sermaye girdisi sağlamaya başlamıştır. Bu iki olgu arasındaki diyalektik de önemlidir. Hammadde girdisi arttıkça, mamul madde çıktısında, ihracatta, dolayısıyla sermaye birikiminde artış olmuştur. Bununla birlikte, artan sermaye sayesinde sömürge ülkelerinde yayılmak ve yeni sömürge elde etmek için artan finansal kaynak oluşmuştur.

Pamuk üretimi sömürge ticaretinin bir yan ürünüydü. O dönem İngiltere’inde saf pamuklu tek ürün Hindistan’dan ithal edilen patiskalardı. Ancak bunun ithalatı yerli üreticiler tarafından hoş karşılanmamaktaydı. Bu oluşumu Hobwbawm şu şekilde açıklamaktadır:

İngiliz yünlü sanayi, 1700 yılında bunların (doğu ticaretiyle gelen ithal pamuklu ürünlerin) ithalatını tümüyle yasaklatmayı başardı ve böylece, farkında olmaksızın, yerli pamuklu imalatçılarına gelecekte iç pazarda rakipsiz kalma gibi bir imkanı sağlamış oldu. Modern pamuklu sanayinin ilk biçimi, patiska üzerine baskı yapılarak elde edilen kumaş, bazı Avrupa ülkelerinde kısmi bir ithal ikamesi tarzında üretilmeye başlandıysa da, bu henüz iç pazarın talebinin tamamını karşılamaktan çok uzaktı (Hobsbawm, 1998, s 53).

Pamuklu ürün ithalatının ikamesiyle iç pazarda rakipsiz kalan tekstil sanayisinde buhar gücünün kullanılmaya başlanması, bu üretim sıçramasını öyle büyük boyutlara ulaştırdı ki 19. yüzyılın başlarında İngiltere “üretimnin üçte ikisi”(Hobsbawm, 1998, s 45) gibi bir miktarı ihraç etmeye başlamıştı. Bu oranın ihraç edildiği ülkeler genellikle Avrupa dışında kalan dünyanın diğer bölümleri ve özellikle sömürgeleriydi.

Ancak bundan önce çok genel hatlarıyla, birinci aşamadaki sermaye birikiminin sağlanması açısından önemli olan sömürgeleştirmeye değinmek gerekir.

2.1.2 Sanayileşmenin Birinci Aşaması, Sömürgeleştirme ve Sermaye Birikimi

Önceki bölümde de belirtildiği gibi Sanayileşmenin I. Aşaması'nda, sanayileşmeyi tetikleyen bazı etkenler mevcuttu. Bunların ilki; pamuklu tekstil ürünleri, ikincisi; bu ürünlerin İngiltere'de ithal ikameci bir stratejiyle yerli üretici tarafından üretilmesi, üçüncüsü; hammadde sağlamak amacıyla işgaller, sömürgeleştirmeler ve dördüncüsü; yabancı bir pazarda tekel konumuna gelebilme durumudur. Bu sayılanların hepsi birbirleriyle mutlak ilişki içerisinde.

Sömürgeleştirme konusuna geçmeden önce, bazı bağların da ortaya çıkartılması gerekir. Bunların ilki, İngiltere'de ithal ikamesi yoluyla yerli üreticinin, tekstil üretiminde, iç pazarda rakipsiz kalması konusudur. 1700'lerin başında İngiltere'de, yerli üreticilerin baskılarıyla Hindistan'dan ithal edilen pamuklu ürünlerin ikame edildiği konusu önceki bölümde anlatılmıştı. Bu karardan sonra iç pazarda rakipsiz kalan yerli üreticiler aslında mevcut talebi bile karşılamakta yetersiz kalmış ve yeni üretim tarzı arayışlarıyla bir anlamda sanayileşmenin ilk aşamasını başlatmışlardı. Ancak hammadde ciddi bir sorun teşkil etmekteydi ve hammadde ithali yerine hammaddeye el koymak daha karlıydı. En basit anlamıyla sömürgeleştirme fikrinin ortaya çıkması, ucuz hammadde temini amacıyla bağdaştırılabilir. Bu amaçla İngiltere, dünyanın hemen her kıtasında koloniler kurmuş ve plantasyonlarda hammadde üretimi yapmıştır. Bu konu çok basite indirgenemez. Sömürgeleştirme dolayısıyla akla ilk gelen değişimlerden biri, sömürgeleştirilen ülkelerdeki geleneksel yapıların bozulması ve sömürgeci ülkeye tam bağımlı hale gelme durumu sözkonusudur. Bunu Yves Lacoste şu şekilde anlatmaktadır: "Sömürgecilik, çoğunlukla kasten, geleneksel toplumun yıkımına yolaçmıştır. Ülkenin boyunduruk altına alınmasından önce gelişen el sanatları ve imalat faaliyetleri yıkılmıştır. Yüksek değerde mamül ihraç eden Hindistan dokuma sanayi, Manchester

fabrikaları bütün dünyaya mal akıtmaya başlayınca sistemli olarak boğulmuştur” (Lacoste, 1996, s 53).

Genel olarak sömürgeci ülkeler, kaynağın en bol olduğu yerlere hükmetmeye çalışmışlar, kimi zaman bunu başarırken, kimi zaman gerek kendi iç çatışmaları yüzünden, gerekse de diğer sömürgeci ülkelerle olan çatışmaları yüzünden başarısız olmuşlardır. Ancak şu da bir gerçektir ki; özellikle plantasyonların kurulduğu bölgelerdeki kentlere, birçok anlamda yoğun yatırımlar yapılmıştır. Lacoste bu durumu şöyle açıklamaktadır: “Sömürgeciler bir yandan ekonomik gelişme imkanlarını durduran frenleri koymak, ya da mevcut frenleri sıkılamakla birlikte, öte yandan da kendi çıkarları için, sağlık alanında nüfus artışını başlatan iyileştirmeleri büyük ölçüde gerçekleştirmişlerdir” (Lacoste, 1996, s 54).

Özetle sömürgeci ülke gittiği yerde, kendi çıkarları doğrultusunda; geleneksel yapıları bozmakta, plantasyonlar aracılığıyla kaynağı kendi ülkesine aktarmakta, bu amaçla bazı iyileştirmeleri de gerçekleştirmekte ancak bu iyileştirmeler lokal ölçekte kalmakta ve en önemlilerinden biri olarak sömürülen ülkedeki iç pazara da hükmetmekteydi. Bu sayede sömürgeci ülke hammaddeyi çok ucuza sağlayıp mamul madde ihraç etmekte ve ithal ikamesi yoluyla da kendi iç pazarını ve üreticisini korumaktaydı.

Sanayileşmenin ilk aşamasında sömürgecilik genel hatlarıyla böyle tanımlanabilir. Sömürgeciliğin ve sonuçlarının az gelişmişlikle olan ilişkileri üzerinde sonraki bölümlerde durulacaktır. Ancak öncelikle krize giren kapitalizmin kendini yeniden üretme yollarını bulduğu sanayileşmenin ikinci aşamasına kısaca değinmek gerekir.

2.1.3 Sanayileşme II. Aşama (1840-1895)

Sanayileşmenin II. Aşaması, birinciden farklı olarak, tekstil sanayinin öne çıktığı bir dönemdir. Yine temellerini İngiltere’de bulmuştur. Bu dönemde pamuklu tekstil ürünleri

ihracatının yanında kömür ve çelik ihracatı önemli miktarlarda artış göstermiş, hatta artış, tekstil ürünleri ihracatının çok önüne geçmiş ve gölgede bırakmıştır. Bunun en önemli sebeplerinden biri olarak pazardaki doyma ve bununla birlikte ortaya çıkan krizler gösterilebilir.

Tekstil sanayinin yerini ağır sanayinin alması sürecini Hobsbawm şu şekilde açıklamaktadır:

Tekstile dayalı sanayileşmenin kriz dönemi, kömür, demir için bir hamle dönemi; demiryolu inşaatı dönemi. Bu gelişmenin birbirine bağlı iki nedeni vardı: Birincisi, dünyanın diğer ülkelerindeki 'dünyanın atölyesi' dışında başka bir yerden büyük miktarlarda ithal edilemeyen ve henüz ülke içinde yeterli miktarda üretilmeyen yatırım malları için hızla büyüyen bir pazar sağlayan hızlı sanayileşmeydi. Fakat ikinci neden talepteki artışla pek ilgili değildi. Bu neden, en iyi örneğini demiryolu inşaatının oluşturduğu, karlı yatırım için muazzam miktardaki sermaye birikiminin giderek artan baskısıdır (Hobsbawm, 1998, s 100).

Dönemin bu kapitalist krizine yukarıdaki açıklamalar ışığında bakılacak olursa, aslında krizlerin ve sistemin kendini yeniden üretme mekanizmalarının günümüzdekinden çok da farklı olmadığı görülecektir. Sınırsız sermaye birikimi amacıyla yola çıkan kapitalist işletmeler, bir anlamda önce pazar olanaklarını tüketmiş, bununla birlikte aşırı sermaye birikimiyle karşı karşıya kalmış, tekstil sanayisi yatırım olanaklarını yavaş yavaş kaybetmeye başlamıştır. Bu krizden çıkış yolu olarak öncelikle yeni pazar ve yatırım olanakları yaratmak gerekmiştir. Bu amaçla, sanayileşen ülkelere ara malları ve kısmen teknolojisi ihracıyla demiryolu inşaatı ve teknolojisi ihracı gündeme gelmiştir.

Kapitalizmin yeni bir dünya ekonomisi haline gelmeye başladığı dönemlerde ortaya çıkan bu krizin atlatılması şöyle özetlenebilir:

Yeni bir taşımacılık sistemi sermaye birikimini her türlü sanayi amacı için seferber etmenin yeni bir aracı ve hepsinden önemlisi, muazzam bir istihdam alanı ve Britanya'nın yatırım malları sanayisi için devasa ve devamlı bir teşvik unsuru. Bireysel yatırımcı açısından ise demiryolları, genellikle Amerika'ya açılan kredilerin bir başka biçimiydi. Ekonominin bütünü açısından ise planlanmış değil de rastlantı sonucu da olsa –İngiliz kapitalizminin birinci aşamasının krizine, takdire şayan bir çözümdü (Hobsbawm, 1998, s 105).

Tekstil sanayi yerine geçmeye başlayan ağır sanayi bir çözüm olduğu kadar kendi sorunlarını da üretmekteydi. “Nasıl sanayileşmenin birinci aşaması kendisinin meydana getirdiği durgunluğa ve krize düştüyse, ikinci aşama da kendi güçlüklerini doğurdu” (Hobsbawm, 1998, s 116). Bu sorunlar sadece ekonomik nitelikte değildi. Aynı zamanda toplumsal ve siyasi sorunlar da ortaya çıkmaktaydı. Kentlerde çöküntü alanları oluşmakta, kar hadlerini yükseltmek amacıyla “en düşük ücret- en yoğun çalışma saati” politikaları çalışan kesimin başta sağlık olmak üzere bütün şartlarını zorlamakta ve bunların bileşimi olarak, ortaya sistem karşıtı görüşler çıkıp, değişimi zorlamaktaydı.

Kapitalist sermaye birikim tarzına karşıt birçok görüş ortaya çıkmakta ve toplumsal olarak ciddi yankılar uyandırmaktaydı. Devletler ve hükümetler artan baskılar sonucu, kapitalist ekonomiye müdahale etmek zorunda kalıyor, bu amaçla çeşitli yasal düzenlemeler ortaya koyuyor ancak genel anlamda ne işvereni ne de işçiyi tatmin eder nitelikte müdahaleler yapabiliyordu. Çalışan kesim, sermaye birikim sürecinde kendi lehlerinde bir değişimin ortaya çıkabilmesi amacıyla devamlı baskılar yapmaktaydı ve genel hatlarıyla başarılı sayılabilecek adımlar atabilmişlerdi. “Değişimin en açık belirtisi siyasal nitelikteydi. 1867 reform yasası işçi sınıfının oylarına dayanan bir seçim sistemini kabul etmişti. Parlemonter demokrasiyi getirmedi, fakat Britanya'yı yaratanların sonunda onu getirmeye razı olmalarını ifade ediyordu” (Hobsbawm, 1998, 115).

Yukarıdaki açıklama aslında ekonomik bir sistem olduğu kadar toplumsal bir sistem de olan kapitalizmin, kendini yeniden üretmek amacıyla ortaya koyduğu bir müdahaleyi, bir tepkiyi de açıklamaktadır. Önceki bölümlerden de hatırlanacağı gibi; yapay sistemler, değişime yönelik ortaya çıkan bir etkiyi bertaraf etmek için bir tepki ürettikleri andan itibaren değişmektedirler. Hobsbawm'ın yukarıdaki açıklaması da böylesi bir tepkinin sonucu ortaya çıkan değişimi kanıtlar niteliktedir.

Sanayileşmenin ikinci aşaması olarak kabul edilen dönemde İngiltere sınai gücünün büyük kısmını yitirmiştir. Bu dönemi Hobsbawm şöyle anlatmaktadır:

Ekonomi, muhteşem bir gelişmeden sonra durgunluk içine girdi. 1870'lerin başlarında İngiliz ekonomisindeki hızlı genişleme, ABD ve Orta Avrupa'daki kadar çarpıcı bir hasara uğramadıysa ve kendini iflas etmiş bankerler ve soğuyan yüksek fırınların içinde bulmadıysa da, durdurulamaz bir inişe sürüklendi. Diğer sınai güçlerin tersine, Britanya'daki hızlı genişleme eski durumuna kavuşamayacaktı. Fiyatlar, karlar ve faiz oranları düştü ya da şaşılacak derecede düşük kaldı. Birkaç küçük genişleme, 1890'ların ortalarında tersine dönecek olan bu uzun ve sinir bozucu düşüşü durduramadı. Sislin arasından enflasyon güneşi bir kez daha ortaya çıktığında, çok farklı bir dünyayı aydınlattı. 1890 ve 1895 arasında hem ABD, hem de Almanya çelik üretiminde Britanya'yı geçtiler. Britanya 'Büyük Bunalım' sırasında 'dünyanın atölyesi' olmaktan çıktı ve yalnızca dünyanın en büyük üç sınai gücünden biri ve bazı önemli yönlerden en zayıfı durumuna geldi (Hobsbawm, 1998, s 116).

20. yüzyılın başlarında İngiltere, hem ekonomik gücünün hem de siyasi gücünün önemli bir kısmını yitirmiştir. Özellikle toplumsal baskılar sonucu üretim tarzı ve sermaye birikim birikiminde ortaya çıkan değişimler bunda etkiliydi. Sömürgeleştirdiği birçok ülkeyi kaybetmişti ve kaybetmekteydi. Bağımsızlığına kavuşan birçok sömürge ülkesi ise, sanayileşmekte, önceden İngiltere'ye bağımlı olduğu birçok mamül maddeyi kendi iç pazarına sürebilmekte ve hatta ihraç edebilmekteydi. "Büyük Bunalım bittiğinde çok şey değişmişti" (Hobsbawm, 1998, s 121). Bu dönemin en büyük

özelliklerinden biri değişimin ekonomik kriz yanında toplumsal baskılarla da oluşmasıydı. Kapitalist sistem kendini yeniden üretmek için bu kez sadece ekonomik anlamda müdahaleler değil, aynı zamanda toplumsal müdahaleler de yapmak zorunda kalmıştı. Bunun yanında artık dış ticaretle rakip, sanayileşen sanayileşmeye çalışan birçok ülke vardı: Sanayileşmekte ve sanayileşmiş ülkeler.

2.2 Sanayileşme ve Gelişmiş – Gelişmekte Olan Ülke Ayrımı

20. yüzyılın başlarında İngiltere'nin giderek gücünü kaybetmesi elindeki sömürgeleri kaybetmeye başlaması ve dünyada diğer güçlerin yükselişi yeni bir oluşuma yol açmaya başlamıştı. Önceleri iç pazarı tamamen İngiltere'nin kontrolü altında olan birçok ülke, bağımsızlığını kazanmaya başladıkça bu tekelleşme de yavaş yavaş son buluyordu. Sömürge zamanındaki bağımlılık, giderek farklılaşmakta dolayısıyla İngiltere'nin kar marjı da bununla orantılı olarak düşmekteydi. İngiliz hegemonyası çözülme noktasına gelmişti. Bunun yanında özellikle Almanya ve ABD'nin mal üretiminde İngiltere'nin önüne geçmesi, dünya pazarlarında giderek artan olanaklar bulmaya başlaması güç dengelerini bozmaktaydı.

Önceleri sömürge olan ülkeler her ne kadar politik bağımsızlıklarını elde edip İngiltere'ye olan bağımlılıklarını azaltmışlarsa da, değişen güç dengeleri bağlamında, bu bağımlılığın aslında yönü değişmekte ve derecesi farklılaşmaktaydı. Ancak bağımlılık ilişkileri devam etme eğilimindeydi. İngiltere'den kopuş ve bağımsız yönetime geçiş, ekonomik anlamda bağımlılık ilişkilerini amaçlanan düzeylere indirememekteydi. Bu, uzun süre sömürge olarak yaşamış ülkelerin içsel yapısal oluşumlarından kaynaklanmaktaydı. Bunu açıklayabilmek için biraz geri dönüp sömürgeleştirme ve sömürgeleşme olgularına farklı bir bağlamda kısaca yeniden bakmak gerekir.

2.2.1 Sömürgecilik ve Azgelişmişlik

Önceki bölümlerden de hatırlanacağı gibi sömürgeciler, sömürgeleştirdikleri ülkelerdeki kaynakları kendi ülkelerine aktarmakta, buralardaki iç pazarı ele geçirip, tekelleşmekte ve ülkedeki ekonomik gelişme potansiyellerini kendi çıkarları doğrultusunda kullanarak, sömürülen ülkenin ekonomik gelişmesini engellemekteydi. Ancak bunun yanında lokal olarak bazı iyileştirmeleri de gerçekleştirmişlerdi.

Fakat üzerinde önemle durulması gereken nokta, sömürgecilerin egemenlik kurdukları ülkelerin büyük kısmında bunu, bazı destekler almak yoluyla kurdukları gerçeğidir. Alışıl gelmiş söylemin tersine, sömürülen ülkelerin büyük kısmı, sömürgecilik döneminde sömürgeciyle işbirliği yapan aristokrat kesimin bir kısmının ya da tamamının varlığı dolayısıyla “sömürülen” noktasına gelmiş ve orada kalmıştır.

Azgelişmişlik konusu aslında çok daha derin bir şekilde tartışılması gereken bir konudur. Ancak çalışma çerçevesinde kalabilmek ve çalışmaya konu olmayan tartışmalara neden olmamak amacıyla kısa tutulacaktır.

Modern ekonominin dünyaya yayılması, görece adil ekonomik değişim temeline dayandırılmış değildir. Yayılma, doğrudan doğruya, ya da dolaylı bir politik egemenliğin kurulmasıyla sıkı sıkıya ilgilidir. ‘Kapatma’ sistemi, uzun süre eski sömürge paktının yasalaşmış ifadesi olmuştur. Sistem 19. yüzyıl sonunda hukuken kalkmış olsa bile fiilen sürüp gitmektedir (Lacoste, 1996, s 53).

İşte bu fiilen sürüp gitme durumunu açıklayabilmek amacıyla sömürgecilik ve azgelişmişlik ilişkisinden bahsetmek gerekir. Raimondo Luraghi sömürgeciliği “Teknik yönden geri tarımsal bölgeler aleyhine endüstri şirketlerinin yayılması” (Luraghi, 1975, s 13) olarak tanımlarken, durum Lacoste’a göre daha farklıdır. Lacoste, o dönem için teknik olarak geri kabul edilen Avrupa dışı ülkelerin aslında teknik bakımdan geri olmadığını hatta bir çok alanda ileri olduğu görüşünü kabul etmektedir. “Çin, 4.

yüzyıldan beri kömür çıkarmaya ve bunu siderürjide kullanmaya başlamıştır. Hindistan, Çin, Arap Dünyası'nda aletler, hidrolik makinalar, dokuma sanayi, kimya, metalurji tekniği dikkat çekici bir güce erişmiştir”(Lacoste, 1996, s 56).

Lacoste bu gelişmenin Ortaçağ sonlarında yavaşladığını hatta durduğunu dile getirmektedir. Aynı dönemde sanayi devrimini gerçekleştirmiş olan Avrupa ise, hızlı bir gelişme içerisine girmiştir. Ancak burada önemli olan nokta, iki toplum arasındaki yapısal farklardır ve sömürgeciliğin yayılması da bu bağlamda etkili olmuştur.

Geçmişleri ne kadar parlak olursa olsun bu ülkeler, durgunluk hatta gerileme safhasına girmişlerdir. Son derece yüksek teknik ve bilimsel düzeye ulaşan bir yükselme döneminden sonra, bu toplumların gelişmesi yavaşlamış ve durmuştur. Çoğunlukla açık sızramaların sonrasında, bu toplumlar, Ortaçağ'ın sonunda prestijli bir geçmişin zenginleştirdiği sosyal ve ekonomik yapılarında bir tür dengeye erişmişler, fakat bu yapılar az çok katılaşmaya yönelmiştir. Avrupalılar bu uyuşmuş ve hareket yeteneğini yitirmiş toplumlarla ilişkiye geçmişlerdir. Gerçekleştirdikleri fetihler, maddi güçlerinden çok, yaklaştıkları toplumların iç zayıflıklarının sonucudur (Lacoste, 1996, s 57).

Bir başka deyişle bu toplumlar, sosyal, ekonomik ve teknik hareketsizlik noktasına gelmişler ve her yönleriyle durgun kalmaya başlamışlardı. Toplumsal olarak böylesi hareketsiz bir konuma gelen bu ülkelerde bilimsel ve teknik ilerleme de durmuştu. Oysa aynı dönem Avrupası'nda Sanayi Devrimi ve burjuvazinin sistemin katılaşmış parçalarında ortaya çıkardığı değişim dinamikleri toplumsal, ekonomik bilimsel ve teknik bir hareketlenmeye yol açmıştı.

Diyalektik materyalizmin beşinci ilkesine göre “evrimsel gelişme, çelişme yasası ile açıklanır.” Ancak, bir çelişme olabilmesi için bir hareketlilik gerekir. Durgun bir yapı, çelişmenin olmadığı ve bütünün kendisiyle parçaları ve bizzat parçalar arası dengeli, özdeş ilişkilerin bulunduğu bir durumdur, dolayısıyla gelişmeyi yaratacak devinimden

yoksundur. Gelişme olabilmesi için çelişme yasasının işleyebilmesi, çelişme yasasının işleyebilmesi için de hareketlilik ön koşullardır.

Döneme bu bağlamda bakıldığı zaman Avrupa'nın hızlı gelişimi ve Avrupa dışı ülkelerdeki durgunluğun sebebi daha rahat anlaşılacaktır. Devamlı hareketliliğin ve gelişimin olduğu bir toplumsal yapı ile, durağan ve gelişmenin olmadığı bir yapı ilişkiye girmiştir. Evrendeki doğal olan hiçbir olgunun değişmez nitelik taşımadığı kabulünden yola çıkılarak; durgun olan toplumsal yapının çözülmesi durumu olağandır. “Deniz aşırı ülke halklarının emperyalizm karşısındaki aczi, esas itibariyle, geleneksel sosyal yapıların niteliklerinden ileri gelmektedir. Bu yapılar, tehdit altındaki halklara yeterli bir birlik verme gücünde değildir” (Lacoste, 1996, s 58).

Bu iki toplumsal yapının karşılaşması, iki yapı arasında çatışmalara yolaçmış ve bunun sonucu durağan toplumsal yapılar çözülerek boyunduruk altına girmiştir. Avrupalılar, gittikleri yerlerdeki toplumsal yapıları bozmuş, yerine kendi çıkarları doğrultusunda kullanabileceği yapılar oluşturmuştur. Geleneksel yapısında özel mülkiyetin neredeyse hiç olmadığı, herşeyin hükümdara ait olduğu bu toplumlarda Avrupalılar destek görmüşlerdir. Lacoste bu desteği şu şekilde açıklamaktadır:

Avrupalıların hareketi, yerli toplumlarda kendi güçlerini artırmak için, geleneksel yapıların yıkılmasından yararlanacak olanlardan tam bir destek görmeleri dolayısıyla çok kolaylaşmıştır. Yerli aristokrasinin birçok üyesi, sömürgeciliğin değerli müttefikleri olmuşlardır... Asya, Afrika ve Kolomb öncesi Amerika'nın birçok ülkesinde, arazinin mülkiyeti yok gibiydi. Toprak bütünüyle, ondan vergi alan hükümdar ile, köy ve aşiret topluluklarına aitti. Hükümdar beylerinden birine bir tımar bağışladığında, belli bir arazi üzerinde mülkiyet hakkı değil, hükümdar adına vergi toplama yetkisi vermektedir. Avrupalılar bu ülkelere, toprağın özel mülkiyetine dayanan farklı temel sosyal ilişkiler getirdiklerinden, yerli eşrafın, sömürgeciliği ve onun mülkiyet görüşünü benimsemekte büyük çıkarı vardı. Böylece vergi alma hakkını tam mülkiyet hakkı haline getirebilmekteydiler (Lacoste, 1996, s 62).

Bu durum aslında sonradan mülkiyet sahibi olan yerli aristokrati ve onun elinde bulundurduğu kaynaklardan dolayı ekonomiyi de Avrupa'ya bağımlı kılıyordu. Bunun yanında ülkedeki iç pazar da Avrupalı tekeller tarafından ele geçirilmiş durumdaydı. İç pazarında söz hakkı sahibi olmayan, ekonomik olarak ve politik olarak tam bağımlı olan bu ülkelerde doğal olarak ekonomik bir gelişme de olamamaktaydı. Yatırım için sermaye birikimi yoktu, emek yoğun bir hammadde üretimine dayalı sermaye birikimi de ulusal ölçekte değil, mülkiyet sahibinde kalıyordu.

Böylesi bir oluşum içinde de, gerek 19. yüzyıl sonlarında, gerekse 20. yüzyıl başlarında politik bağımsızlıklarını kazanan “eski” sömürge ülkelerinin bir kısmı, Avrupalı sömürgecinin önceden empoze etmiş olduğu mülkiyet ilişkilerinin içselleşmiş olması nedeniyle, politik bağımsızlığına rağmen, yeterli sermaye birikimini sağlayamıyor, gelişme yerel ölçekte, yerel tekellerin kontrolünde kalıyor ve ekonomik bağımlılık devam ediyordu. Bu ülkeler her ne kadar politik bağımsızlıklarını kazanmış olsalar da, henüz sadece iç pazarlarında zayıf bir sermaye birikimi süreci içerisinde kalmışlardı. Bu bağlamda bile gerek teknoloji bakımından, gerekse aramalı üretimi bakımından hala “eski sömürgeci”lerine; “gelişmiş” olarak adlandırılan ülkelere bağımlıydılar.

Bu noktada ortaya gelişmiş ülke ve gelişmekte olan ülke ayrımı çıkmaktadır. Bu ayrıma da kısaca değinmek gerekir.

2.2.2 Gelişmiş Ülke – Gelişmekte Olan Ülke Ayrımı

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülke ayrımı genel anlatımıyla sermayeye sahip olabilme ve onu yeniden üretebilme kapasitesiyle keskinleşir. Gelişmiş olarak nitelenen ülkeler sanayileşme sürecinde; hem sürece hakim olmuş, hem de kaynağa ve sermayeye hükmedebilmiş ülkelerdir. Sanayileşme beraberinde gelen diğer süreçler aracılığıyla sermaye ve kaynağa hükmeden ülkeler, önceki bölümlerde anlatılanlar bağlamında; aslında sadece kaynağa ve sermayeye değil, aynı zamanda kaynağı (hammaddeyi) yoğun

olarak elde ettikleri ülkelere de hükmetmişler, buraları hem ekonomik olarak, hem de politik olarak kendilerine bağımlı kılmışlardır. Zaman içinde politik bağımlılık görece azaldıysa ve/veya yokolduysa da ekonomik bağımlılık halen devam etmektedir. Bu bağlamda gelişmiş ülkeler “merkez”, gelişmekte olan ülkeler de bu “merkez”lere bağımlı “çevre” ülkeler olarak anılmaktadır.

Bu noktada şu açıklamayı yapmayı gerekir: “Gelişmekte olan” sözüne bakıldığında zaman, bunun anı belirleyen bir söz olmaktan çok, bir süreci tarif eden bir söz olduğu görülecektir. Bir başka deyişle, “gelişmekte olan” sözünün altında, “belli bir süreç sonrasında ‘gelişmiş’ mertebesine ermesi beklenen” anlamı yatmaktadır. Oysa bu konumdaki ülkelerin her birinin bu noktaya erişmesi gerçek anlamda söz konusu değildir. Her ne kadar tez kapsamında ayrı bir tartışma konusu olsa da burada kısaca belirtmek gerekir ki; “gelişmekte olan ülkeler” sözüne bu çalışmada, yukarıdaki bağlamda bakılmamaktadır. Başka bir anlatımla, “gelişmekte olan” ülkelerin sonu, “gelişmiş” ülke noktasına gelmek olmayabilir. Bu nedenle “gelişmekte olan” sözü ile “azgelişmiş” sözü bu tez kapsamında eş anlamlı kabul edilmektedir.

“Azgelişmiş” ya da “gelişmekte olan” sözlerini kullanabilmek için öncelikle “gelişmiş”in ne olduğunu tarif etmek gerekir. En basit anlatımla kartezyen düzlemde bir noktanın değerinin azlığından veya çokluğundan bahsedebilmek için en az bir noktaya daha gereksinim vardır. Bir başka deyişle karşılaştırma yapabilmek için en az iki nokta gerekir. Gerek “gelişmiş” sözü gerekse “gelişmekte olan” veya “azgelişmiş” sözü, bir karşılaştırmanın ürünüdür. Bu bağlamda azgelişmişlik de gelişmişlik varolduğu için mevcuttur.

Önceki bölümlerde sanayi devrimini gerçekleştiren ülkelerin ve bu sürece sonradan da olsa hakim olabilen ülkelerin sermaye birikim süreçlerinden bahsedilmişti. Bu noktadan hareketle; önceleri “sömürgeci” olan ülkelerin günümüzde genellikle “gelişmiş” ülke kategorisinde yer aldığı görülecektir. Tabi bunlara istisna durumlar da

vardır. Örneğin ABD, İngiltere'nin bir sömürgesiyken, günümüzde “gelişmiş” ülke kategorisinde başta gelen ülkelerden biridir.

Hemen hemen bütün “eski” sömürgeci ülkeler, günümüzde gelişmiş ülke konumundadır. Bunun yanında sömürülen bir çok ülke de azgelişmiş veya gelişmekte olan ülke pozisyonundadır. Ancak yukarıda da belirtildiği gibi bazı eski sömürgeler, gelişmiş ülke kategorisine girmişlerdir. Lacoste'a göre bunu ortaya çıkartan en önemli etken, bugün azgelişmiş olarak adlandırılan ülkelerin sömürge döneminde ulusal ölçekte “geleneksel” bir toplumsal yapısı olması, fakat sömürgeyken gelişmiş ülke kategorisine girebilmiş ülkelerde, sömürgecilik öncesi geleneksel toplumsal yapıların ulusal ölçekte olmayışıdır. Bu iki kutup arasındaki tarihsel toplumsal farklılıklar tartışması tez kapsamına girmemektedir bu nedenle, bu bölümde azgelişmiş veya gelişmekte olan kavramları üzerinde ağırlıkla durulacaktır.

Lacoste azgelişmiş ülkelerin en başta gelen özelliğini, “küçük bir azınlığın zenginliği ile büyük çoğunluğun sefaleti arasındaki mevcut çelişmenin son derece önemli oluşu”(Lacoste, 1996, s 17) olarak tanımlamaktadır. Bu çelişmenin mekana yansımaları ise şu şekilde açıklamaktadır: “Azgelişmiş ülkelerin kentlerinde daha ilk bakışta şu tezadı görmemeye imkan yoktur: bir yanda korkunç bir sefaletin hüküm sürdüğü apaçık görünen gecekondu, öte yanda Avrupa şehirlerinin kibar semtlerinin çarpıcı lüksünü ve konforunu aşan zengin mahalleleri”(Lacoste, 1996, s 17).

Bu çarpıcı ayrımın temelinde ise, sömürgeciliği ve Lacoste'un anlatımıyla, Avrupalı'nın bozduğu geleneksel yapıların mekana yansımalarını bulmak mümkündür. Sömürgeci ülke ile sömürgeleştirilen ülke arasında ortaya çıkan en temel farklardan birini gelişmiş ülke ile gelişmekte olan ülke arasında bulmak da olasıdır: Modern sanayileşme, gelişmiş ülke olarak adlandırılan ülkelerin tarihsel süreçlerinde, kendi sistemleri bağlamında ortaya çıkan görece zorunlu bir değişimken, azgelişmiş ülkelerde bu değişim, tarihsel süreçlerinde, kendi sistemlerine zorla sokulmuş, geleneksel yapıyı bozan dışsal bir müdahaledir. Oturtulmaya çalışılan sistemin böylesi bir dışsal müdahale

olması nedeniyle, az gelişmiş ülkelerde krizler, gelişmiş ülkelere oranla daha keskin ve şiddetlidir.

Bunu nedenleyen en önemli etkenlerden biriye, önceki bölümlerde de anlatıldığı gibi, sömürgeci ile işbirliği yapan ve sonrasında, politik bağımsızlık kazanıldığında, halen mülkiyeti ve sermaye birikim süreçlerini kontrol eden ayrıcalıklı bir azınlığın varlığıdır. Gerek mülkiyeti, gerekse sermaye birikim süreçlerinin kontrolünü elinde bulunduran bu azınlığın elinde aynı zamanda yönetsel anlamda bir erkin de bulunması, hem ekonomik bağımlılığı pekiştirmekte, hem de politik bağımlılığı farklı şekillerde yeniden üretmektedir. Üretilen böylesi politikalar da doğal olarak bağımlılık ilişkileri içinde ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda gelişmekte olan ülkelereki sanayileşme politikaları üçüncü bölümde ayrıntılarıyla açıklanacaktır. Ancak bundan önce, sanayileşme sürecinde sermaye birikimi ve üretim tarzları olgularına değinmek gerekir.

2.3 Sanayileşme, Sermaye Birikimi ve Üretim Tarzları

Sermaye birikiminden söz ederken bu kavramı sadece sanayileşme ile sınırlandırmak doğru olmaz. Ancak kapitalist üretim süreçleri bağlamında daha yoğun bir tartışma ve araştırma konusu olduğu da bir gerçektir. Üretim, tüketim ve birikim süreçleri birbirlerinden çok keskin sınırlarla ayrılmayan ve birbirlerinden soyutlanamayacak olgulardır. Dolayısıyla baskın üretim tarzından söz ederken aynı zamanda bu üretim tarzı ile birebir ilişki içinde bulunan sermaye birikiminden ve üretim tarzı ile birbirlerini nedenleyen tüketim alışkanlıklarından da bahsetmek gerekir. Çalışma kapsamında da bu süreçlerin sanayileşme ile bağlarını ortaya çıkarmak ve bu bağların ülke gelişimi ile olan etkileşimini de kısaca açıklamak zorunludur.

2.3.1 Sanayi Dönemi Öncesine Kısa Bir Bakış

Bu dönem, birçok ekonomist ve iktisat tarihçisine göre kapalı ekonomi olarak tanımlanmaktadır. Ortaçağ ve öncesinde hemen hemen Neolitik Çağ'a kadar uzanan bir

dönem için; başlangıçta avcılık – toplayıcılığa dayanan bir ekonomi sözkonusuyken, tarım devrimi ile birlikte avcılık – toplayıcılıktan; kimi zaman avcılık – toplayıcılıkla birlikte, çoğu zaman ise avcılık – toplayıcılıktan tamamen vazgeçerek, tarımsal üretime dayanan bir ekonomiye geçilmiştir.

Kapalı ekonomi, günümüzde geleneksel olarak tabir edilen toplumsal ilişkilerin varolduğu, mülkiyetin olmadığı, üretimin gereksinimleri karşılayacak miktar ile sınırlı olduğu ve sermaye birikimi amacıyla yapılmadığı bir ekonomi olarak tarif edilebilir. Böylesi bir çerçevede yaşayan geleneksel toplumu Lacoste şu şekilde açıklamaktadır:

Kapalı ekonomide yaşayan insan hücrelerinin herbiri için; üretim olsun, tüketim olsun, bütün faaliyetler coğrafi çevrenin şartlarına sıkı sıkıya uygun biçimde düzenlenmiş, kutuplaşmış, şartlanmış ve grubun bütün ihtiyaçlarını karşılamaktaydı. Özelliği doğal çevre ve insan grubunun ilişkisinden gelen bu tutarlı ünite karmaşık dengeler bütünüyle belirlenmekteydi (Lacoste, 1996, s 33).

Kapitalizm öncesi geleneksel toplumda avcılık – toplayıcılıkla başlayan ekonomik faaliyet birimini de Joseph Lajugie şöyle tanımlamaktadır: “Ekonomik faaliyetin hücresi ailedir. Üretimin grup üyelerinin ihtiyaçlarına uydurulması, aile reisinin otoritesi altında, aile birimi çerçevesinde gerçekleştirilir. Eskiçağ ailesi modern aileden çok daha geniş bir grup teşkil eder. Genellikle hayatta olan ortak bir atadan gelme bütün kişileri içine alır”(Lajugie, 1974, s 16).

Bu toplumlarda ekonomik faaliyet de zayıftır ve ağır işlemektedir. Tamamen doğal kaynaklara bağlı ve üretimin olmadığı avcı – toplayıcı toplumdan, tüketim de bu avcılık – toplayıcılığa bağımlı olduğu için, kaynağın tükenmesi durumunda topluluk, kaynak bulabileceği başka bir alana göç eder. Yerleşik hayata geçiş ise tarım devrimi sonucu olmuştur. Tarım devrimi ile ortaya çıkan tarımsal artı ürün, kaynaklara bağımlı bir göç etme zorunluluğunu ortadan kısmen kaldırmıştır.

Bu dönemde tüketim alışkanlıkları da avcılık – toplayıcılık zamanındakinden farklıdır. Ayrıca belli bir sermaye birikimi de sözkonusu olmaya başlamıştır. Kapitalizm öncesi bu toplumlarda sermayeyi Ernest Mandel şu şekilde açıklar:

Basit meta üretimine dayalı toplumda, ekonomik davranışın iki biçimi bulunmaktadır: ürünün kullanım değerinden doğrudan yararlanmadıklarında, köylüler ve zanaatçılar meta olarak satmak için emek ürünü ile pazara gelirler. Bunu para elde etmek, yani kullanım değerine sahip olmadıkları ya da kendi metasından daha yararlı diğer metaların alımı için, değişim aracı elde etmek için yaparlar (Mandel, 1998, s 34).

Sanayi öncesi toplumlarda da, yerleşik hayata geçişten sonra zanaatkarlık ölçeğinde bir sınai faaliyetten sözedilebilir. Bu faaliyet, yukarıda Mandel'in açıklaması bağlamında, sermaye birikimi sağlayıp daha yoğun, kar amaçlı üretime geçiş için olan bir faaliyetten çok, pazarda, kullanım değeri olan diğer metalarla değiştirilebilecek, bir başka deyişle, değişim değeri olan mal üretmek amaçlıdır.

Kısaca özetlenecek olursa, sanayi dönemi öncesi toplumlarda sermaye birikimi, üretim ve tüketim tarzlarını şu şekilde açıklamak olasıdır: Avcı – toplayıcı dönemde çoğunlukla yerleşik hayat sözkonusu değildir, üretim yoktur, tüketim ise avcılık ve toplayıcılıkla elde edilebilen kaynaklara bağımlıdır. Tarım devrimi ve beraberinde yerleşik hayata geçişten sonra ise geleneksel toplum içinde bir kapalı ekonomi sözkonusu olmaya başlamıştır. Üretim, ihtiyaçlar kadar yapılır, sermaye birikimi, kullanım değeri olan meta satın almak amaçlı, değişim değeri olan mal üretimi sonucu elde edilen gelirle sınırlıdır ve bu bağlamda kalmak koşulu ile kısmen, el sanatları şeklinde sınai üretim mevcuttur.

2.3.2 Sanayileşme Dönemi ve Sonrasına Kısa Bir Bakış

Sanayileşmenin iki aşaması önceki bölümlerde anlatılmıştı. Bu bölümdeyse kısaca; sanayileşme aşamalarında ve sonrasında ortaya çıkan üretim, tüketim ve birikim ilişkilerine değinilecektir.

Literatürde kapitalizmin dünya ölçeğinde bir ekonomik sistem olmaya başlaması, Avrupa'nın Sanayi Devrimi'ni gerçekleştirdiği dönem ile eş zamanlı kabul edilmektedir. Ernest Mandel kapitalist üretim biçimini, “üreticilerin üretim araçlarından ayrılması” (Mandel, 1998, s 35) olarak tanımlamaktadır. Gerçekten de üretim süreçlerinde makinalaşmanın başlamasıyla, insan gücünün süreçte azalması, farklı bir üretim sektörünü ortaya çıkarmıştır. İnsan gücünün yerini makinanın almasıyla üretimde büyük artışlar meydana gelmiş, üretimdeki bu artış, üretim araçlarının gelişmesiyle birlikte de fazlalaşmıştır.

Sadece mevcut ihtiyacı üretmek yerine hem kullanım hem değişim değerine sahip olan meta üretiminin kitleleşmesi, bu üretim tarzında karlılığında artmasına yol açmış, dolayısıyla üretim tarzının kendini yeniden ürettiği bir süreç olarak yatırımlar başlamış, bu yatırımlar için de sermaye birikimi gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu zamanda yeni bir sektörü; aramalı ve yatırım malı üretim sektörünü nedenlemiştir. Önceki bölümlerden de hatırlanacağı gibi Sanayileşmenin Birinci Aşaması'nda ortaya çıkan kriz de bu sektöre yapılan yatırımlar ve bu yatırımların karlılığı sonucu aşılmıştır.

Kapitalizmin kurgusunda sınırsız sermaye birikimi vardır. Bunu gerçekleştirmek için de; mevcut üretim tekniklerini, tarzlarını geliştirmek, üretimi arttırmak ve toplumun tüketim alışkanlıklarını bu bağlamda yeniden tarif etmek yolu bulunmuştur. Bu nedenle üretim, tüketim ve birikim süreçlerinin toplumsal yansımaları da vardır. Üretilen mal çeşitlenmeye başlatıldıkça tüketilebilmeli ve tüketildikçe, çeşitlenebilir artabilmelidir. Ancak sermayenin toplandığı odaklar, yukarıda belirtildiği gibi, karı maksimize etme amaçlı oldukları için ücretleri düşük tutmakta, bu da tüketim kapasitesini azaltmaktadır.

Bu paradoksun çözümleri üzerine tartışmalar üzerinde ileriki bölümlerde durulacaktır. Ancak bu noktada belirtilmesi gereken şudur: Sermaye birikimi için üretimin ve dolayısıyla tüketimin artması gerekirken, üretimin artması için sermaye sahibinin yatırım yapması, bir başka deyişle risk alması ancak tüketimin artması için de ücretleri yüksek tutması gerekir.

Bu bağlamda kapitalist ekonominin temel mekanizmasını Mandel şu şekilde açıklamaktadır:

Fiyatları ve bununla da uzun vadede değerleri, emek üretkenliğini, üretim ve ekonomik yaşamın tümünü devindiren nedir? Kapitalist topluma hareket getiren nedir? Rekabet. Rekabet olmadan kapitalist toplum var olamaz. Rekabetin kökten ve kesin olarak ortadan kaldırıldığı bir toplum, belirleyici ekonomik hareket nedeni, yani sermaye birikim nedeni bulunmayacağından, artık kapitalist bir toplum olamaz (Mandel, 1998, s 42).

Bütün olarak konunun açılımı çok geniştir. Ancak bu çalışma kapsamındaki konular açısından sonuç olarak şunlar belirtilebilir: İlk olarak, sanayileşmeyle beraber üretim tarzında ve dinamiklerinde büyük değişimler olmuştur. Üretim süreçlerinde makinalaşma sayesinde daha fazla ürün üretme olanağı ortaya çıkmış olmakla beraber, büyüyen üretim alanları, kentlerde önemli çekim noktaları olmaya başlamıştır. Sanayi alanları, beraberlerinde diğer birçok kentsel aktiviteyi de getirmiştir. Büyümeye endeksli olan sermaye, yatırımlar sayesinde üretim alanlarını genişletirken, bu aynı zamanda kentlerin de büyümesine yol açmıştır.

İkinci önemli nokta; sermayenin kendini yeniden üretecek bir alan bulmasıdır. Üretim araçları üretiminde uzmanlaşma, bu sektöre yatırım ve bu sektörün karlılığı, zaman içinde hem üretim araçlarını gelişmesini sağlamış, hem bu malları üretenlerle kullananlar arasındaki bağımlılık ilişkilerini pekiştirmiş, hem de farklı, yeni bir sektör olan teknoloji ve teknolojik bilgi üretimi sektörünü nedenleyen bir etken olmuştur.

Üçüncü önemli bileşen, tüketim ve tüketim alışkanlıklarıdır. Birikim ve üretim süreçlerindeki değişim, toplumun tüketim alışkanlıklarının da eşzamanlı değişimini gerektiriyor olduğu için, kapitalist üretim ve birikim sistemi aynı zamanda bir toplumsal sistem haline gelmiştir.

Çalışma kapsamında kalan son önemli nokta ise üretim tarzıdır. Birçok üretim tarzı içinde konuyla ilgili olarak Fordist üretim tarzına kısaca değinmek gerekir.

Karın maksimize edilmesi ve sınırsız birikim amacının, kapitalizmin kurgusunda olduğu belirtilmişti. Sınırsız birikimi sağlamak amacıyla da yoğun bir üretim yapılması, bu yoğun üretimin de aynı şekilde yoğun bir biçimde tüketilmesi gerekir. Yoğun tüketimin sağlanabilmesi için ise günümüze kadar bir çok yöntem kullanılmış, hatta kimi zaman bizzat devlet tüketimi garanti edici politikalar üretmiştir. Bu noktada anahtar söz ise, “kitlesele üretim”dir.

Sanayileşme ile birlikte, insan gücünün yerini makinaların alması sonucu üretimde büyük artışlar sağlandığı bir gerçektir. Ancak kitlesele üretimden kasıt, bu büyük artışın organize ve mekanik bir biçimde sağlandığı, üretimin tek mekanda parçalara bölünerek, çeşitli aşamalarda sağlanmasıdır. Bir başka deyişle, üretilecek olan malın herbir parçası üretim tesisinin belli kısımlarında belli aşamalarda üretilir. Fabrikaya hammadde girer, fabrikadan mamul madde çıkar. Giren hammadde bir sistem aracılığıyla çeşitli işlem aşamalarından geçirilmektedir. Birden fazla hammadde girişi varken, çıkan genellikle tek bir üründür. Her aşamada işlenen hammadde bir sistem aracılığıyla bir sonraki aşamaya gönderilir.

Üretimde bant sistemi, üretimin sıralı aşamaları içinde, bir aşamada hazırlanan parçayı, sonraki aşamaya götürür. Sistemin işleyişi şu şekildedir: İşçinin önünden geçen taşıma bandı üzerinde bir önceki aşamadan gelen parça bulunur. İşçi önüne gelen bu parçaya gerekli işlemi yaptıktan sonra, bant hareket ederek işçinin önüne başka bir parçayı getirir. İşçi aynı işlemi bu parçaya da uygular. Eşzamanlı olarak işlem uygulanan

parça, bant aracılığı ile bir sonraki aşamaya götürülür. Bant sistemi, üretimde büyük artışlar sağlamıştır ancak; sadece bütün üretim sisteminin bir parçasıdır. Üretim tarzı, sınırsız tüketimin olacağı varsayımı ile stoklu üretimi esas alır, stoklanan mal daha sonrasında pazara sürülür.

Fordist üretim tarzının odağında bu bant sistemi yatmaktadır. Bu tarz ise kısaca şu şekilde özetlenebilir: Öncelikle fabrikaya birden çok hammadde girer, genellikle bir ürün çıkar. Bunun için üretim kendi içinde aşamalara bölünmüştür. Her aşamada parça, bir sonraki aşamada işlenebilecek düzeye getirilir.

İkinci özellik, üretimin yukarıdaki bağlamda mekanikleştirilmesidir. Fordist üretim tarzının aslında en önemli özelliği üretimin mekanikleştirilmesidir. Mekanikleşen üretim içerisinde üretimin bileşenleri de mekanikleştirilmektedir. Üretimin bileşenleri içinde alt ölçeklerde işçiler, üst ölçeklerde ise tüketim alışkanlıkları bulunur. İşçiler, bant sistemi sayesinde bir kısır döngü içinde gün boyu aynı işlemi tekrarlar dururlar. Ancak en can alıcı nokta, tüketim alışkanlıklarının üretimi noktasıdır. Sınırsız üretimi döneminde en hızlı sağlayan tarz olarak Fordizm'in, aynı zamanda tüketim alışkanlıklarını da kontrol etmesi, onları yeniden üretmesi, en basit anlatımıyla türetilmiş talepleri ortaya çıkartmıştır. Türetilmiş talepler ise kısaca; hayati önem taşımayan ve genellikle gereksinim yerine istek olan ürünlere olan taleplerdir. Pazarda, aynı ürünün rekabet sonucu ortaya çıkan türevleri bulunmaktadır. Bütün bu ürünler de aynı mantıkla, sınırsız tüketim olacağı varsayımı ile üretilmiş oldukları için tüketilmesi gerekir. Dolayısıyla ürünün niteliğinde bir değişim olmaksızın görsel düzeydeki değişimlerle ürün çeşitlendirilir.

Üçüncü önemli nokta ise stoklu üretimdir. Üretici, ürününün pazarda satılacağı varsayımıyla üretim yapar, bu üretim taleplere yönelik bir üretim değildir ve bunu stoklar, bu şekilde pazara sürer. Bir başka deyişle pazara mal sürümü yapıldığı anda, sürüm yapılan mal kadar stoklara mal depolanır.

Dördüncü önemli nokta, fabrikaya yapılan yatırımlarla ilgilidir. Üretimi kendi içinde parçalara ayırıp, bütün parçaların aynı mekan içinde biraraya getiren fabrikanın ilk yatırım maliyeti yüksektir. Bu nedenle ilk yatırım maliyetinin karşılanması için, karlılık oranlarının süreklilik göstermesi ve en önemlisi yüksek olması gerekir.

Yukarıda çok kısaca özetlenen Fordist üretim tarzına değinmekteki amaç, 19. yüzyılın ikinci yarısından, 20. yüzyılın ikinci yarısına kadar olan uzun bir dönemde kullanılan ve krizlerden kurtarılarak yeniden üretilen bir üretim tarzının, 1980 sonrası dönemde başkalaşım, dünya ölçeğinde etkisini artırarak devam ediyor olmasıdır. Bu değişim ve başkalaşım sonraki bölümlerde ayrıntılarıyla tartışılacaktır. Ancak burada önemli olan nokta, “azgelişmiş” veya “gelişmekte olan” ülkelerin de kalkınmalarını gerçekleştirmek amacıyla bu üretim tarzını kullanmış olmalarıdır.

Çeşitli ekonomik kalkınma modelleri içerisinde sanayileşmeye verilen önem hep yüksek olmuştur. Sanayileşmede de hızlı sermaye birikimini sağlayabilmek amacıyla ve sermayeyi yeniden üretebilmek için kullanılmış yollardan biri ise yine Fordist üretim tarzıdır.

Üretim tarzı da bir sistemdir ve tartışmasız yapay sistemlerin davranış özelliklerini gösterir. Krizlere girer ve yeniden üretilmesi gerekir. Ancak daha üst ölçekte ekonomik sisteme bağımlıdır ve ondan etkilenir, onu da etkiler. Bu nedenle ekonomik sistemler içinde ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmek amacıyla oluşturulan modellerin de açıklanması gerekir.

Fordist üretim tarzı 1970’lerin ortalarında krize girmiş, literatürde bir kırılma noktası olarak anılan 1980 sonrasında da değişime uğramıştır. Bu değişim sonucu ortaya çıkan yeni üretim tarzına sonraki bölümlerde ayrıntıları ile değinilecektir. Üretim tarzındaki değişim sonucu üretim mekanlarında da tartışmasız olarak değişimler meydana gelmiştir. Değişimlerin anlaşılabilmesi için, tarihsel süreç içinde bu değişimi ortaya çıkartan dinamiklere bakmak gerekir. Bu dinamikler de bütünüyle ekonomik sisteme

bağılıdır ve ekonomik sistemlerden soyutlanamazlar. Ekonomik kalkınma modelleri ise bu dinamiklerin başlıcalarındandır. Tez kapsamı dışına çıkmadan da ekonomik kalkınma modellerine değinmek gerekir. Bu amaçla, önceki bölümlerde sanayileşme süreci içindeki konumları anlatılan “azgelişmiş” veya “gelişmekte olan” ülkelerde kullanılan / kullanılmış olan ekonomik kalkınma modellerinin açıklanmasında yarar vardır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE SANAYİLEŞME POLİTİKALARI

Az gelişmişliğin nedenleri üzerinde önceki bölümlerde durulmuştu. Bu bölümde az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerde gelişmişliğin yakalanması veya farklı bir anlatımla kalkınmanın sağlanması için oluşturulan politika ve ekonomik kalkınma modellerine değinilecektir.

Tüm ekonomik kalkınma modelleri, sınai üretim ve üretim tarzları konusu üzerinde önemle durmaktadır. Literatürde kalkınmışlığın veya gelişmişliğin temel ölçütü sanayileşme olarak gösterilmektedir. Sanayileşme sayesinde sermaye birikimi oluşturup, kalkınmayı sağlayabilmenin en önemli yollarından biri ise sınai üretime dış ticaret alanında bir pazar oluşturmaktır. Bir başka deyişle sanayileşme ve sınai üretimin dış pazarı, birbirinden ayrı düşünülemez olgulardır.

Bunun yanısıra, gelişmiş ülkelerin tarihsel evrimi de, bugünün gelişmekte olan ülkelerinkinden bağımsız tutulamaz. Bu bağlamda özellikle 19. yüzyılın iktisadi ilişkileri içinde, ortaya çıkan teknik ilerleme ve sınai üretim artışının yanısıra, sanayi girişimcisinin elinde de giderek yığılan bir sermayenin varlığı sözkonusudur.

Dünya coğrafyası üzerinde bu yeni birikim biçimi ortaya iki tür sonuç çıkarmıştır. Bunların ilki, sanayileşmiş ülkelerde sermaye stoğu arttıkça paranın fiyatı, yani faizler düşmüş, sanayileşmede geri kalmış ülkelere ise paranın fiyatı, yani faizler artmıştır. Dolayısıyla sermaye stoğu fazla, faizleri düşük olan ülkelere, sermaye stoğu kıt,

faizleri yüksek olan ülkelere doğru sermaye akışı koşulları ortaya çıkmaya başlamıştır (Aysel, 1998).

Liberal piyasa ekonomisi koşullarının oluştuğu bu dönemde sanayileşme ve dış ticaret konularına iki farklı bakış açısı, hakim görüş olarak ortaya çıkmıştır.

Birbirine karşıt iki alternatifin temsilcileri, merkantilistler ve liberallerdir. Merkantilistlere göre eğer dış ticaret bir ülkeye yarar sağlıyorsa, bir diğerine kaybettirmektedir. Bu nedenle mevcut üretimi riske etmemek amacıyla dış ticarete korumacı politikalar uygulanmalıdır. Buna karşılık Adam Smith'e göre, dönemin İngiltere'sinde tarımsal ve sınai üretimin artan getiriye sahiptir. İşbölümü ve makinalaşmayla ortaya çıkan artan verimliliğin sürekliliğinin sağlanması için belli bir piyasa büyüklüğüne erişmek gerekir. Smith'e göre dış ticaret, böylesi bir piyasa büyüklüğüne erişmek için kullanılması gereken en önemli yoldur. Bunun için de piyasanın liberal anlamda serbest olması ve dış ticareti engellememesi gerekir (Aysel, 1998).

Adam Smith, her ülkenin, pazarda mutlak üstünlüğü sağlayacak bir veya bir dizi ürünle dış ticarete katılması görüşünü savunur. Bu görüşü geliştiren Ricardo ise, karşılaştırmalı üstünlükler kuramını ortaya atmıştır.

Hem merkantilistler, hem de liberaller, ürettikleri kuram ve görüşlerle, ekonomik kalkınmayı sağlamanın yollarını aramışlardır. Günümüzde gerek gelişmiş olarak gerekse gelişmekte olan ülkeler olarak anılan ülkeler de bu görüş ve kuramlardan yararlanarak ekonomik kalkınmalarını gerçekleştirmeye çalışmışlardır.

Tez kapsamında, gelişmekte olan ülkelere benimsenmiş dört yaklaşım üzerinde durulacaktır. Bunların ilki, içe dönük sanayileşme stratejisi, ikincisi dışa dönük sanayileşme stratejisi, üçüncüsü karma strateji ve dördüncüsü de Bhagwati ve Kruger'in geliştirdiği, Aşamalar yaklaşımıdır.

3.1 İe Dönük Sanayileşme Stratejileri

Günümüzde hemen hemen tüm ülkeler sanayileşmelerinin ilk dönemlerinde ie dönük stratejiyi benimseyerek yerli üreticiyi ve i pazarı korumuşlardır. İe dönük sanayileşme stratejisi içinde literatürde Singer – Prebisch tezi önemli bir yer tutar. “Bu tez iki temel varsayıma dayanır. İlk varsayımda dış ticaret hadlerinin, tarım ürünleri ve maden ihracatı yapan gelişmekte olan ülkeler aleyhine geliştiği görüşü vardır. İkinci varsayımda ise, bu ülkelerin sanayi malları ihracatında dış pazarda rekabet edemeyeceği tezi hakimdir” (arıkı, 1983).

Bu varsayımlardan yola çıkılarak gelişmekte olan ülkelerin sanayileşmede kendi iç pazarlarını ve yerli üreticiyi korumaları gereği üzerinde durulmaktadır. Yerli  retici ve iç pazarın korunduğu anlayış ise, ithal ikameci yaklaşımdır.

3.1.1 İthal İkamesi Stratejisi

İthal ikameci stratejiyle sanayileşmedeki öncelikli amacın yerli üretici ve i pazarı korumak olduğu konusuna değinilmişti. Bu strateji ile ilgili de farklı tezler bulunmaktadır. Bunların literatürde önemli olanlarından biri bebek sanayi tezidir.

Temeli F. List’e kadar dayanan bu görüşe göre, sanayileşmenin başlangıcında sınaı üretimde parça başına maliyetlerin yüksek olması kaçınılmaz olduğu için, yeni kurulan sanayilerin belli bir süre dış rekabetten kaçınması gerekir. Fakat zamanla, optimum ölçekli işletmeler kurulup kitlesel üretime geçilince içsel ve dışsal ekonomilerden yararlanılarak parça başına maliyetlerin düşeceği ve bir müddet sonra da ihracata y nelineceği  mit edilir (arıkı, 1983, s 19).

Yukarıdaki açıklamadan da anlaşılabacağı gibi bebek sanayi tezinin temelinde yeni kurulan sanayi işletmelerinin korunmaya muhtaç, ancak “büyüdükleri” ve “optimum”a ulaştıkları zaman dış ticarete rekabet edebilecek konuma geleceği varsayımı

yatmaktadır. Ancak doğaldır ki bu stratejiyi uygulayan her ülke aynı sonuçları, hatta benzer sonuçları bile, alamayabilir. Buna en büyük etken olarak, ithal ikameci stratejinin gerektirdiği politikaların gereğince uygulanmadığı gösterilmektedir. Bu politikaların başlıcaları ise şöyle sıralanmaktadır:

Başta aşırı değerlenmiş kur olmak üzere, tarifeler, kotalar, ithal yasaklarıdır. Finansal olarak da düşük faizli kredi temini, belli bir süre vergi muafiyetleri ve altyapı yatırımlarının devletçe karşılanması gibi teşvik araçlarıdır. Ayrıca kamunun ürettiği mal ve hizmetlerin bu sanayilere maliyetinin altına satılması da en büyük teşvik unsurlarından biridir (Çarıkçı, 1983, s 19).

Literatürde ithal ikameci strateji konusunda başarılı veya başarısız olma durumları yukarıdaki politikaların uygulanması bağlamında ele alınmaktadır. Ayrıca ithal ikameci strateji aşamalara da bölünmüş ve bu aşamaların gereklerini yerine getirip getirememesi konusu da stratejinin uygulanmasından beklenenler ile birebir ilişkilendirilmiştir. Buna göre stratejinin ilk aşamasında ithal edilen ürünlerin yerli üreticiler tarafından üretilmesi konusu üzerinde durulurken, ikinci aşamada, ilk aşamada oluşturulan sermaye birikiminin ara malları ve yatırım malları üretimine yöneleceği varsayımı bulunmaktadır. Her iki aşamada da belirtilen gereklere kısaca bakılmalıdır.

3.1.1.1 İthal İkamesi Stratejisinin Birinci Aşaması

Bu aşamada ilk olarak, yeni kurulan sanayi kuruluşlarının dayanıksız tüketim malları üreteceği belirtilmektedir. “İthal ikamesinin kolay ve ilk aşamasında korunan gıda ürünleri, elbise, ayakkabı, ev eşyaları ve bunların girdileri olan dokuma, deri ve ağaç sanayisi gibi dayanıksız tüketim sanayileridir” (Çarıkçı, 1983, s 20).

Bu aşamada yerli üreticinin korunma derecesinin de çok fazla olmasının gereksizliği üzerinde durulmaktadır. Bir başka deyişle, bu aşamada korumaya çok da gerek yoktur. “Çünkü gıda ürünleri, tekstil ürünleri, ayakkabı, mobilya vs... gibi tüketim mallarının

üretilmesi için gerekli olan yarı vasıflı ve vasıfsız işçiler ve girdiler bol miktarda olduğu için, sanayileşmenin bu aşaması ileri düzeyde bir teknoloji de gerektirmez.” (Çarıkçı, 1983, s 20).

İthal ikamesi stratejisinin birinci aşamasında üretim, kısa zamanda sermaye birikimi sağlamaya yönelik olarak, üretimi kolay olan, gerek işçi bakımından, gerek teknoloji bakımından ileri düzeyde bir gelişmişlik gerektirmeyen ve iç pazarda tüketiminin tamamının neredeyse mutlak bir garanti altında olduğu dayanıksız tüketim mallarına yöneliktir. Bu aşamada kuramsal olarak, ithal ikamesi stratejisinin ikinci aşamasında gerçekleştirilecek yatırımlar için sermaye birikimi sağlanacaktır. Ancak yukarıda da belirtildiği gibi bu aşamadaki başarı oranı, literatürde aşamanın gerektirdiği politikaların uygulanma oranlarıyla doğru orantılı olarak görülmektedir.

3.1.1.2 İthal İkamesi Stratejisinin İkinci Aşaması

İthal ikamesi stratejisinin ikinci aşamasında, birinci aşamada oluşturulan sermaye birikimi, ara malları, yatırım malları ve dayanıklı tüketim malları üretebilecek kapasitede olan yatırımlara aktarılır. Bu mallar, ithal edilmek yerine artık yerli üretici tarafından üretilecektir. Ancak birinci aşamadakinden farklı olarak, üretilecek mallar sermaye yoğunudur ve hem işçi, hem de teknoloji bakımından belli bir gelişmişlik derecesine erişmiş olmak gerekir.

Prebisch’e göre, tarım ürünleri ihracatında dış pazarda olumsuz gelişmeler ve sınai mal ihracatında da eksik rekabetle karşılaşılması sonucu gelişmekte olan ülkeler belli bir kalkınma hızının gerektirdiği ihracat gelirini elde edemezler. Onun için bu ülkeler sanayileşmelerini ve sınai mal üretimini iç piyasaya dönük bir şekilde geliştirmek zorundadırlar (Çarıkçı, 1983, s 21).

Gelişmekte olan ülkeler genellikle tarım ürünleri ve maden ihracatına yönelik bir dış pazar politikası izler. Bunun öncelikli nedeni, yukarıda da belirtildiği gibi üretilen sanayi

mallarının dış pazarda rekabet edemeyecek durumda oluşudur. Ancak ikinci aşamadaki beklenti, ara malları, yatırım malları ve dayanıklı tüketim malları üretecek sanayi kollarına yatırım yapmak, bunları belli optimum büyüklüklere getirmek ve sonrasında dış pazarda da rekabet edebilecek düzeye ulaştırmaktır. Fakat, “gelişmekte olan ülkelerde, bir yandan pazarın darlığı, diğer yandan, nisbi olarak, fiziki ve insan kapitalinin yetersizliği, kapital yoğun olan ikinci aşama ithal ikamesi sanayilerinin optimum ölçekte kurulmalarını engellemektedir”(Çarıkçı, 1983, s 23).

Diğer bir anlatımla, ithal ikamesi stratejisinde başarısız kalmak sadece, gerekli politikaların uygulanmayışı veya uygulanamayışıyla ilgili değil, aynı zamanda hem fiziki hem de insan kaynaklarının yetersizliği ile de ilgilidir. Dolayısıyla stratejinin uygulanması konusundaki başarısızlıklara sebep olarak tek başına, gerekli olan politikaların uygulanmayışını göstermek çok da anlamlı değildir.

3.2 Dışa Dönük Sanayileşme Stratejileri

Bu strateji genel anlatımıyla dışa açık ticaret stratejisiyle birlikte uygulanmak durumundadır. Dışa açık stratejisinin sanayileşme ve kalkınmada olumlu sonuçlar doğuracağı savı Ricardo’nun Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi’ne dayanmaktadır. Buna göre, dış ticarete her ülke üzerinde uzmanlaştığı mal ile pazara girerse, her ülke kendi ürettiği mal bağlamında pazardaki diğerlerinden üstün konumda olacaktır.

3.2.1 İhracat İkamesi Stratejisi

Dışa dönük sanayileşme stratejisinin odağında ihracat ikamesi stratejisi vardır.

Tarım ürünleri ve geleneksel olmayan hammaddelerin işlenmiş ve yarı işlenmiş olarak ihraç edilebilmesi ve ayrıca işlenmiş ve yarı işlenmiş sınai mal ihracatının geleneksel hammadde ihracatı yerine geçmesine, (ikame edilmesine) ve neticede toplam

ihracat içinde sanayi malları payını ve ihracatı artıracak politikaların uygulanmasına ihracat ikamesi denir (Çarıkçı, 1983, s 24).

Gelişmekte olan bir ülkenin bu stratejiyi sanayileşmesinin başından itibaren gerçekleştirebilmesi güçtür. İkinci bölümde de anlatıldığı gibi Sanayi Devrimi döneminde İngiltere bile ithal ikamesi yoluyla iç pazarını koruma yoluna gitmiştir. İç pazarın ve yerli üreticinin ithal ikamesi yoluyla korunmadığı bir anlayış olan ihracat ikamesi stratejisi içinde, gelişmekte olan bir ülkenin ekonomik kalkınmayı ve sermaye birikimini gerçekleştirme olasılığı da oldukça azdır. Bu strateji içerisinde önerilen politikalardan biri, çok uluslu şirketlerle ortak çalışmak ve onlara fason mal üretmektir. “İhracat ikamesi veya dışa dönük sanayileşme stratejilerinin başarıyla uygulanmasında çok uluslu şirketler için fason üretim, parça üretimi ve yabancı sermaye ile ortak yatırımlara giderek, üretim ve dış pazarlamada ortak hareket gerekir”(Çarıkçı, 1983, s 25).

Çok uluslu şirketlerin tekelleştiği üretim alanları vardır ve gelişmekte olan ülke şirketlerinin tek başlarına dış pazarda bu şirketlerle rekabet etme olasılığı ve olanağı azdır. Bu yüzden dış pazarda bu çok uluslu şirketlerle rekabete girmektense, bunların bir alt şirketi konumunda sermaye birikimini gerçekleştirmek görece daha akılcıdır. Ancak bu durumda; gelişmekte olan ülkede, sadece iç pazar için üretim yapan bir kısım hariç, şirketlerin hemen hemen tümü çok uluslu şirketlerin boyunduruğu altına girecektir. Dolayısıyla ülke çapında bir gelişmişliği tek başına bu stratejiden beklemek aslında fazla iyimser olmak demektir.

Ancak dış pazara çıkıldığında, gelişmekte olan ülkeler için, çok uluslu şirketlerin tekelinde bulunan malların üretimini yapabilecek optimum ölçeklerde işletmeler kurulabilmesi de ülke şartları bakımından mümkün değildir. Bu nedenle strateji aslında kendi içinde de çok tutarlı görünmemektedir. Sermaye birikiminin sadece şirketi genişletmek, büyütmek amacıyla kullanımı ülkenin kalkınmasını çok da etkileyen bir unsur değildir. Asıl itibarıyla strateji, gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkelere olan

bağımlılığını artırıcı niteliktedir. Dolayısıyla kalkınmayı sağlaması olanağı oldukça azdır.

İhracat ikamesi stratejisinde, gelişmekte olan ülkeler, ihracatlarını, her ne kadar çok uluslu şirketlerle ortaklık kursalar da, belli başlı bazı mallar dahilinde gerçekleştirebileceklerdir. Sınai mal ihracatında gelişmiş ülkelerin üretimiyle rekabet edebilmenin tek yolu, emek yoğun üretim süreçlerinde işgücü maliyetlerini en düşük seviyelerde tutarak verimliliği artırmaktır. Ancak bu da kişi başına düşen gelir seviyesinde bir düşüş yaratacaktır.

Gelişmiş kapitalist ülkelerdeki aşırı sermaye birikimi krizine karşı gündeme getirilen karşı etkilerden sözederken, bunların birisinin kar oranlarının eşitlenmesi sürecine katılması önlenmek istenen sermayenin bir bölümünü bağımlı ülkelere aktarmaktır. Aktarılmak istenen sektörler, bugün için, tekstil, gıda, hafif metal sanayi, gemi inşaatı gibi dallardır (Sönmez, 1980, s 47).

İhraç ekonomisi olan azgelişmiş ülkeler, karşılaştırmalı üstünlüğe sahip oldukları emek yoğun sektörlerdeki üretim ile dış pazara çıkmaktadır. Emek yoğun sektör üretimini dış ticarete konu edebilmenin tek yolu, ki iç ticaret için de durum hemen hemen aynıdır, iş gücü maliyetlerini mümkün olan en düşük seviyeye getirmektir. Burada iki nokta önemlidir. Birincisi; gelişmekte olan ülkelerin dış ticarete katılabilmeleri için zaten emek yoğun sektördeki üretime ağırlık vermeleri gerekir. İkinci önemli nokta ise şudur: Gelişmiş ülkelerde işgücü maliyetleri yüksek olduğu için, emek yoğun sektörlerle yapılan yatırımlar rantabl olamamaktadır. Dolayısıyla emek yoğun üretimin ürünlerini ithal etmek, gelişmiş ülke açısından daha karlıdır. Bu bağlamda, sermaye fazlasını, gelişmekte olan ülkede emek yoğun sektörlerle spekülâtif olarak yatırmak da, aşırı sermaye birikimi krizini gidermenin bir yoludur.

Görüleceği gibi dışa açık sanayileşme stratejisinin kendi içinde bir çok açmazı bulunmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin bu stratejiyi tek başına gelişme dinamiği

olarak benimsemesi durumunda ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmesi yine bağımlılık ilişkileri çerçevesinde kalacaktır. Ancak ithal ikamesi stratejisinin devamı olarak ihraç ikamesi stratejisini uygulamak ve bu ikisi bağlamında aşamalar şeklinde ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmek de bir yaklaşımdır. Böylesi bir yaklaşımın üzerinde ilerleyen bölümlerde durulacaktır. Bunun yanında ihraç ikamesi ve ithal ikamesi stratejilerini birarada kullanmak yaklaşımı konusunda da görüşler vardır.

3.3 Karma Strateji

“Gelişmekte olan ülkelerin sorunu içe dönük ve dışa dönük sanayileşme stratejilerinden birini seçmek değildir. Diğer bir ifadeyle, bu iki sanayileşme stratejisi arasında mutlak ve kesin bir ayrım yapmak doğru olmaz” (Çarıkçı, 1983, s 29). Karma strateji içinde hem ithal ikamesi stratejisi, hem de ihraç ikamesi stratejisi birlikte uygulanmaktadır. Bu stratejide genellikle dayanıksız tüketim malları için bir ithal ikamesi sözkonusuyken, dayanıklı tüketim malları için de ihraç ikamesi stratejisi kullanılmaktadır.

Genel olarak emek yoğun sektörün üretimi iç pazarın ihtiyacını karşılamak amacıyla gerçekleştirilirken, sermaye ve teknoloji yoğun üretim, gene belli bir karşılaştırmalı üstünlük kapsamında dış ticarete konu olmaktadır. Bunun için de bir yabancı sermaye yatırımı gerekmektedir. Bu noktada önemli olan yabancı sermayenin miktarı değil, sektörel dağılımıdır. Amaçlanan, karşılaştırmalı üstünlüğün sağlanabileceği alanda, sermaye ve teknoloji yoğun üretimi gerçekleştirebilmek için yabancı sermaye ile ortaklık kurmaktır. Bu ortaklık ise yatırıma yönelmeli, spekülatif anlamda kullanılmamalıdır. Ayrıca ikame edilen malların niteliği de önemlidir. “Uzun süre ve aşırı bir biçimde uygulanan ithal ikamesi stratejisi kaynak dağılımını bozarak, ülkenin potansiyel mukayeseli üstünlüğüne ters bir sanayileşme yapısı ortaya çıkartır. Bunun yanından dışa dönük sanayilere verilen aşırı sübvansiyonlar da aynı neticeyi doğurabilir” (Çarıkçı, 1983, s 30).

Açıkça anlaşılabileceği gibi, karma stratejide önemli olan optimum verimi sağlayabilmek ve ihracı veya ithali ikame edilen malların üretim sektörleriyle, bunların kullandıkları kaynakların tüketimini dengede tutabilmektir. Bir başka deyişle karma strateji, sanayileşmede her tür dengenin ayrıntılarıyla düşünülmesini gerektiren bir stratejidir.

3.4 Bhagwati – Kruger Aşamalar Yaklaşımı

Bhagwati ve Kruger, gelişmekte olan ülkelerin sanayileşmelerini tamamlayabilmeleri için, önceki bölümlerde anlatılan stratejilerin bir aşamalar dizisi şeklinde uygulanması gerektiği görüşünü savunmaktadırlar.

Bhagwati, değişik kambiyo kontrolü ve miktar kısıtlamaları uygulamalarının iktisadi etkinlik üzerine olan tesirlerini statik ve dinamik açıdan mukayeseli olarak araştırmıştır. Daha liberal dış ticaret rejimlerine geçişin yollarının neler olduğu ve bu maksatla yapılan devalüasyon ve liberalleşmelerin iktisadi etkilerini ise, yine mukayeseli olarak Kruger incelemiştir (Çarıkçı, 1983, s 34).

Bhagwati ve Kruger, bu incelemelerin sonucunda gelişmekte olan ülkelerin sanayileşmelerini tamamlamaları amacıyla kullanılması gereken bir yaklaşım olarak “Aşamalar Yaklaşımı”nı ortaya atmışlardır. Bu yaklaşım toplam beş aşamadan oluşmakta ve son aşama olan beşinci aşamada, dış ticarete rekabet edebilecek potansiyelde ve tam liberal bir sanayileşme öngörmektedir. Bu aşamalar şu şekildedir.

3.4.1 Aşama I

Bu aşamada aşırı değerlendirilmiş kurun ortaya çıkardığı aşırı ithalat talebini elimine etmek için ithalat yasakları, kotlar ve döviz kontrolü gibi ithalat kısıtlamalarına ve ayrıca, yüksek oranlı gümrük vergilerine başvurulur. Zamanla ödemeler bilançosu

açıklarının ve kaçakçılığın artmasına paralel olarak ithalat ve ihracata yapılan müdahalelerin dozu artar (Çarıkçı, 1983, s 35).

3.4.2 Aşama II

“Bu aşamada dış ticarete yapılan müdahaleler genellikle her mal ve hizmet işlemine göre değişik hale getirildiği için, sistemin tamamına müdahale, kısıtlama ve kontroller hakim olur” (Çarıkçı, 1983, s 36).

3.4.3 Aşama III

Bu aşamaysa genellikle döviz kurunu piyasa fiyatına yaklaştıracak büyüklükte bir resmi devalüasyonla başlar. İthalat ve ihracat rejimlerinin basitleştirilmesi, tarife cetvellerinin değiştirilmesi, vergilerin artırılması, sıkı para – kredi politikası uygulanması, katlı kurların kaldırılması şeklinde bir liberalleşme hareketine başlanması bu aşamanın özellikleridir...

Bu aşamada miktar kısıtlamaları devam etmekle birlikte dış ticaret rejiminin özelliği ve ağırlığı, ithalat yasakları ve kotalardan çok, tarife, vergi, sübvansiyon ve döviz kuru değişimlerine dayanır (Çarıkçı, 1983, ss 36 – 37).

3.4.4 Aşama IV

Başlatılan liberalleşme hareketine devam edilerek ödemeler dengesi idaresinde miktar kısıtlamalarından çok, fiyat mekanizmasına ağırlık verilir...

Devalüasyonu takiben, döviz spekülasyonu ve karaborsası ortadan kalkar, ithalatın artış hızı düşerken, ihracat gelirleri beklenen düzeyde bir artış temposuna girer. İlaveten özel yabancı sermaye girişleri ve özel dış kredi imkanları da ortaya çıkar...

Ekonomi, döviz darboğazını yukarıdaki olumlu gelişmelerle aşmaya başlayınca, ithalata lisans sistemi ve ithalat kısıtlamaları kaldırılır. Ayrıca gümrük vergileri de kademeli olarak düşürülerek dış ekonomik ilişkilerde fiyat mekanizmasının rolünü artıracak liberalleşme hareketine devam edilir. Bu uygulamalarda sebat edilmezse, tekrar Aşama II'ye dönülmesi kaçınılmaz olur. Liberalleşme hareketine devam edilebilirse Aşama V'e gelinmiş olur (Çarıkçı, 1983, s 37).

3.4.5 Aşama V

Dış ticaret rejiminin tamamen libere edildiği ve cari işlem kademeleri için konvertibilitenin (kısmi konvertibilite) tanındığı bir dönemdir. Bu dönemde döviz arz ve talebindeki büyüme hızı, aşağı yukarı aynı düzeyde seyreder. Ödemeler bilançosu denliğini sağlamada miktar kısıtlamalarının yerini denge kuru uygulaması ve / veya para – maliye politikaları alır. Özetlersek, Aşama V, Aşama I ve II'nin tam tersi veya alternatifidir (Çarıkçı, 1983, s 37).

Bu beş aşamadan ve önceki bölümlerde anlatılan hem ithal ikameci, hem ihraç ikameci, hem de karma stratejiden de anlaşılacağı gibi, gelişmekte olan ülkelerin sanayileşmelerinin öncelikli koşulu, aslında bu ülkelerin aynı zamanda liberalleşmeleridir. Bir başka deyişle her bir stratejide sanayileşmek için liberalleşmenin gereği vurgulanmaktadır. Sanayileşmenin tarihçesine bakıldığında zaman da liberal politikaların ağırlığı görünmektedir. Bu ağırlığın başlıca nedeni ise, işbölümü ve makinalaşmadan doğan artan verimliliğin sürekliliğinin sağlanması amacıyla dış ticarete verilen önemdir.

Dış ticaret, sanayileşme döneminin önemli tartışma alanlarından biridir ve günümüzde halen bu önemini korumaktadır. Dış ticaret konusunun günümüze kadar gelen tartışmaların kaynağında önceki bölümlerde de belirtildiği gibi iki görüş yatmaktadır. Bunlardan biri merkantilist görüştür.

Merkantilistler, dış ticaretin bir ülkeye yarar sağlaması durumunda bir diğerinin aleyhine olacağını savunmaktadır. Bu nedenle de dış ticarete dayalı bir birikim modelini benimsemezler. Mevcut birikim modelini riske etmemek için dış ticarete korumacı bir yaklaşım sürdürülmesinin gereği üzerinde dururlar ve genel kabulleri, dış ticaretin bir çatışma alanı olduğudur (Aysel, 1998).

“Oysa liberaller, tam karşıtı bir görüş ile, dış ticaretin bir çatışma alanı olmadığını, katılan her ülkenin yararına işleyen bir süreç olduğunu, en önemlisi verimliliğin sürdürülebilmesi için kaçınılmaz olduğunu savunmaktadır”(Aysel, 1998). Bu bağlamda, yukarıda anlatılan sanayileşme politikaları da dış ticaret odaklıdır ve ithal ikameci strateji bile özünde bu liberal bakışı bulundurmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin gelişmişlik seviyesini yakalamaya başlaması amacıyla bir başlangıç noktası olma özelliği nedeniyle ithal ikameci strateji de aslında liberal bir stratejidir ve Bhagwati – Kruger yaklaşımında olduğu gibi, bir sonraki aşamaya geçişin bir önceki basamağıdır. Bunun en büyük nedeni, birikim sağlamak amacıyla sanayileşmeyi benimsemektir. Önceki bölümlerden de hatırlanacağı gibi, sanayileşme öncesi “geleneksel” olarak adlandırılan üretim süreçlerinde öncelikli amaç ya kendisi için kullanım değeri olan malı üretmek, ya da pazarda, kullanım değeri olan bir başka malla değiştirebilmek amacıyla, değişim değeri olan bir mal üretmektir. Bir başka deyişle üretim, ihtiyaçları karşılamak amacıyla yapılırken, amaç karı artırcı yatırımlara dönük sermaye birikimi oluşturmak değildir.

Oysa sanayileşme döneminde itibaren, sanayileşmeden, dolayısıyla liberal görüşten etkilenen, ki bu etkileşimin çeşitleri nedenleri ve sonuçlarına önceki bölümlerde değinilmişti, geleneksel üretim tarzları da dönüşmeye başlamış, üretimin amacı, karın artırılmasına yönelik sermaye birikiminin sağlanması haline gelmiştir. Bu bağlama tek alternatif, sınai üretimin, kar amaçlı olmayıp, sadece ihtiyaçları karşılayacak bir düzeyde tutulduğu bir tekelde toplanmasıdır. Özel girişimciler ise tartışmasız böyle bir amaçla sınai üretim yapmazlar, bu rolü üstlenmezler. İşte bu nedenle, gelişmekte olan ülkelerde

sanayileşme politikaları başlığı altında anlatılan tüm stratejiler, liberal odaklıdır. Ülkemizde de sınai gelişim yukarıda anlatılanlardan farklı bir yol izlememiştir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE CUMHURİYET DÖNEMİ

SANAYİLEŞME POLİTİKALARI VE KÜÇÜK SANAYİ

Türkiye’de sınai üretim ve dış ticaret ilişkileri, Cumhuriyet’in ilanından sonra, ülke çapında topyekün başlatılan bir modernite hareketinin parçaları olarak yeniden üretilmiştir. Ancak bu yeniden üretimi anlaşılır kılabilmek amacıyla, eski ilişkilerin ne olduğuna kısaca bakmak gerekir.

Osmanlı’nın liberal dünya ile kayda değer ilk entegrasyonu, 1838 yılında imzalanan ticaret anlaşmasıdır. Bu anlaşmayla birlikte Osmanlı, liberal dünya ile açık pazar ilişkisine girmiştir ve ticarete konu ettiği ürünler ise, tarımsal ve madensel hammaddelerdir. Ancak genel anlamda ekonomisi tımdan elde edilen vergiler ve savaş ganimetlerine bağlı bulunan ve kayda değer bir sınai üretimi bulunmayan Osmanlı İmparatorluğu’nda, dış ticarete konu edilen ürünlerin kontrol mekanizmalarının, özellikle ulaşım altyapısında, sermaye eksikliği ve yokluğu nedeniyle yabancı ülkeler tarafından kurulması, dış ticarete amaçlanan getirinin oluşmasını engellemiştir. Bununla birlikte, ekonomik ilişkiye geçtiği ülkelere vermiş olduğu karlılık garantileri de ekonomideki çökmeyi hızlandırmıştır.

“Özellikle hammadde alıp, lüks tüketim maddesi satan ve bunda uzmanlaşan ülkeler, aynı zamanda Osmanlı’nın siyasi çalkalanmaları içinde ortaya çıkan bölünmelerin kendi sömürgeleri olabilmeleri amacıyla siyasi bir yapılanma da oluşturmaktaydı.” (Göksu, 1999). Osmanlı ile liberal ekonomi ilişkisine giren ülkelere özel şirketler, yatırım yapmanın şartı olarak karlılık garantisi istemekteydiler. “Bunun sonucunda yabancı

lkeler, Osmanlı'ya baskı yaparak bunun gerçekleşmesini sağladılar. Böylece lke toprakları özellikle Anadolu bir açık pazar haline geliyordu” (Göksu, 1999).

Yabancı firmaların böyle bir kontrol mekanizmasını ellerinde bulundurmaları, aynı zamanda kentleri ve kentteki rantı da kontrol etme imkanı sağlamaktaydı ve bunun için öncelikle ulaşım altyapısının oluşturulması gerekliydi. “Ulaşım altyapısı ile ilgili ilk proje, İzmir –Aydın demiryolu hattı projesiydi. Bu projeyi İngilizler gerçekleştirdi. Böylece İngilizler, aynı zamanda İzmir – Aydın ve İzmir – Turgutlu akslarını ele geçirmişler, bu aksların çevresini de kontrol etmeye başlamışlardı” (Göksu, 1999).

Azınlıkların ayrıcalıklı haklara sahip olması, Tanzimat Fermanı'ndan (1839) sonraki dönemdedir. 1838 yılındaki ticari anlaşma ve sonrasında Tanzimat Fermanı'nın ilanı, Osmanlı içindeki azınlıklara büyük ayrıcalıklar sağlamıştı. Bu azınlıkların, ekonomik ayrıcalığa sahip ülkelerle birlikte hareket etmesi ise Osmanlı'daki siyasi ve ekonomik çöküşü hızlandırdı.

nceki bölümlerden de hatırlanacağı gibi; geleneksel olarak adlandırılan toplumsal yapıların büyük çoğunluğunda mülkiyet hakkı sadece padişaha, krala... yöneticiye aitti. Bu durum Osmanlı'da da farklı değildi. Topraklar tımarlara ayrılmıştı ve her tımarın yöneticisi, belli yükümlülükleri yerine getirmek koşulu ile tımarlardan vergi toplama hakkına sahipti. Ancak mülkiyete sahip değildi. Oysa ekonomik ilişkiye geçilen ülkelerdeki mülkiyet düzeni liberaldi ve bu ülkelere sermaye, ticaret ve benzeri sermaye kontrolü ayrıcalıkları tanımakla aynı zamanda mülkiyetin kontrol hakları da verilmiş olmaktaydı.

Tüm bu gelişmeler aslında Osmanlı Devleti'nin çöküşten kurtulması ve kalkınabilmesi amacıyla yapılmaktaydı. Ancak geleneksel yapının örüntüleri içinde, oluşturulan politikalar çok da başarılı sayılamazdı. Bu bağlamda ortaya çıkartılan en önemli politika, Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesiydi.

Tanzimatçılar, kişinin mal, can, ırz ve konutunun tam bir güvenliğe kavuşturulması noktasından hareket etmişlerdir... Vatandaş, her an yöneticiler tarafından gelecek ağır rüşvet istekleri ve çeşitli zulümlerle karşı karşıyaydı. Bu işlemler vatandaşı güvensiz kılıyordu. Bu güvensizlik doğal olarak her türlü gelişmeyi önüyor ve vatandaşla devlet arasındaki bağı kesiyordu. Tanzimatçılar, vatandaşların en doğal haklarını koruma altına alacaklarını söylüyordu. Keyfi işlemler sona erecek, herkes kamun önünde eşit olacaktı. Böylece Müslümanlar dışındaki vatandaşlar da huzura kavuşacaklar ve devlete bağlı kişiler durumuna geleceklerdi (Mumcu, 1996, s 13).

Ancak yukarıdaki beklenti gerçekleşemedi. Aynı, sömürgeci ülkelerin, gittikleri yerlerdeki katılaşmış geleneksel toplumsal yapılar içinde kendilerine buldukları destek, Osmanlı'da da ortaya çıkmıştı. Önceki bölümlerde anlatılanlardan da hatırlanacağı gibi; sömürgeci ülkelerin gittikleri ülkelerdeki mevcut geleneksel yapıda mülkiyet yöneticiye aitti ve özel mülkiyet kavramı, sömürgeci ülke tarafından empoze edilmişti. Bir anlamda bu liberal modernite projesinin yansımalarını Osmanlı'da da görmek mümkündür. Yukarıda da değinildiği gibi ticari ilişkiye geçilen ülkelere verilen haklar, mülkiyet kontrolünü de sağlamaktaydı. Bu duruma örnek olarak akla ilk gelen, İzmir Limanı projesidir. Bu dönemde padişah'tan alınan yetkilerle özellikle Ege'de büyük bir bölgeyi kontrol altına alan İngilizler, toplanan hammaddenin ülke dışına aktarımını sağlayacak merkez olarak İzmir'i seçmişlerdi.

Toplanan hammaddenin kontrolünü sağlamak ve dışa aktarımını gerçekleştirmek için merkez olarak İzmir seçilmişti ve bu anlamda liman önem kazanıyordu. Liman kurma yetkisi de İngilizler'e verilmişti ancak İngiliz şirketi, mali açıdan dara düşünce, bir Fransız ortak alarak, dört yılda liman inşaatını bitirdi. En önemlisi ise, bu inşaat için gereken dolgu yapıldıktan sonra, dolgu alanındaki arsa satış yetkileri de şirkete kaldı (Göksu, 1999).

Mülkiyetin padişaha ait olduğu bir sistem içerisinde böylesi bir yetkinin, özel bir şirkete, bir yabancı şirkete verilmesi dikkate değer bir değişimin varlığına işaret eder.

Mülkiyet haklarının böylesi kontrolü, aynı zamanda, ayrıcalıklı bir azınlığın da kontrol yetkisini elinde bulundurmasına yol açmıştı. Bu, aynı zamanda, ayrıcalıklıların ilişkiler ağının da yeninde üretilmesine neden olmuştu.

Şimdiye kadar yapılan açıklamalardan da anlaşılacağı gibi 19. yüzyılın başlarından, Cumhuriyet'in ilanına kadar geçen sürede sosyal, politik ve ekonomik durum literatürde az gelişmişliğin en önemli nedeni olarak gösterilen sömürgecilik kavramındaki durum ile hemen hemen birebir örtüşmektedir. Bir başka deyişle az gelişmişliğin literatürde açıklanan nedenleri bu dönem içerisinde Osmanlı Devleti'nde de üretilmiştir. Az gelişmişliğin temel nedenleri bu şekilde sıralandıktan sonra, Cumhuriyet'in ilanı ve sonrasında uygulanan kalkınma ve sanayileşme politikalarına değinilebilir.

4.1 Cumhuriyet'in İlk Dönemlerinde Sanayileşme Hareketleri

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Osmanlı'dan kalan miras, aslında çok da başlangıç noktası olabilecek bir düzeyde değildi. Ülke sınırları içinde bölgeler, hatta birbirine yakın şehirler bile bir ulaşım bağlantısıyla birbirlerine bağlı değildi. Milli pazardan, milli ekonomiden ya da toplumsal sınıflardan bahsetmek mümkün değildi. "İmparatorluk'tan arda kalan miras, 42.000 köy, 1000 kasaba, 67 kent ve ilkel koşullarda geçinen 12.000.000 halk... Herhangi bir sınıf yapısı bulunmadığı için mutlu azınlık da yok" (Göksu, 1999).

4.1.1 1923 – 1933 Arası Dönem

Bu yıllarda ekonomik ve sınai kalkınma açısından kayda değer ilk gelişme, Şubat 1933 yılında I. İzmir İktisat Kongresi'nin toplanmasıdır.

Birinci İktisat Kongresi öncesinde "Heyet-i faale" adını taşıyan bir komisyon kurulmuş ve bu komisyon kongreye sunulmak üzere Türkiye'nin ekonomik sorunlarıyla ilgili bir rapor hazırlamıştır. Bu raporda, ana hatlarıyla sanayiye finansman sağlayıcı

bankaların yokluğu, ülkede bulunan sanayi kuruluşlarının daha çok tarımsal ürünleri işleyen ve ilkel yöntemlerle çalışan tesislerden meydana geldiği, sanayinin merkezlerde odaklaştığı vurgulanmıştır. Öneri olarak da, sanayiye destekleyecek bazı bankaların kurulması, belli bölgelerde odaklaşan sanayi faaliyetlerinin ülke geneline dağıtılması, sanayide kooperatifleşme ve anonim şirketlerin devreye sokulması ve içe dönük bir sanayileşme modelinin izlenmesi gerektiği belirtilmiştir (Ökçün, 1998, ss 65 – 84).

Cumhuriyet'in ilan edildiği yıl yapılan İktisat Kongresi'nde ortaya konan, öncelikle ulusal bir pazar oluşturmak, yerli sınai üretimi arttırmak ve yerli üreticiyi teşvik etmek, sonrasında bu pazarı, yerli üretimi ve üreticiyi koruyarak, ulusal ekonomiyi oluşturmak amaçlı politikalarla. Bu politikalar bağlamında da devlet birçok girişimde bulunmuştur.

Birinci İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlar doğrultusunda devlet bazı girişimlerde bulunmuştur. Bunlar arasında en önemlileri, 1923 yılında İş Bankası'nın, 1925 yılında Sanayi ve Maadin Bankası'nın, 1926 yılında İstatistik Genel Müdürlüğü'nün kurulması, 1927 yılında Teşvik – i Sanayi Kanunu'nun çıkarılması ve Ali İktisat Meclisi'nin oluşturulması, 1928 yılında İktisat Vekaleti'nin kurulması, 1929 yılında Gümrük Rejimi'nin hükümetlerce düzenlenmeye başlanması, 1930 yılında Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası'nın kurulması ve 1931 yılında da Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın hazırlıklarına başlanmasıdır (Sağlam, 1985, s 47).

Çalışma konusu ile ilgili olarak en önemli gelişmelerden biri Teşvik – Sanayi Kanunu'nun çıkarılmasıdır. Bu kanundaki önemli teşvik maddeleri şöyle sıralanmaktadır:

- *Belediye sınırları dışında 10 ha'ya kadar arsanın bedelsiz, belediye sınırları içinde ise bedelleri 10 yılda ödenmek üzere özel teşebbüslere devri.*
- *Bu teşebbüslerin bina, arazi, kazancı gibi vergilerden muaf tutulması.*

- *Sınai kuruluşların yatırımda kullanacağı her türlü inşaat malzemesinin ve üretimde kullanacakları hammadde malzemelerinin gümrük vergisinden bağışık olarak ithali.*
- *Sınai kuruluşların yapı, makine gibi araç ve gereçlerin yurt içi demiryolu ve denizyollarında %30 indirim ile taşınması.*
- *Bakanlar Kurulu kararı ile, sınai kuruluşlara yıllık imalat değerinin %10'u kadar prim verilmesi.*
- *Sınai kuruluşlar için gerekli ispirto ve patlayıcı maddelerin cari fiyatlardan indirimle ya da prim karşılığı verilmesi.*
- *İthal malına oranla %10 pahalı olsa bile devlet kuruluşlarının, belediyenin ve yasadan yararlanan tüm kuruluşların yurt içi üretimi kullanma zorunlulukları (Sağlam, 1985, s 48).*

1927 yılında çıkarılan bu kanunun özü, yukarıdaki maddelerden de anlaşıldığı gibi, özel girişimciliği teşvik etmek ve yerli malı kullanımını yaygınlaştırmaktır. Ancak bu kanuna ve Birinci İzmir İktisat Kongresi'nden çıkan kararların çoğunun uygulanmasına rağmen 1923 – 1933 yılları arasında ülke genelinde gelişme istenilen düzeye ulaşamamıştır. Buna en büyük etken bütün dünyayı etkileyen 1929 krizinin Türkiye'deki yansımalarıdır. Bunları kısaca özetlemek gerekir;

Bu bağlamda ilk olarak sanayi kuruluşlarının özelliklerine ve yerseçimlerine bakılmalıdır. O dönemde sınai üretim yapan kuruluşları ikiye ayırmak gerekirse, ilk tip kuruluşlar devletin oluşturduğu sanayi kuruluşlarıdır, ikinci tip ise yine devlet teşviki ile kurulan ancak özel sanayi kuruluşlarıdır. Devletin kurduğu sanayi kuruluşları çoğunlukla ülke ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik ve karlılık amacı özel kuruluşlarındaki kadar olmayan ağır sanayi kuruluşlarıdır. Özellikle ulaşım altyapısının oluşturulması için demir – çelik fabrikaları ile kentlerde oluşmaya başlayan yığılmanın ortaya çıkardığı inşaat talebini karşılamaya ve yine altyapıya yönelik olarak çimento fabrikalarıdır. Özel girişim ise en kısa zamanda karlılığını arttırmak ve sermaye birikimini sağlamak

amacıyla dayanıksız tüketim malları üretiminde yoğunlaşmaktaydı ve genellikle küçük ve orta ölçekli işletmeler kuruyordu.

Sanayi kuruluşlarının yerseçimlerinde de sanayi kuruluşları ikiye ayrılabilir. Devlet girişimleri genellikle ülkesel ölçekli stratejik noktalarda tesisler oluştururken, özel girişimciler çoğunlukla altyapının zaten hazır olduğu ve üretimleri dolayısıyla hammaddeye yakın yerler seçmekteydi. Bu bağlamda, altyapısı önceki dönemlerde zaten oluşturulmuş bulunan Marmara Bölgesi, sınai üretimin bir merkezi haline gelmişti. Özellikle İstanbul ve yakın çevresinde sınai üretim yoğunlaşmıştı. İstanbul'un Cumhuriyet'in ilanından sonra da kapitalin kontrol merkezi olarak kalması, dış ticaretin buradan yönlendirilmesi ve bu dönemde kurulan sanayilerin burada yoğunlaşması, İstanbul ve Marmara Bölgesi'ni sanayi açısından önemli kılmıştır. Bunun yanında Ege Bölgesi de sınai üretim açısından öne çıkan bir bölge olmuştur. Ancak buradaki gelişim Marmara Bölgesi'nden farklıdır. Marmara Bölgesi'nde girişimci genel olarak tarımsal üretimden vazgeçerek sınai üretime dönerken, Ege'deki girişimci, sermaye birikimi açısından hala bir ayağını sanayi üretime basarken bir diğerini tarımsal üretimde tutmaktadır. Özellikle 19. yüzyılın sonlarında İngilizler'in ve Fransızlar'ın oluşturduğu altyapıdan ve İzmir Limanı'nın dışa açılan bir kapı olmasından yararlanan girişimciler, sınai üretimi dayanaksız tüketim malları ve tarımsal hammaddeye dayalı olarak tutmuşlar, böylece karlılıklarının sürdürülmesini sağlarken, bu karlılık nedeniyle de sınai üretimde çeşitlenmeye, ara malı ve yatırım malı üretimine yönelmemişlerdir.

Gerek devletin sanayi kuruluşları olsun, gerekse özel girişimcinin sanayi kuruluşları, önemli derecede bir dışa bağımlılık sözkonusuydu. Devletin sanayi kuruluşlarının çoğunlukla ağır sanayi olduğundan sözedilmişti. Bu sanayiler, hem hammadde, hem makina hem de petrol bakımından dışa bağımlıydılar. Özel sektörün sanayi kuruluşları da yatırım malı, petrol ve makina bakımından dışa bağımlılık arzetymekteydiler. Bu durum ise 1929 krizi ve sonrasında sınai üretimde düşüşe ve karlılığın azalmasına yol açmıştı.

Bir diğerk önemli nokta ise kentleşme alanında ortaya konan politikaların bu kriz sonucunda uygulanamazlığı konusudur. Bu konuda akla gelen ilk örnek ise Ankara'da imarlaşma hareketleridir. Konuyla ilgili olarak kısaca değinmek gerekirse; Ankara, başkent olduktan sonra büyümeye başlamıştır. Yeni Cumhuriyet'in başkenti olması, yönetsel işlevlerin buraya taşınması, Ankara'nın imarlaşması geleneğini ortaya çıkarmıştır. Bu amaçla 1926 yılında açılan Ankara İmar Planı yarışmasında, Jansen'in çizdiği plan kazanmış ve bunun uygulamasına geçilmiştir. Burada iki önemli nokta vardır. Bunlardan birincisi, uygulanmaya başlanan planda tüm maliyetler tamamen yerli kaynaklar ile karşılanmış, herhangi bir dış kredi alımına gidilmemiştir. İkinci önemli nokta ise, Jansen'in planda arsa ve arazi spekülasyonlarına karşı koyduğu çok net tavidir. 1929 yılına kadar spekülasyona karşı Jansen'in bu tavrı sonucu ortaya çıkan politikalar uygulanmış, ancak krizden sonra bu politikalardan yavaş yavaş vazgeçilmeye başlanmıştır. 1933 yılında ise bu politikalardan tamamen vazgeçilmiş, 1938 yılında da Jansen, Ankara ile ilgili sorumluluğu kesilerek ülkesine geri gönderilmiştir.

1923 – 1933 yılları arası dönem, özel sektörün, özellikle sanayi alanında teşvikinin sözkonusu olduğu bir dönemdir. Birinci İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlar ülkedeki sanayileşme hareketinin daha çok özel girişimciler tarafından gerçekleştirilmesiyle ilgili olmuştur. bu nedenle 1923 –1933 yıllarını kapsayan döneme “Birinci Liberal Dönem” adı da verilmektedir (Sağlam, 1985, s 47).

Ancak yukarıda da anlatılan gelişmeler bağlamında, bu dönemde ortaya çıkan tablo, arzulanan tablodan farklıdır. Özellikle 1929 krizinin etkisiyle planlanan uygulamalar, politikalar gerçekleştirilememiş, yerli üreticinin karlılığında büyük azalmalar ortaya çıkmıştır. 1933 yılında İkinci İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlarla, kalkınma ve sanayide devletçi politikalar uygulamaya konmuştur.

4.1.2 1933 – 1939 Arası Dönem

Bu dönem, özellikle 1929 krizinin ortaya çıkardığı ekonomik sorunların çözümü için oluşturulan yoğun devlet müdahaleleri sonucu, devletçi politikaların ağırlık kazandığı bir dönemdir. Gerek sermaye yetersizliği, gerek teknolojik düzeyin düşük olması, gerekse kalifiye eleman yetersizliği gibi nedenler sonucu özel girişimciler sayesinde ekonomik kalkınmanın sağlanması hedefi gerçekleştirilememiştir. Buna karşılık devletin kurduğu sanayi kuruluşlarındaki başarı oranı da daha yüksek olunca, sanayileşmenin devlet eliyle gerçekleştirilmesi politikaları uygulanmaya başlamıştır.

Uygulamaya konan bu politikalar sonucu 1931 yılında taslağı hazırlanan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı, 1933 yılında yürürlüğe konmuştur. “Bu planın gerçekleştirilebilmesi amacıyla da 1933 yılında Sümerbank ve Etibank kurulmuştur. Ayrıca yine bu plan çerçevesinde devlet dokuz farklı sanayi kolunda yirmiye yakın sanayi tesisi kurmuştur” (İnan, 1973, s 21).

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı, başlatılan modernite projesinin, sanayileşme ağağında atılan en büyük adımdır.

İlk plana göre, Devlet pek çok sanayi işletmesi kuracaktı. Büyük bir istekle ve amaca uygun olarak kurulan ‘İktisadi Devlet Teşekkülleri’ eliyle yapılan çalışmalar sonunda, Türkiye, 1937 yılında önemli işletmelere kavuştu. Büyük bir dokuma sanayi kuruldu. Malatya, Kayseri, Bursa merinos fabrikaları açıldı. Yine Gemlik’te yapay ipek fabrikası açıldı. İzmit’te büyük bir kağıt işletmesi kuruldu. Cam ve şişe ihtiyacını karşılayacak bir fabrika, Paşabahçe’de yapıldı. Büyük ölçüde bayındırlık işlerine girildi. 1937 yılında Türkiye’de ilk kez Karabük’te ağır sanayi kurulmasına başlandı. 1939’da ilk demir – çelik işletmesi açıldı. Bu kuruluşlar, Sümerbank eliyle gerçekleştirildi. Etibank ile yeraltı zenginliklerinin saptanması ve işlenmesine başlandı. En önemli nokta; tüm bu girişimler için, yok denecek kadar az dış kredi alınmış olmasıdır (Mumcu, 1996, s 153).

Ancak bu gelişmelerin yanısıra, olumsuz ve olumsuz olarak adlandırılabilen gelişmeler de olmuştur. Bunların en önemlilerinden biri, üretim tarzında modernite projesinin gereklerinin yeterince yerine getirilememesidir. Cumhuriyet'in ilk yıllarından beri birçok yerde üretim geleneksel olarak adlandırılabilen bir tarzda yapılmaktaydı. Gerçek anlamda bir sanayi kuruluşu olunabilmesi için üretimin evdeki ilkel yöntemlerden, atölye ve fabrikalardaki modern makina üretimine dönüşmesi gerekmektedir. Ancak bu dönemde uygulanan bazı politikalar, üretimin geleneksel ev tarzından, modern atölye / fabrika tarzına geçmesine engel olmuştur.

Dönem içinde ev tipi dokumacılığın üretim değerinin büyük bir bölümünün tüccara gitmesi, işyerinin daha da gelişmesine imkan vermemiştir. Öte yandan hammadde olan iplik alımının da son derece sınırlı olması nedeniyle ev tipi üretim atölye tipine dönüşmemiştir. Dönemin başlangıcında dokumacılığın atölye tipi üretime geçememesinin en önemli nedenlerinden birisi de 2395 sayılı 'Kazanç Vergisi Kanunu'dur. Bu kanuna göre, evlerdeki el tezgahlarından vergi alınmamakta, buna karşılık atölyede yapılan üretimde ise vergi alınmaktaydı (Cillov, 1949, s 46).

Bu durum, yukarıda da değinildiği gibi üretim tarzının geleneksel tarzda kalmasına yol açmıştır. Bu tarz ise bilindiği gibi, sermaye biriktirme konusunda oldukça zayıftır. Dolayısıyla Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nda ortaya konan uygulamalar ve hükümet politikaları sonucu devletin yatırımları ile kurulan sanayi kuruluşları bağlamında bir başarı yakalanırken, özel girişimci bağlamında bu başarı eksik kalmıştır. 1937 yılında hazırlanan İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı ise 1939 yılında İkinci Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla yarım kalmıştır.

4.2 İkinci Dünya Savaşı ve Sonrası Kısa Dönemde Sanayileşme Hareketleri

Türkiye, Cumhuriyet'in kurulduğu ilk yıllardan, İkinci Dünya Savaşı'nın çıkmasına kadar geçen dönemde ağırlıklı olarak kendi kaynaklarını kullanmış ve bu sayede sanayileşmede çeşitli aşamaları geçmiştir. Bu döneme kadar sanayileşmede ağır ancak

kararlı bir ilerleme sağlanabilmişken, İkinci Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla bu ilerleme sekteye uğramıştır. Türkiye, dünya ekonomisinin bir parçası olarak, dünyada çıkan krizlerden etkilenmektedir ve ortaya konan modernite projesine en büyük darbelerden biri de İkinci Dünya Savaşı vurmuştur.

4.2.1 1939 – 1945 Arası Dönem: İkinci Dünya Savaşı Yılları

Bu yıllar arasında ekonomiye en ağır yük, savaşın ülke sınırları içine sığraması tehdidine karşı koymak amacıyla büyütülen ordunun yüküdür. Bu yükü ikiye ayırmak gerekir. Birincisi; iki milyona yakın askerin teçhizat, mühimmat ve diğer gereksinimlerinin karşılanması amacıyla sınai üretim, ordu ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla yapılmaya başlanmıştır. İkincisi ise, askere alınan nüfusun sonucunda, ortaya çıkan istihdam açığı ve dolayısıyla özellikle tarımsal üretimdeki düşüştür.

Savaşın çıkmasından 1945 yılında bitmesine ve sonrasında 1947 yılına kadar geçen dönemde bazı siyasi dış taleplere karşı koyabilmek amacıyla iki milyonluk bir ordu silah altında tutuluyordu. Ulusal ekonomi için ağır bir yük olan bu duruma katlanmak gerekiyordu. Bu nedenle İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı uygulanamadı. Tarımsal üretimle uğraşan nüfus, askere alındığı için tarım hayatı durgunlaştı. Yatırım yapılabilmesi için gereken olanaklar ortadan kalktı. Bu nedenle ülkede büyük bir ekonomik bunalım başladı. Pek çok ihtiyaç maddesi karneye bağlandı. Tüketicinin kısılmasıyla ancak ordunun gereksinimleri sağlanabildiğinden, sermaye birikimi de olmadı (Mumcu, 1996).

Bu dönemde ekonomideki gerileme ve dolayısıyla sınai üretimdeki düşüş, sadece yukarıda anlatılan nedenlerden oluşmadı. Bunların yanında, uygulanan politikalar da bu düşüşü nedenleyen önemli etkenlerdir. Ancak bu politikaların hiçbiri de yukarıda anlatılanlardan bağımsız değildir. Uygulanan politikalarda göze ilk çarpan şey, ekonomide devletçiliğin giderek ağırlık kazanması, bu bağlamda devlet yatırımlarına verilen önemin artması ve özel girişimciye verilen teşviklerin hızla azalıp, vergi yüklerinin ağırlaştırılmasıdır. “İthal ürün ve hizmetlerden ‘Muamele Vergisi’ alınmaya

başlanmış, 1944 yılında da ‘Fevkalade Kazanç Vergisi Kanunu’ çıkartılmıştır” (Mutluer, 1995). Ayrıca sanayinin gelişmesini ve özel girişimcilerin özendirilmesini amaçlayan kanunlar da kaldırılmıştır. “Özel girişimciliğin sanayi ve ticaret alanındaki faaliyetleri üzerinde sıkı bir denetim kurulmuş, 1941 yılında da ‘Teşvik – i Sanayi Kanunu’ uygulamadan kaldırılmıştır (Serin, 1963, s 112).

Bu durum ve uygulanan politikalar sonucu sınai üretimde bir düşüş ortaya çıktığı gibi, aynı zamanda hem sanayide özel girişimcilik azalmış, hem de varolan özel girişimlerde geleneksel üretim tarzına hızlı bir dönüş başlamıştı. Dolayısıyla özel girişimcinin sermaye birikim koşulları zorlaşmaya, hatta yokolmaya; ancak devlet elinde önemli ölçüde bir sermaye birikimi oluşmaya başlamıştı. İkinci Dünya Savaşı’nın sona ermesi ile birlikteyse yeni bir döneme geçişin ilk belirtileri ortaya çıkmıştır.

4.2.2 1945 – 1950 Arası Dönem

Yukarıda da belirtildiği gibi İkinci Dünya Savaşı Yılları, özel girişimcinin sermaye birikim olanaklarını çok azaltmış, buna karşılık devlet, elinde yoğun miktarda sermaye toplayabilmişti. Bunun yanında savaşın bitmesiyle birlikte, toprak bütünlüğüne yönelik baskılar her ne kadar yokolmadıysa da azalmaya başlamıştı. Ancak halen büyük bir ordu varolan baskılara karşı koyabilmek amacıyla elde tutulmaktaydı ve bu nedenle kalkınma için yeterli finansman kullanılamıyordu. Bu dönemde kalkınmaya yeterli önemin verilememesine bir diğer etken olarak, çok partili rejime geçiş için yapılan değişiklikler gösterilebilir. Öncelikli gündemi bu konunun oluşturması, İkinci Dünya Savaşı’nın bitmesinden sonra başlaması gereken kalkınma hareketini bir nebze engellemiş ve ikinci plana atılmasına neden olmuştur. Bu dönem, resmi kaynaklarda şu şekilde özetlenmektedir:

Türk ekonomisi, İkinci Dünya Savaşı’ndan bütün dış borçlarını ödemiş, önemli miktarda altın ve döviz rezervi yapmış olarak çıktı. Bu rezerv, kalkınmaya ilk itmeyi verebilecek bir seviyedeydi. Ancak, bir yandan dünyanın yatırım malları talebi, bu

mallar satmak durumunda olan ülkelerin birkaç yıllık imal kapasitelerini dolduracak seviyeye ulaştığı, öbür yandan yabancı ülkeler yaygın bir para ayarlaması hareketine giriştikleri için elimizdeki dış ödeme araçlarının kalkınma amacıyla hemen kullanılma imkanları ortadan kalkmıştı (DPT I. 5 Yıllık Kalkınma Planı 1972 s. 11).

Bu dönem için özet olarak, Türkiye'nin elindeki ekonomik kaynakları yeterli verimlilikte kullanamadığı için, beklenen kalkınma atağını yapamadığı ve değişen politik görüşler nedeniyle dışa açık bir ekonomiyi benimseyerek henüz gelişmemiş olan sanayisini büyük ölçüde dış rekabete terk ederek, bir anlamda kısıtladığı bir dönem olarak tanımlanabilir. Bu değişim ise bir sonraki dönemde enflasyoncu politikaların izlenmesini nedenlemiş, yerli sınai üretim yerine dış yardımın tercih edilmesi sonucu da yerli üreticilerin büyük bir kısmı üretimden kopmuşlardır.

4.3 İkinci Liberal Dönem Veya Enflasyoncu Genişleme Yılları:

1950 – 1960 Arası Dönem

1939 – 1950 yılları arasında özel sektör üretiminin gerilemesi, özel sektörü destekleyen sınai politika ve uygulamaların sistemli olarak kaldırılması, sınai üretimin devlet tekelinde toplanmaya başlaması ve yatırımların bu bağlamda gerçekleşmesi, politik görüşte bir değişimin ortaya çıkmasına neden olduğu gibi, 1950 – 1960 arası dönemde liberalleşmenin de artmasına yol açmıştır. Bu dönemde belli bir iktisadi kalkınmanın yaratıldığı ve yatırımlar yapıldığı bir gerçektir; ancak, bu kalkınma ve yatırımlar, yerli sınai üretiminin mekana yansımaları olmaktan çok, özellikle Marshall Yardımları olarak anılan ABD yardımlarının bir sonucudur. Bu yardım her ne kadar tarımsal üretimde ve yatırımlarda bir artmaya neden olmuş gibi gözükse de, yerli sınai üretime olan katkısı yok denecek kadar azdır, hatta belli sektörlerdeki gelişimi durdurmuş ve bağımlılık ilişkilerini yeniden üretmiştir.

Uygulanan liberal politikalar da gelişmekte olan sanayi sektörünü engelleyici bir rol oynamıştır. Bu dönemde, devletçi politikaların önemi azalmış, bir çok devlet kuruluşu

da özelleştirilmeye çalışılmıştır. Ancak, bu özelleştirme beklentisi tam anlamıyla gerçekleşmemiştir. “Bunun en büyük nedeni olarak o dönemdeki sermaye yetersizliği ve özel girişimcilerin özellikle dokuma fabrikalarını ucuza ele geçirme çabaları sonucu devlette ortaya çıkan şüphe ve kararsızlık gösterilebilir” (Mutluer, 1995).

1950 – 1960 arası dönem, aynı zamanda iktisadi canlılığın bir önceki döneme göre artış gösterdiği yıllardır. Ancak yukarıda da belirtildiği gibi bu canlılığın asıl nedeni yerli sınai üretimdeki artışın ortaya çıkardığı sermaye birikiminin yansımaları değil, dış yardım ve bununla birlikte ortaya çıkan tarımsal üretimdeki artıştır.

Savaş sonrası sıkıntıların giderilmesi ve dış yardımın artmasıyla Türk ekonomisi dinamik bir dönemi girmiştir. İthalat bolluğu ve dış yardım, tarımda makinalaşma, bunun etkisiyle ekim sahasının hızla genişletilmesi, iyi ürün yıllarının birbirini kovalaması ve Kore Savaşı’nın yarattığı yüksek dünya konjonktürü yardımıyla ekonomide hızlı bir gelişme başlamıştır (DPT I. 5 Yıllık Kalkınma Planı 1972 s. 11).

Ancak bu gelişme sınai üretime yansımadağı için geçici bir nitelikte kalmıştır. Özelleştirme girişimcilerinin beklentinin altında kalması, sınai üretimin halen dayanıksız tüketim malları üretiminde yoğunlaşması, devletin özelleştirme girişimlerinde en yoğun talebin yine bu dayanıksız tüketim malları üreten sektörlerde kalması ve yatırım malı üretiminin olmaması sanayideki gelişimi, istenen / beklenen düzeye ulaştıramamıştır. Yatırım malı üretecek sınai sektörlerle yatırım yapılamamasının başında ise dış yardımların, yatırım malı ithal etmek amaçlı kullanımı gelmektedir. Önceki bölümlerden de hatırlanacağı gibi yatırım malı üretimine yönelik sektörler, hem teknoloji hem de sermaye yoğun sektörlerdir. Ayrıca kalifiye işçiye gereksinim duyarlar. Bu dönemde dış yardımların yatırım malı ithali amaçlı kullanılması ve sınai sektörün devamlı tüketim malı üretmesindeki en önemli etken, tüketim malı üretimindeki hızlı karlılıktır. Yatırım malı üretmektense tüketim malı üreterek karlılığı en kısa sürede en yüksek seviyeye çıkartma isteğı, ülkede sınai sektörün kendini yeniden üretme koşullarını yoketmiş, dışa bağımlılığı yeniden üretmiştir. Bunun sonucu üretimde darlıklar ortaya çıkmaya

başlamış, ekonomide sıkıntılar doğmuştur. Bu sıkıntı ve darlıklar ise liberal ekonomi politikalarının uygulanma olanaklarını giderek kısıtlamış bunun yanında devlet müdahalesi ise giderek artmaya başlamıştır.

1950 – 1960 arası dönemde, ilk yıllarda gerek iç, gerek piyasada çok liberal bir tutum gösteren iktisadi politika, darlık ve sıkıntılarının ortaya çıkmasıyla giderek kontrole doğru sürüklenmiştir. Dönemin sonuna doğru ekonomi ancak günden güne alınan geçici tedbirlerle ayakta durabilen dengesiz ve güçsüz bir duruma düşmüştür. Gittikçe hızlanan enflasyon ve gerek iç gerek dış ticarete ortaya çıkan darboğazlar karşısında, 4 Ağustos 1958 yılında oldukça geniş bir istikrar politikasına girildi. Paranın dış değeri fiili devalüasyona tabi tutuldu, oldukça büyük bir dış yardımla ticaret tıkanıklıkları giderildi ve içeride kredi muslukları sıkıldı. Bu dengeye getirme işleminin sonuçları iyice belirmeden, 27 Mayıs 1960 ihtilali oldu (DPT I. 5 Yıllık Kalkınma Planı 1972 s. 11).

1960 ihtilali ise yeni bir döneme geçişin önemli bir kırılma noktası olarak ortaya çıktı.

4.4 Ekonomide Planlı Döneme Geçiş ve Kalkınma Planları:

1960 – 1980 Arası Dönem

Ekonomide planlı döneme geçişin en önemli nedeni, önceki dönemlerde izlenen politikalaradır. Önceki dönemlerde uygulanan politikaların hiçbiri, bu dönemin ortaya çıkış nedenlerinden soyutlanamaz. Hatırlanacağı gibi sistem, kendisini değiştirmeye yönelik etkilere karşı tepkiler üretmektedir. Bu tepki üretildiği andan itibaren ise ortaya bir değişim çıkmaktadır. Bu tepkinin ortaya çıktığı an, kırılma noktasıdır ve söz konusu dönem bağlamında 1960 ihtilali bir kırılma noktasıdır. Bu andan itibaren sistem kendini yeniden üretmeyi başarmış, ancak tartışmasız olarak ortaya değişim çıkmıştır. Liberal ekonomiden, planlı ekonomiye geçiş olan bu değişimi, 1963 yılında yürürlüğe konan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın şu sözünde açıkça görmek mümkündür:

Türkiye gibi az gelişmiş bir toplumun ileri bir hayat standardına ulaşması ancak, uzun süreli ve sistemli bir görüş çerçevesi içerisinde yürütülecek devamlı kalkınma çabaları ile sağlanabilir. Bunu gerçekleştirmek için hedeflere ve bu hedeflere ulaşmayı sağlayacak kaynak ve araçlara uzun bir zaman perspektifi içinde bakmak ve kalkınma planlarının hazırlanmasında bu perspektifi gözönünde bulundurmak gereklidir (DPT I. 5 Yıllık Kalkınma Planı 1972 s. 33).

Bu sözden de anlaşılacağı gibi, Türkiye'nin başta sanayi olmak üzere her alanda belli bir azgelişmişliği kabul edilmekte ve bunu gidermenin yolu olarak da uzun dönemli planların yapılması gereği dile getirilmektedir. Bu gereğin yerine getirilebilmesi amacıyla da 1960 yılında **Devlet Planlama Teşkilatı** kurulmuş, bu kurum beşer yıllık kalkınma planları hazırlamaya başlamış ve ekonomik gelişme de bu planlara bağlanmıştır.

Kalkınma planlarının içerisindeki çalışma konusu ile ilgili konuların açıklanmasına geçmeden önce, kısaca bu dönemde dünyada ortaya çıkan gelişmelere değinmek gerekir. Bu döneme damgasını vuran söylem, **refah devleti** söylemidir. Bu bağlamda dünyada ortaya çıkan gelişme, devletin, toplumun özellikle sosyal ihtiyaçlarını karşılamak için daha fazla rol üstlenmeye başlamasıdır. Ancak sadece bu açıklama biraz dar bir kapsamda kalmaktadır. Bu dönemde ortaya çıkan, sosyal gereksinimlerin karşılanmasına yönelik bir söylemdir. Dolayısıyla özellikle çalışan kesimin taleplerinin yoğun olarak gündeme gelmesi ve bunun şirketlerin karlılığını azaltmaya başlaması sonucu, devlet müdahalelerinin bu taleplere yönelik olarak artmaya başladığı bir dönemdir. İşveren kesimin, çalışanlarının taleplerini karşılamaları amacıyla ücretlerde bir artışa gitmesi durumunda kuşkusuz karlılıkları azalacaktır. Bunu engellemek amacıyla, ortaya çıkan sosyal taleplerin devlet tarafından karşılanması, buna karşılık, ekonomiye olan devlet müdahalesinin artması, dünyada da bu dönemde ortaya çıkan bir değişimi kanıtlamaktadır. Bunun Türkiye'deki yansımalarını ise, aynı dönemde hazırlanan kalkınma planlarının sosyal içeriklerinde bulmak mümkündür. Özetle bu dönem, dünyada da ekonomide devlet müdahalesinin artmaya başladığı bir dönemdir ve Türkiye

özelinde bu devlet müdahalesi kalkınma planları şeklinde ortaya çıkmıştır. Ancak planların sosyal içeriklerinin çalışma kapsamı dışında kalması nedeniyle konuya ayrıntılı değinilmemiştir. Kalkınma planları çok geniş kapsamlı planlardır ve çalışma içerisinde sadece konuyla ilgili olan noktaların üzerinde durulmuştur.

4.4.1 Kalkınma Planları İçerisinde Küçük Sanayi

Kalkınma planları hedefleri içerisinde göze ilk çarpan hedef; “Kalkınma için gerekli olan her alanda yeter sayıda ve üstün nitelikte bilim adamı ve teknik uzman elemanın yetiştirilmiş olması”(DPT I. 5 Yıllık Kalkınma Planı 1972 s. 33) hedefidir. Bir başka deyişle, üretimin kendini yeniden üretebilmesi için gerekli olan kalifiye eleman yetiştirilmesi ön plana çıkarılmaktadır. Bu aynı zamanda, planlı dönem içerisinde özellikle sınai alanda, sanayinin kendini yeniden üretebilmesi için gerekli olan yatırım malı üretimini sağlayacak kuruluşlarda gereksinilen kalifiye eleman eksikliğini gidermeye yönelik bir hedeftir. Farklı bir anlatımla, yatırım malı üretimi kalkınma planları kapsamında önemsenmektedir.

Bu kalkınma planlarının dört ortak özelliği bulunmaktadır. Bunlar;

- *Üretim yapısını veri almaları*
- *Ekonominin her yıl belli bir hızda büyümesini temel amaç edinmeleri*
- *Sanayileşmeye öncelik vermeleri*
- *Belli bir uzun dönem stratejisinin parçaları olmalarıdır.*

Diğer taraftan bu planların temel niteliğinin kamu kuruluşları için emredici, özel kesim için ise yol gösterici, yani yönlendirici ve teşvik edici olduğu gözlenmektedir (Kepenek, 1988, ss. 130 – 131).

Aşağıda, 1980 yılına kadar olan dönemde uygulamaya konan kalkınma planları ayrı ayrı ele alınarak, bu dönemlerde saptanan sanayileşme ve küçük sanayi politikaları incelenmiştir.

4.4.1.1 Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963 – 1967)

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı kapsamında sanayileşme şu bağlamda ele alınmaktadır: “Sanayileşmeye genel ve özel olarak iki açıdan bakılabilir. Genel olarak sanayileşme sermaye birikmesi, üretim ve verimlerin yükselmesi, toplum refahının artmasıyla eş anlamlıdır. Özel olarak ise, çalıştırma seviyesinin yükselmesini, emeği ile geçinen bir sosyal grubun genişlemesini ifade eder” (DPT, I. 5 Yıllık Kalkınma Planı 1972 s. 106).

Sanayileşmeyi toplum refahı ve gelişmişlik ile bir tutan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’na bakıldığında zaman, kalkınma dinamiklerinin öncelikli olarak dış yardımlara dayanmakta olduğu görülecektir. Ancak bu dönem içerisinde dış yardımların beklenen düzeyde gerçekleşmemesi, kamuya ait büyük projelerin uygulanmasını engellemiştir. Fakat özel sektör için yapılan teşvikler sonucu, küçük ölçekli sanayi kuruluşlarında önemli bir artış ortaya çıkmıştır.

Hatırlanacağı gibi sanayi sektörünün kendini yeniden üretmesini sağlayacak olan şey, yatırım malları üretim sektörünün gelişmesidir. Oysa küçük ölçekli sanayi kuruluşları dayanıksız tüketim maddesi üretimi gerçekleştiriyor olmaları nedeniyle, bu gereksinime yanıt vermekten uzaktır. Yatırım malı üretim sektörü sermaye ve teknoloji yoğun sektörler olmaları nedeniyle, Türkiye’de uygulanan genel politika bağlamında, kamu eliyle gerçekleştirilmesi gereken yatırımlardır. Yukarıda da belirtildiği gibi Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı dönemindeyse, kamu yatırımları beklenen düzeyde gerçekleşmemiştir. Dolayısıyla sanayi sektörünün kendini yeniden üretecek dinamikleri yine eksik kalmış, bunun yerine emek yoğun küçük sanayide gelişmeler kaydedilmiş; ancak sanayinin kendini yeniden üretmesi bağlamında dışa olan bağımlılığın azaltılması çabaları sonuçsuz kalmıştır. Küçük sanayi bir özel sektör girişimi olmaya devam etmiş ve uygulanan politikalar da bunu teşvik edici nitelikte olmuştur. Özel sektör için uygulanan teşvikler ise kısaca şu şekilde özetlenebilir:

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın temel özelliklerinden birisi de uygulamaya konan teşvik tedbirleridir. Bu çerçevede yatırımların daha çok özel sektör aracılığı ile gerçekleştirilmesi ve sanayileşmenin ülke düzeyine dağıtılması, yani desantralizasyonun sağlanması amacıyla bazı teşvik tedbirleri ortaya konmuştur. Sözelimi tarımsal faaliyetler ve bölge kalkınması ile ilgili yatırımlarda %40 oranında vergi indirimi hedeflenmiş, bu oran geri kalmış bölgelerde %50, diğer yatırımlarda ise %30 olarak belirlenmiştir (Sevgi, 1994, ss 4 – 5).

Bu dönemde özel girişimcilere verilen bu teşvikler, küçük sanayide ortaya çıkan hızlı gelişme ile yankı bulmuştur. Ancak küçük sanayinin gelişmesinde etkili olan tek etken bu teşvik tedbirleri değildir. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı içerisinde küçük sanayi kendine geniş yer bulmuştur. Planda küçük sanayinin ne olduğu ve o dönemki durumu şu şekilde açıklanmaktadır:

Küçük Sanayi

- *İşyeri küçüktür. Kuruluş yeri rasgele dağılmıştır. Bir sanayi bölgesi veya çarşısında toplanmamıştır.*
- *İşsahibi işletmenin bütün sorumluluğunu üzerine almıştır. Üretime emeği ile katılır. Yanında 1 ya da birkaç usta, 2 – 3 çırak kullanır.*
- *Genellikle atölyesinde 1 – 2 tezgah vardır. Esas üretim aracı el emeğidir.*
- *Sipariş üzerine imalat yapar. Çoğu zaman ithal sıkıntısı çekilen malları imal eder. Zamanla imalat cinsini değiştirir. İmalatı, nitelik bakımından standartlara uygun olmadığı gibi bir nitelik kontrolü de yapılmamaktadır.*
- *İşyeri ve işçi sayısı bakımından sanayi içerisinde geniş yer tutmasına rağmen, toplam üretimi bu ölçüde geniş değildir.*
- *İşçi başına üretim değeri büyük sanayiye göre düşüktür.*
- *Kuruluş ve pazar incelemeleri yapılmadığından en küçük değişikliklerin etkisi altında kalırlar.*

- *Sınırlı sermaye ile kurulduklarından, imalatını stok yapmak zorunda kalırsa, kapanmak durumuna düşerler.*
- *Teşkilatları yoktur, teknik bilgidен yoksundurlar.*

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı yapıldığı zamanki durum:

- *İşyeri sayısı bakımından bütün imalat sanayinin %80 - %99'u küçük sanayi karakterindedir. Gıda, mobilya ve döşeme, elektrik makinaları sanayisinde küçük işyerlerinde artış, ötekilerinde ise bir azalma olmaktadır.*
- *Çalıştırılan işçi sayısı aynı sanayi dalı içerisindeki işçi sayısına göre, işyerleri sayısı kadar büyük yer tutmamaktadır. Örneğin gıda sanayisinde işyerleri sayısı %90'a kadar çıktığı halde, çalıştırdığı işçi sayısı %59'dur. Dokuma sanayisinde %80 işyeri sayısına karşı, işçi sayısı %47'dir. Makina sanayisinde %83 işyeri sayısına karşılık, işçi sayısı %38'dir. Giyim eşyası, mobilya döşeme, deri mamulleri ve madeni eşya sanayisinde ise ortalama 2 – 3 işçi çalıştıran ufak işletmeler halindedir. Gıda, taş – toprak, makina, elektrik makinaları sanayileri ise ortalama 4 –8 işçi çalıştıran işletmeler halindedir.*
- *Üretim değerleri bakımından, işyerleri sayısının yüksekliğine rağmen, bir kısım sanayi dallarında, sanayinin toplam üretiminde önemli bir yeri yoktur. Giyim eşyası, mobilya ve döşeme, deri mamulleri ve madeni eşya sanayisinde ise, küçük işletmeler, %67 - %91'ini yapmaktadır. Birçok sanayi kolunda, üretime katılma %50'nin altında olup, gıda sanayisinde %19'a, dokuma sanayisinde %20'ye kadar düşmektedir.*
- *1959 yılında değerler gözönüne alınınca, katma değer bakımından giyim eşyası, mobilya, döşeme, deri mamulleri, madeni eşya sanayisi %65 ile %86 arasında, bu oran makina ve dokuma sanayisinde en azından %20 - %40 arasında değişmektedir (DPT, I. 5 Yıllık Kalkınma Planı 1972 ss. 359 – 361).*

Tablo 4.1 Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı İçerisinde İmalat Sanayisinde Küçük Sanayinin Yeri.

Sektör	Yıllar	İşyeri Sayısı (%)	İşçi payı Sayısı (%)	İmalat Değeri (%)	Katma Değer (%)	Bir işçi başına üretim	
						<10 işçi için TL/işçi	>10 işçi için TL/işçi
Gıda	1950	71	32	17		13350	30000
	1956	82	54	29		14800	43000
	1959	93	59	32	41	18940	60000
Giyim Eşyası	1950	99	86	81		6050	9700
	1956	99	94	90		10300	17000
	1959	99	96	99	86	8800	20000
Mobilya Döşeme	1950	97	84	87		7550	5800
	1956	98	93	99		10600	15000
	1959	99	92	78	79	6600	23000
Deri mamulleri	1950	97	85	81		13900	18000
	1956	85	91	82		19000	40000
	1959	97	77	51	64	10550	54000
Taş toprak Cam	1950	92	42	35		4750	6350
	1956	89	66	39		3900	1200
	1959	91.5	64	24	26	3250	10500
Madeni eşya	1950	98	54	76		5700	7500
	1956	98.5	71	72		14000	14000
	1959	98.5	73	67	65	15000	20000
Makina	1950	89.5	50	50		7000	7000
	1956	90	61	53		11500	16000
	1959	83	43	38	21	15000	18000
Elektrik Makinaları	1950	89	90	40		500	6000
	1956	94	67	34		7700	29000
	1959	94	69	54	54	25000	33600
Taşıma Araçları	1950	93.5	41	30		2500	3900
	1956	94.5	56	43		5000	8700
	1959	83	66	58	50	7200	10300
Dokuma	1959	80	47	26	25	11000	27500

Kaynak: Devlet Planlama Teşkilatı. (1972). Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı. Ankara

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda yukarıdaki şekilde tarif edilen ve o dönem için durumu belirtilen küçük sanayide plan dönemi için oluşturulan hedefler ise şu şekilde ifade edilmektedir:

- *Küçük sanayi mamullerinin nitelik ve fiyat bakımından büyük sanayi ve ithal malları ile karşılaştırılabilir tarzda üretimde bulunması. Bu arada, geleneksel Türk halıcılığının ve el sanatlarının geliştirilmesi için dış pazarlarda sürümün teşvik edilmesi.*
- *El ve ev sanatlarının turistik ve hediyelik eşya olarak ihraç edilebilecek şekilde üretimde bulunabilmesi.*
- *Büyük sanayi artık mallarının işlenerek değerlendirilmesi veya yarı mamul maddeleri kullanmak yoluyla sanayi kolundaki kullanılmayan kapasiteye kullanım imkanı yaratması.*
- *Tüketim malları ithalatının yerini alabilecek şekilde fiyat ve nitelik bakımından üretim yapılması.*
- *Köy çevrelerinde hammadde kaynaklarının yanında kurulacak sanat kolları ile tarım ürünlerinin mahallinde kısmen veya tamamen işlenmesi ve böylece hammaddeleri yarı mamul hale getirerek tarımdaki kullanılmayan işgücünün değerlendirilmesi.*
- *El ve ev sanatlarının tarımcı nüfusun bulunduğu yerde gelir sağlayarak dengesiz şehir gelişmesini önlemesi (DPT, I. 5 Yıllık Kalkınma Planı 1972 ss. 361 – 363).*

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda küçük sanayi ile ilgili olarak ortaya konan bu hedeflerden de anlaşılmaktadır ki; küçük sanayi üretimi, tarımsal artı ürünün yarı mamul madde haline getirilmesi konusunda teşvik edilmekte, bunun yanında, dış ödemeler dengesinin sağlanması için ise ithali ikame edilen malların üretimini üstlenmektedir. Ayrıca ülkede var olan belli miktar atıl kapasitenin de küçük sanayi kolunda istihdam edilerek bu alandaki üretimin artırılmasına da çalışılmaktadır. Ancak önemli bir nokta şudur; küçük sanayi yerseçimi için belirlenen ana kriter, kullanacağı hammaddeye yakınlıktır. Genellikle tarımsal hammadde kullanarak yarı mamul madde çıktısı alması hedeflenen küçük sanayinin bu bağlamda kırsal alanda yer seçmesi uygun görülmektedir. Bu kriterin bir diğer yararı olarak ise, bu uygulamanın kırsal alanda belli

bir sermaye birikimi sağlayacağı, dolayısıyla kırdan kente göçün engelleneceği, böylece dengesiz kentleşmeye önlem olacağı varsayımı gösterilmektedir. Belirlenen bu hedeflere ulaşmak amacıyla Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda ortaya konan politikalar ise şöyledir:

- *Yurdumuzda dağınık bir durumda bulunan küçük sanayi ve el sanatlarının planlı bir çalışmayla gelişmesini sağlamak için bu sanayi kollarının finansman, kredi, teşkilatlanma, kooperatif kurma ve hammadde donatım, iç ve dış pazarların bulunması, mevzuat ve kalite kontrol işlerinde yol gösterecek ve yardım edecek bir merkezi kuruluşa ihtiyaç vardır. Bu kuruluşla, bu konularla ilgili araştırmaları yapmak, bugün çeşitli bakanlıkların ilgilendiği konuları tek elde toplamak, küçük sanayi ve el sanatlarında uygulanacak politikayı yürütmek, bu sanayi kolunun istenilen şekilde gelişimine yardım etmek mümkün olacaktır.*
- *Küçük sanayiye bugün kredi veren tek kurum Halk Bankası'dır. Bu bankanın küçük sanayiye verdiği kredi iyi işlememektedir. Esnaf kefaletleri kooperatifleri aracılığı ile verilen bu kredinin faizi %22'yi bulmaktadır. Küçük sanayinin kredi ihtiyacının giderilmesi için Halk Bankası'nın kredi fonu genişletilecek ve kredi maliyetlerinin, azaltıcı tedbirlerle faiz oranı düşürülecektir. Kredilerin, tesislerin genişletilmesi, hammadde ve makina sağlanması, mamul madde stoklarında istenilen şekilde kullanılması sağlanacaktır.*
- *Dağınık ve ayrı çalışan küçük sanayinin, şehir planlarında sanayi bölgelerine toplanması sağlanacaktır.*
- *Küçük sanayi destekleyecek kredi ve başka yardımlarda, küçük sanayinin kooperatifler şeklinde birleşmeleri gözönüne alınacaktır.*
- *Atölye açmanın, kendi başına ve usta olarak bir sanatı yapmanın şartları açık olarak tespit edilecektir.*
- *Küçük sanayi ve el sanatları mensupları bu kurum eliyle araçlardan kurtarılacaktır.*

- *Çıracılık müessesesi müeyyideler konarak yeniden düzenlenecektir.*
- *Sanat okulları programlarına el sanatları ile ilgili konular eklenecek ve büyük merkezler dışındaki köy eğitime bölgenin el sanatları gözönüne alınarak kurslar düzenlenecektir.*
- *Küçük sanayi ve el sanatları mamullerinin iç ve dış pazarlarda tanıtılması için iç ve dış fuarlara katılınacak ve kataloglar düzenlenecektir.*
- *İhraç imkanı olan el sanatları turistik ve hediyelik eşyaların tescil ve gümrük işlemlerindeki zorluklar giderilecektir.*
- *Ciddi olmayan atölyelerin haksız rekabetinin önlenmesi için, nitelik kontrol kurumları kurulacak ve her türlü mamul standartları tespit ve ilan edilecek, bu standartlara uyulmaması halinde cezai müeyyideler süratle ve etkili şekilde uygulanacaktır.*
- *Küçük sanayicilerle, küçük sanayi mamulleri satanların ayırt edilmesine, kolaylıkların doğrudan doğruya üretici küçük sanayicilere tanınmasına dikkat edilecektir.*
- *Kurulacak kurum yardımıyla, devlet kesimi ve büyük sanayinin birleşmiş küçük sanayiye sipariş vermesi sağlanacaktır.*
- *Bölgesel özelliği olan dokuma, taş işleme, halıcılık, duvar çinçiliği gibi küçük sanatların geliştirilmesi için gerekli tedbirler alınacaktır (DPT, I. 5 Yıllık Kalkınma Planı 1972 ss. 363 – 364).*

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda ortaya konması gereği üzerinde durulan bu politikalarda göze çarpan ilk konu, merkeziyetçiliğin önem kazanmasıdır. Gerek üretim organizasyonları bakımından, gerek ürün toplama ve gerekse kredilendirme bakımından yoğun bir merkeziyetçi görüşün hakimiyeti göze çarpmaktadır. Bunun bir sonucu olarak da dağınık olduğu vurgulanan küçük sanayinin **organize** bir şekilde tek bir alanda toplanması gereğine dikkat çekilmektedir. Bu bağlamda **organize** olmayı özendirici ve teşvik edici politikalar ortaya konmaktadır. Organizasyonun oluşturulabilmesi için yoğun bir devlet desteği söz konusudur. Bu organize olma durumu sadece mekansal anlamda değil, aynı zamanda kurumsal olarak biraraya gelmeyi de kapsamaktadır.

Bunun sağlanması amacıyla devlet, çeşitli politikalar uygulamakta, örneğin; ürün kontrolünün sağlanması amacıyla **merkezi** bir kurumun kurulmasını öngörmektedir. Ayrıca küçük sanayilerin kooperatifler halinde biraraya gelişlerini özendirme ve teşvik etme amacıyla da politikalar oluşturulmuştur. Bu teşvikin en önemli göstergesi, hem büyük sanayinin hem de devlet kurumlarının **organize olmuş küçük sanayiye** sipariş vermelerinin sağlanmaya çalışılmasıdır. Bu çaba aynı zamanda üreticinin de korunmasını gerektirmektedir.

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda ortaya konan politikalardan öne çıkan bir diğer nokta da, yukarıda sözü edilen üreticinin korunması bağlamında verilecek olan devlet desteğinin küçük sanayi üretimini pazarlayandan çok, doğrudan üreticiye verilmesi gereğinin vurgulanmasıdır. Bu politikaların önemli iki sonucu vardır. Bunlardan ilki; küçük sanayi girişimcisine, organize olması koşuluyla, pazarlama aracısını kaldırarak, büyük sanayi ile doğrudan bir ilişki içerisinde karlılık garantisi verilmeye çalışılmasıdır. Bu durumda küçük sanayi girişimcisi, belli bir karlılık oranını garanti altına almakta; ancak en önemli nokta, hem ilgili devlet kurumuna, ki bu birinci olarak devletin dayanıksız tüketim malları gereksinimi, ikinci olarak devletin büyük sanayi girişimleri kapsamındadır, hem de diğer büyük sanayiye karşı bir bağımlılık ilişkisi içine girmektedir. Bir başka deyişle, aracının ortadan kaldırılması sonucu karlılık hem garanti olup hem artarken, öte yandan küçük sanayinin bağımlılık ilişkileri farklı bir bağlamda yeniden üretilmektedir.

Yukarıda sözü edilen politikaların ikinci önemli sonucu ise, üretimin pazarlanmasının merkezileştirilmeye çalışılmasıdır. Bu aynı zamanda, bir önceki dönemde devletin girdiği sermaye sıkıntısını aşmaya yönelik bir tedbirdir. Üretimin pazarlanmasının merkezileştirilmesi, aynı zamanda organizasyonu, öncelikle, ithal ikameci politikalar sonucu ortaya çıkan talebin arzına yönelik bir sistem oluşturulması, dolayısıyla dayanıksız tüketim mallarında dışa olan bağımlılığı azaltarak, dış ödemeler dengesini sağlamak amaçlıdır. Bu bağlamda ortaya çıkan bir diğer önemli nokta ise, devletin üreticiyi teşvik etme amaçlı kredi finansmanı için merkezileştirme politikalarını

kullanacak olmasıdır. Hatırlanacağı gibi, planlı kalkınma dönemi öncesinde ortaya çıkan hem dış, hem de iç ödemeler dengesizliği sonucu enflasyonda büyük artışlar başgöstermiş, devletin elindeki sermaye, yatırımlara dönüşeceği yerde, bu yüksek enflasyonla mücadelede kullanılmış ve sonrasında sermayede büyük azalmalar ortaya çıkmıştır. Ürün pazarlamasının merkezileştirilmesi sayesinde öncelikle bir sermaye girdisi, bununla birlikte fiyat kontrolü sayesinde enflasyonla mücadele sağlanacaktı.

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda küçük sanayi ile ilgili politikaların öne çıkanlarından bir diğeri ise, artan nüfus için verimli iş olanaklarının geliştirilmesini sağlama rolünün önemli ölçüde küçük sanayiye verilmesidir. Artan nüfusun hem plansız kentleşmeyi yeniden üretmesini engellemek için, hem de atıl kalmaması için uygulanması kararlaştırılan politikada, öncelikli olarak nüfusu kırdan tutmak amacıyla, özellikle tarımsal hammadde kullanan küçük sanayinin, hammaddeye yakın yerde **organize** olarak yer seçmesi teşvik edilmeye çalışılmıştır. Bu politika, geleneksel üretime yönelmiş sanayinin modernleştirilmesinin; ancak ürünün geleneksel niteliğinin korunmasının sağlanması amaçlı politikalarla desteklenmiştir. Burada iki önemli nokta söz konusudur. Birincisi; nüfusu kırdan tutmak için, tarımsal üretimi hammadde olarak kullanacak küçük sanayinin teşvikidir. Hatırlanacağı gibi küçük sanayi emek yoğun bir sektördür ve teknoloji ile kalifiye elemana olan gereksinimi büyük sanayiye göre çok daha azdır. Bu bağlamda düşük teknoloji kullanarak, geleneksel usta – çırak ilişkisinin devamlılığını sağlamak suretiyle küçük sanayi kuruluşlarının kırdan yer seçmesi özendirilmiş ve teşvik edilmiştir. Bu amaçla, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda, ustalığın, çıraklığın ve usta çırak ilişkisinin devamlılığını sağlamak için, yasal düzenleme ve yerinde kurslara önem verilerek bu konuda düzenlemeler yapılmıştır.

İkinci önemli nokta ise, geleneksel ürün üretiminin teşviki konusudur. Ancak bu konu biraz karmaşıktır. Geleneksel ürün üretiminde küçük sanayinin yoğunlaştırılması politikası, artan nüfusun, kalifiye eleman gereksinimini karşılayacak bilgiye ulaşma olasılıklarından çoğu zaman yoksun olması nedeniyle, yukarıdaki bağlamda doğru bir tercih olarak görünmektedir. Ancak bu, ortaya dört önemli sonuç çıkartmaktadır.

Birincisi; artan nüfusun bu üretim tarzında kullanılması, dış pazarda rekabet edebilecek düzeyde teknoloji ve sermaye yoğun üretime geçişi zorlaştırmaktadır. İkincisi; bu üretim tarzının, ithali ikame edilen dayanıksız tüketim mallarının iç pazarda doğan talebini karşılamaktan uzak oluşudur. Üçüncüsü; sermaye biriktirme açısından zaten zayıf olan bu sektörün üretimi ile dış pazarda rekabet olasılıklarının azlığının yeniden üretilmesidir. Son olarak dördüncü sonuç ise, özellikle yatırım mallarında, dışa olan bağımlılığın yeniden üretilmesidir. Bu konu üzerinde durmak gerekir. Sermaye birikimi açısından oldukça zayıf olan bu sektörde çalışan sayısının artması ve üretimin büyük çoğunluğunun küçük sanayi üretimine dayanması sonucu, dış pazarda rekabet edebilecek seviyede bir sanayileşmenin oluşturulması için gereken sermaye birikiminin sağlanamaması sorunu ortaya çıkmaktadır. Bunun en önemli örneği, küçük sanayilere verilen kredilerin makina alımında kullanılmasının plan politikalarınca öngörülmesidir. Küçük sanayi üretiminin tamamen özel sektör girişimi haline getirilmesindeki başlıca sebep, öncelikle küçük sanayinin karlılığının kısa sürede oluşması ve işletme kurmak için çok sermayeye gereksinim duyulmamasıdır. Bu bağlamda küçük sanayi girişimcisine devlet teşvikleri sağlanarak, özellikle dayanıksız tüketim malları üretimi bu sektöre devredilmiştir. Bu esas olarak planda amaçlananın sadece yarısıdır. Sanayileşmenin tamamen küçük sanayi üretimine dayanması söz konusu değildir. Büyük sanayi işletmeleri için de girişimler mevcuttur; ancak bu sektör sermaye ve teknoloji yoğun bir sektör olduğu için tek tek girişimcilerin bu sektörün ilk yatırım maliyetini karşılama olanakları yoktur. Bu nedenle büyük sanayi tamamen devlet girişimi olarak ortaya çıkmaktadır. Fakat özellikle devlet girişimlerindeki karlılık oranının çok az olması, bu sektörün kendini yeniden üretmesini engellemektedir. Dolayısıyla ülke çapında amaçlanan sanayileşme gerçekleşmemektedir. Yatırım malları bakımından dışa olan bağımlılığın ortadan kaldırılması için mutlaka yatırım malı üretecek sanayi kollarının kurulması gerekmektedir. Ancak genel tavır en kısa sürede en çok karlılığa ulaşma olduğu için ve özellikle KİT'lerde karlılık oranlarının çok az olması hatta bunların zarar etmesi sonucu yatırım malı üretecek sanayi kollarına yatırım yapılamamıştır. Bu nedenle planda ortaya konan sanayileşme hedeflerine erişilememiştir.

Özetle, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı dönemi için şu söylenebilir;

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda, topraktan maksimum yararlanmak için toprak reformuna, KİT'lerin özel sektörle rekabetinin sağlanması için holdingleşmesine ve ilk etapta vergilerin büyük çiftçiden alınmasını içeren bir stratejiye yönelmek istendiği görülmektedir. Ancak bu strateji benimsenmeyerek, planın amaçları; ulusal gelirin artırılması, artan nüfus için verimli iş olanaklarının geliştirilmesi ve dış ödemeler dengesindeki açığın azaltılması gibi konulara dönüştürülmüştür. Sanayi üretimi dayanıksız tüketim malları üretiminde yoğunlaşmıştır ve montaj niteliğindedir. Plan döneminin başında tarımın üretimdeki payı sanayiden büyükken (1962: Tarım: 25.689 Milyon TL, Sanayi: 22.810 Milyon TL), plan dönemi sonunda sınai üretim, 1962'deki değerinin iki katını aşarak tarımsal üretimi geçmiştir. (1967: Tarım: 37.941 Milyon TL, Sanayi: 47.633 Milyon TL) (Göksu, 1999).

4.4.1.2 İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968 – 1972)

1968 yılında uygulamaya konan İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda da sanayi desteklenmektedir. Sanayinin desteklenmesi bağlamında özellikle sanayinin hammadde olarak kullanabileceği tür ürün ekimine destek verilmektedir. Planda tarım ve sanayi sektörlerinin birbiriyle olan yakın ilişkisine değinilerek; “İktisadi açıdan, tarım ve sanayi sektörlerinin yakın ilişkisi, sosyal açıdan köy ve şehrin bir bütün olarak ele alınması zorunluluğu, sanayileşmeye yönelmiş bir gelişme içinde tarım sektörünün öncelikle incelenmesini gerektirmektedir” (DPT, 2. 5 Yıllık Kalkınma Planı 1967 s 56) denmektedir. Bu hedef, aynı zamanda, plan dönemi için düşünülen sınai ürün desenini de hemen hemen açıklamaktadır. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda da dış pazarda rekabete girmesi planlanan ürünler, dayanıksız tüketim malları üzerinde yoğunlaşmakta, bu yelpazeden ise özellikle tarımsal hammadde kullanılan ürünler öne çıkmaktadır. Bu amaçla da tarıma önem verilmekte, bu önemin sonucu ise şu şekilde ortaya çıkmaktadır:

Sanayi bitkilerinin ekim sahasının 1945'te 537.000 hektardan, 1965'te 1.536.000 hektara ulaşması, bağ, meyvalık ve sebzelik ekim alanlarının 1952 – 1965 döneminde 1.660.000 hektardan, 2.305.000 hektara varması, köylerin kendileri için üreten kapalı iktisadi ve sosyal birimler olmaktan çıkarak iç ve dış pazarlar için üretim yapan ve bu pazarlarla, gerekli iktisadi ve sosyal ilişkileri kuran topluluklar olmaları eğilimlerini göstermektedir (DPT, 2. 5 Yıllık Kalkınma Planı 1967 s 57).

Yukarıdaki bu sözden aynı zamanda liberalleşmeye yönelik teşviklerin de sonuçlarının beklenen ile yakın olduğu anlamı çıkartılabilir. Özellikle “kapalı” ilişkilerin yerini “dışa açık” ilişkilerin almasının ve dış pazarlarla (dış pazar burada köyün dışı anlamına gelmektedir) oluşturulan ticari ilişkilerin vurgulanması, planlı dönemde de önemini ciddi bir şekilde koruyan modernleşme ve liberalleşme anlayışının önemli bir göstergesidir.

Bununla birlikte planda, üretici ve pazar arasındaki ilişkinin gelişmesi ise, bu ikisi arasındaki aracılardan azaltılmasına bağlanmaktadır. İlk etapta liberal anlayış ile bağdaşmıyor görünen bu düşüncenin arkasında, aslında ciddi anlamda bir devlet kapitalizmi oluşturulması düşüncesi yatmaktadır. Üretici ve pazar arasındaki özel birçok aracının yerine bir devlet kuruluşunun geçmesi, bunun yanında kamu kesiminin üretimden planlı bir biçimde yavaş yavaş çekilmesi, ticari rollerin devlet tekelinde toplanması isteğinden kaynaklanmaktadır.

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda aynı zamanda şehirleşmeye de büyük bir önem verilmektedir. Bu amaçla, Birinci Plan'da ortaya konan hedefler doğrultusunda hammaddeye yakın yerde küçük sanayinin teşviki öne çıkmaktadır. Bu gelişmeleri planda ortaya konan şu iki sözle özetlemek mümkündür. Tarımın modernleşmesinin kitlelerin yenileşme ve kalkınma arzularını karşılayabilmesi, böylece üretim artarken, olumsuz sosyal davranışlara yol açılmaması, modern tarım girdilerinden ve devletin sağladığı kredi ve diğer desteklerden küçük işletmelerin de doğrudan doğruya yararlanmalarını sağlamaya bağlıdır (DPT, 2. 5 Yıllık Kalkınma Planı 1967, s 57).

Bu söz, Birinci Plan'daki hedeflere uygun şekilde, küçük sanayinin özellikle yer seçimi bakımından desteklenmesi ve diğer devlet desteklerinden doğrudan yararlanarak kırdaki belli bir istihdamı, dolayısıyla çekimi sağlamak gereğini vurgulamaktadır. Şüphesiz, “olumsuz sosyal davranışlar”dan kasıt ise, çarpık şehirleşmenin en büyük nedeni olarak gösterilen “kırdan şehre” göçtür. Yukarıda anlatılan gelişmeleri özetleyen ikinci söz ise, aslında kır ve kente plan ile biçilen rollerin göstergesidir.

Sanayi alanında elektronik, petro – kimya gibi yeni dalların ortaya çıkması ve buralarda çalışan teknik insan gücü sayısındaki artış ve mesleklerdeki farklılaşma, sanayinin kendi içerisindeki modernleşme çabasını ortaya koymaktadır. Sanayileşme ve şehirleşmeye bağlı olarak meslek çeşitleri de artmakta ve insan gücü ücrete, dikey ve yatay harekete yönelerek yüksek vasıflı olma eğilimi gösteren bir yapı kazanmaktadır (DPT, 2. 5 Yıllık Kalkınma Planı 1967, s 57).

Bu iki açıklamadan şu sonucu çıkarmak mümkündür; küçük sanayi sermaye ve teknoloji yoğun olmayıp, emek yoğun ve ilk yatırım maliyeti düşük olduğundan bunun yanında kalifiye elemana gereksinim duymadığından, kırdaki yer seçerek; birincisi tarımsal hammaddeye dayalı dayanıksız tüketim malı gereksinimini karşılayacak, ki bu gereksinim büyük oranda ithali ikame edilen ürünlerdir, ikincisi kırdaki, kente göçü önleyecek ekonomik bir çekim merkezi oluşturacak ve üçüncüsü, artan nüfus için de istihdam olanakları yaratacaktır. Ayrıca bu sayede bir gelişme kutbu oluşturarak, kalkınmayı ivmelendirecek bir dinamik haline gelecektir. Kırın görevi ise, hem ülkenin tarımsal gereksinimini karşılamak, hem de küçük sanayiye hammadde sağlamak olacaktır. Dolayısıyla hem küçük sanayinin hem de tarımın belli miktar karlılığı garanti altına alınmış olmaktadır.

Diğer yandan şehirlerde ise, ihracata yönelecek ve dış rekabete girebilecek sanayi kuruluşları oluşturulması planlanmaktadır. Sermaye ve teknoloji yoğun sektörler şehirlerde yerleşmek suretiyle, hem kırdaki küçük sanayiye karşı bir kutup oluşturarak bir kalkınma dinamiği olacak, hem de şehirlerdeki heterojen yapı içerisinde kalifiye

işçi gereksinimini sağlayacaktır. Heterojenlik arttıkça, kalifiye işçi bulma olasılığı artarken, sanayideki çeşitlenme de kalifiye işçi sayısında artışı ve çeşitlenmeyi sağlayacaktır. Şehirlerde oluşturulması planlanan sanayi tipi, yukarıda da değinildiği gibi dış pazarda rekabet edebilecek seviyede bir sanayidir. Dolayısıyla kalifiye işçi gereksinimi vardır. Bu bağlamda artan nüfusun istihdamını yaratmada küçük sanayi daha da önem kazanmaktadır. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı içerisinde konan uzun vadeli hedefler kapsamında da büyük sanayi ve devlet, gerekli ara malı siparişlerini küçük sanayiye vererek onları desteklemektedir. Özetle İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda sanayileşme önemini artırırken, buna ek olarak tarımda modernleşme ve şehirleşme de önem kazanmaktadır. Bu önem, plan ilkelerinde de açık bir dille ifade edilmektedir.

- *Bölgelerarası dengeli gelişmeyi gerçekleştirmek için hizmet yatırımları bu hizmetlerden yeter ölçüde yararlanmayan kitlelere yöneltilerek, bu yatırımların bölgelerarası dengeli dağılımı sağlanacaktır. Azgelişmiş bölgelerin iktisadi faaliyetlerini artıracak yatırımlar bu bölgelerde büyüme potansiyeli yüksek stratejik şehirleşme merkezlerinde yoğunlaştırılarak kendi kendine gelişme gücü kazanan ve çevresini etkileyen gelişme noktaları elde edilecektir.*
- *İktisadi faaliyetleri azgelişmiş bölgelere yöneltmek için kamu yatırımlarında birden fazla kuruluş yeri üzerinde durulacak, iktisadi olma niteliğini kaybetmeden geri kalmış bölgelerdeki gelişme merkezlerinde yapılmaları tercih edilecek, bu bölgelerin kaynaklarını geliştirici ve özel sektörün yatırımlarını bu bölgelere yöneltici bir politika izlenecektir.*
- *Şehirleşme desteklenecek ve şehirleşmeden ekonomiyi itici bir güç ve bir gelişme aracı olarak yararlanılacaktır.*
- *Şehirleşmenin yurt üzerinde şekillenmesinde bütün yerleşme sisteminin birlikte düşünülmesi, şehirleşmenin ortaya çıkardığı hareketliliğin artırılması ve bu amaçları gerçekleştirmek için harcanacak çabaların asgari olması*

gözönünde tutularak, şehirleşmenin sosyal değişme hızını azamiye çıkarması gözetilecektir.

- *Dengeli şehirleşmeyi, iktisadi ve sosyal gelişmeyi sağlayacak bir yerleşme düzenini, işgücü verimini, ekonomik ve sosyal yapının gereklerini gözönünde tutarak gerçekleştirmek amaç olacaktır. Sanayileşmiş şehir yapısına geçiş döneminde kırsal alana yapılacak yatırımlar, bu alanların gelecekte şehirlerle kuracakları ilişkilere varmayı hızlandırıcı ve onu hazırlayıcı yönde yapılacaktır.*
- *Sanayileşme, tarımda modernleşme ve şehirleşme, gelişme olayının birbirinden ayrı düşünülemez üç unsurudur. Bu unsurlar politika kararlarında birlikte ele alınacak, bunlardan herhangi birinin bağımsız olarak geliştirilmesi için bir çaba gösterilmesi kaynak israfına yol açtığından bundan kaçınılacaktır.*
- *Şehirleşme, bu hareketin yarattığı müesseseler, şehir, çevre ve bölge ilişkileri içerisinde düşünülecek, şehir sorunlarının çözümünde şehirler bu anlayış içinde tek başlarına ele alınmayacaklardır.*
- *Gelecekteki sanayileşmiş toplumda altyapıda en faydalı kullanımları sağlamak için farklılaşmaları, yapılacak projelere bugünden aksettiren bir altyapı stratejisi güdülecektir (DPT, 2. 5 Yıllık Kalkınma Planı, 1967, s 263)*

Bu bağlamda küçük sanayi ile ilgili olarak planda ortaya konan ilkeler şöyledir:

- *İkinci Beş Yıllık Plan döneminde küçük sanayinin, büyük sanayi ile işbirliği halinde ve büyük sanayinin konusu dışında kalan sahalarda geliştirilmesi öngörülmektedir.*
- *Mevcut küçük sanayi teşebbüslerinin, değişen ekonomik ve sınai ortama uydurulmasına, yaşama ve gelişme şansı olanların mevcut imkanlardan geniş ölçüde faydalandırılmasına ve gelişmelerinin hızlandırılmasına çalışılacaktır.*

- *Yaşama imkanlarından yoksun olan küçük sanayi işletmelerinin ise suni tedbirlerle desteklenmesi yerine başka sahalara yönltilmesine gayret edilecektir* (DPT, 2. 5 Yıllık Kalkınma Planı, 1967, s 541).

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı dönemi başında küçük sanayinin profili, işyeri sayısı ve istihdamı ise şöyledir:

Tablo 4.2 Küçük Sanayi İşyerleri Sayısı (1962-1965).

Küçük Sanayi Konuları	1962	1964	1965
Makina İmalatı	73	118	154
Kimya	18	18	18
Elektrik Makina ve Aletleri	94	120	182
Tarım Makina ve Aletleri	714	830	1022
Madeni Eşya	1857	1086	2494
Kağıt ve Ambalaj	84	114	165
Yapı Malzemesi	1184	1389	1752
Orman Ürünleri	1859	2240	2835
Dokuma ve Giyim	3282	3547	4466
Deri ve Kösele	1508	449	413
Lastik	210	259	332
Plastik	26	36	45
Depolama	19	19	22
Oto Tamirhaneleri	2596	3013	3508
Diğer Tamirhaneler	1801	2380	3053
Toplam	15325	15618	20461

Kaynak: Devlet Planlama Teşkilatı. (1967). İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı. Ankara.

Tablo 4.3 Küçük Sanayide İstihdam (1965).

Küçük Sanayi Konuları	Usta	Kalfa	Çırak	İşçi	Toplam
Makina İmalatı	306	280	697	392	1675
Kimya	25	9	7	641	682
Elektrik Makina ve Aletleri	146	86	292	77	601
Tarım Makina ve Aletleri	1207	827	1554	545	4133
Madeni Eşya	2517	2107	4669	394	9687
Kağıt ve Ambalaj	223	265	359	327	1174
Yapı Malzemesi	1992	1173	2614	5544	11323
Orman Ürünleri	2981	958	2885	2937	9761
Dokuma ve Giyim	4555	17518	9602	19597	51272
Deri ve Kösele	974	750	222	2216	4162
Lastik	546	567	616	787	2516
Plastik	95	73	92	99	359
Depolama	16	2	3	340	361
Oto Tamirhaneleri	4434	3237	7237	6201	21109
Diğer Tamirhaneler	3350	1705	2366	3902	11323
Toplam	23367	29557	33215	43999	130138

Kaynak: Devlet Planlama Teşkilatı. (1967). İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı. Ankara.

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda küçük sanayideki gelişmeyi sağlamak amacıyla ortaya konan politika ve tedbirler ise aşağıdaki şekildedir:

- *Küçük Sanayi Geliştirme Merkezi'nin İkinci Beş Yıllık Plan dönemi başında faaliyete geçmesi sağlanacaktır.*
- *Sanayi Bakanlığı teşkilatı, küçük sanayi ve büyük sanayi geliştirme programlarını entegre bir şekilde uygulayacak ve uygulamada koordinasyon sağlayacak şekilde düzenlenecektir.*
- *Küçük sanayinin kredi sorunu, esnaf kredisi ve küçük sanat kredisi sorunlarından ayrı olarak ve özelliği gözönünde bulundurularak ele alınacaktır.*
- *Küçük sanayi faaliyetlerinin finansmanında 'kontrollü kredi' uygulamasına geçilecektir.*
- *Küçük sanayide gelişmenin hızlandırılması için yaygın eğitim ve öğretim metotlarından geniş ölçüde yararlanılacaktır.*

- *Teknoloji seçiminde küçük sanayiciye yol gösterecek teşkilat kurularak, kıt kaynakların fazla kapasiteyi artırıcı yönde israfı önlenecektir*
- *Küçük sanayinin faaliyet konusu olan bir kısım üretimin büyük sanayiye geçmesiyle, İkinci Beş Yıllık Plan döneminin sonuna doğru belli küçük sanayi dallarında fazla kapasite sorununun öneminin artması beklendiğinden, sorumlu kamu kuruluşları ve meslek kuruluşları bu konuda küçük sanayicilere yardımcı olacak uzun vadeli tedbirleri alacaktır.*
- *Küçük sanayiciler için teknik haber ve araştırma hizmetlerinin sağlanması için gerekli tedbirler alınacaktır.*
- *Küçük sanayide; pazarlama yadımları, büyük sanayi ile işbirliğinin sağlanması, kamu satın almalarında küçük sanayi ürünlerine öncelik verilmesi, kalite kontrol düzeninin kurulması, küçük sanayiciler arasında işbirliğinin, kooperatifleşmenin temini gibi temel sorunlar bir bütün olarak ele alınacaktır.*
- *Köy İşler ve Sanayi Bakanlığı'ndaki küçük sanayi ile ilgili üniteler birleştirilecektir.*
- *Tarım araçları üreten küçük sanayinin gelişmesi üzerinde önemle durulacaktır (DPT, 2. 5 Yıllık Kalkınma Planı, 1967, ss 543 – 544).*

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'na bakıldığında, sanayileşmenin, şehirleşmeyle birlikte düşünüldüğü ve bu iki kavramın üzerinde önemle durulduğu görülecektir. Bölgelerarası bir dengesizliğin varlığı kabul edilmekte, buna önlem olarak ise, planda, sanayileşme ve şehirleşme öne çıkartılmaktadır. Şehirleşmeden, ekonomiyi itici bir güç olarak yararlanmak amaçlanmakta, bu bağlamda da şehirlere sanayi sektörü için gereken olanakları sağlama ve belli merkezleri bu anlamda kontrol etme rolü biçilmektedir. Yukarıda da değinildiği gibi şehir nüfusu heterojendir. Bu, plan içerisinde, değişik sanayi sektörlerinin şehirlerde kurulmalarını ve kendilerini yeniden üretmelerini sağlayacak kalifiye işgücü açısından bir potansiyel olarak görülmektedir. Ancak bu kabulde ortaya bazı sonuçlar çıkmaktadır. Şehirleşmeden, ekonomiyi itici bir dinamik olarak yararlanmak düşüncesi sonucu şehirlere sınai yatırım ve teşvikler artmakta /

yoğunlaşmaktadır. Bu durumda, şehirler sanayi ve sanayinin gereksinimi olan ürün ve hammaddelerin kontrol merkezleri haline gelen çekim noktaları olarak ortaya çıkmakta, dolayısıyla nüfus çekmektedir. Bir başka deyişle bu yatırımlar, kalkınmanın önemli bir kutubu olarak değerlendirilmesi düşünülen şehirlerde nüfus yığılmasına yol açmakta, dolayısıyla, bir diğer kutup olan kırdaki nüfusun azalmasını, kutupsal dengelerin bozulmasını nedenlemekte ve çarpık kentleşme ile bölgelerarası dengesizliği yeniden üretmektedir.

Bunun yanında şehirleşmenin aynı zamanda modernleşmeyi getireceği varsayımı da öne çıkmaktadır. Kır ve kent arasındaki yarışta, kıra, kentle yarışabilmesi için küçük sanayi ve tarımda modernleşme imkanları sağlanması hedeflenmektedir. Ayrıca kırdaki yapılan yatırımlar ile gelecekte bu alanların da şehirleşmesi beklentisi ortaya çıkmaktadır. Bu amaçla da altyapıya önem verilmekte, ancak altyapı konusunda hiç şüphesiz şehirlere öncelik tanınmaktadır. Şehirleşmenin modernleşmeyi getireceği varsayımı ise bu noktada biraz sorunludur. Yukarıda da değinildiği gibi, kır ile kent arasında bir yandan dengeyi sağlamak amaçlı küçük sanayi teşvikleri yapılırken, öte yandan şehirlere nüfusu çekecek nitelikte büyük sanayi yatırımları yapılmaktadır. Bu da aslında sağlanılmaya çalışılan dengenin ortaya çıkamamasına neden olmaktadır.

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda ortaya çıkan önemli noktalardan bir diğer ise, Birinci Plan'da ortaya konan ilkelerin devamlılığının sağlanmaya çalışılmasıdır. Ancak bu durum aynı zamanda Birinci Plan'da hedeflenenlerin çok da gerçekleştirilemediğini gösterir niteliktedir. Özellikle küçük sanayinin, büyük sanayi ile işbirliği yaparak büyük sanayiye ara malı üretmesini sağlama hedefi, İkinci Plan'da halen geçerliliğini korumakta, ancak hedef cümlelerinden de anlaşılacağı gibi, bu konuya getirilen çözümler yine "öngörü" ve "sağlamaya çalışma" ile sınırlı kalmaktadır. Ayrıca küçük sanayinin organize hale getirilmesi konusunda da benzer sıkıntıların ortaya çıktığı vurgulanmaktadır. İkinci Plan'da küçük sanayi ile ilgili olarak ortaya konan hedeflerden göze ilk çarpan yine küçük sanayinin organize edilmesi çabasıdır. Ancak bu konuda belli başarılar kazanıldığı da bir gerçektir. Bunun en önemli göstergelerinden biri, 1967

yılında yürürlüğe giren 507 sayılı Esnaf ve Küçük Sanatkarlar Kanunu'nun, küçük sanayicileri aynı zorunlu örgüt içerisinde toplamayı zorunlu bırakmasıdır. Birinci Plan'da bu, teşvikler ile yapılmaya çalışılmış, ancak hedeflenen başarıya ulaşılamamış, dolayısıyla İkinci Plan döneminde, böyle bir kanuni yükümlülük getirme zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Ancak burada bir önemli nokta daha vardır. İkinci Plan'da küçük sanayi ile ilgili ortaya konan hedeflerde, küçük sanayinin, el sanatları ve küçük üretimden ayrı bir bağlamda ele alınması gereği vurgulanırken, kanuni yükümlülük, hem küçük sanayiye hem de küçük üretimi birarada kapsayacak biçimde oluşturulmuştur.

İkinci Plan'da ortaya çıkan bir diğer önemli nokta ise, küçük sanayide belli bir seçiciliğe gidilmesi konusudur. Planda amaçlanan hedeflere ulaşması görece zor olarak belirlenen küçük sanayinin farklı üretim kollarına geçmesi teşvik edilmeye çalışılmaktadır. Bundaki en önemli amaç, verilen kredilerin doğru yere gitmesini sağlamaktır. Dolayısıyla ortada belli bir kredi paylaşırma sorununun halen devam etmekte olduğu görülmektedir. Kredi sorunu için önerilen çözümlerin ise aslında Birinci Plan'dakinden çok da farklı olmadığı ortadadır. Özetle İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Birinci Plan'ın devamı niteliğini taşımakta ve Birinci Plan'da ortaya konan hedeflerle eşgüdüm içerisinde çalışıyor görünmekteyse de, bu aynı zamanda Birinci Plan döneminde beklenen başarıların elde edilemediğini de kanıtlar niteliktedir.

4.4.1.3 Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973 – 1977)

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, Birinci Plan'da ortaya konan 15 yıllık uzun dönem perspektifinin son aşamasını oluşturmaktadır. Ancak bu plan aynı zamanda 22 yıllık uzun bir plan döneminin de başlangıcıdır. “1970’li yılların başında ülkemizde ortaya çıkan sosyo – ekonomik değişimler doğrultusunda yeniden hazırlanan ve 1973 – 1995 yıllarını kapsayan 22 yıllık bir plan stratejisinin ilk dilimini meydana getirmektedir. Planda temel hedef ise, AET’ye ve gümrük birliğine üye olmaktır” (Mutluer, 1995, s 33)

1974 krizi, dünyada olduğu kadar hatta daha da ağır koşullarda Türkiye’de de hissedilmiştir. Bunun sonucunda Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, aslında 15 yıllık bir dönemin son dilimi olmaktan çok, 22 yıllık bir başka dönemin ilk dilimini oluşturmuştur. Bu dönemin başında Üçüncü Plana kadar olan planlı kalkınma döneminde sınai alandaki gelişmelere kısaca bakmak gerekir.

Sanayide teknolojik gelişmeler, yeni üretilmeye başlanan malların üretim teknolojilerinin transfer edilmeleri ve kurulu sanayilerin yeni yatırımlarla daha ileri teknolojileri kullanmaya başlamaları ile sağlanmıştır. Madencilikte, özellikle linyit istihracında makina kullanım oranı artmış, kömür istihracında ise kül miktarı düşürülerek daha iyi kalitede kok elde edilmesi mümkün olmuş ve sintermanyezit tesisleri kurulmuştur. Tüketim malları sanayilerinde özellikle gıda işleme ve dokuma sanayileri yatırımlarıyla yeni teknolojiler transfer edilmiş ve geleneksel üretim metotları terkedilmeye başlanmıştır.

Ara malları sanayilerinde teknolojik gelişmeler daha çok kağıt ve basım, çimento, cam, lastik, demir – çelik ve demir dışı metaller sanayileri ile kimya sanayisinin bazı dallarında yoğunlaşmıştır. Kağıt sanayisinde sülfüd teknolojisinin yerini sülfat selülozu teknolojisi almıştır. Çimento üretiminde yaş sistemden kuru sisteme, cam üretiminde Furko metodundan Pittsburgh metoduna geçiş büyük ölçüde gerçekleştirilmiştir. İlaç sanayisinde ilaçların uzun süre muhafazasını sağlayan liofilizasyon metodu uygulanmaya başlanmıştır. Demir dışı metaller sanayilerinde alüminyum ve cıva imalatında fabrikasyona, demir – çelikteyse yassı hadde mamulleri ve kaliteli çelik üretimine geçilmiş; oksijen çeliği ve ark ocağı teknolojilerinin uygulanmasına başlanmıştır.

Yatırım malları sanayilerinde teknolojik gelişmelerin yoğunlaştığı faaliyet kollarında madeni eşya sanayisinde çelik konstrüksiyon ve basınca dayanıklı kaplar üretim teknolojisinde önemli gelişmeler olmuş; makina sanayisindeyse, çimento, rafineri, gıda sanayi tesisleri ve baraj yatırımlarının büyük kısmını yerli yapacak teknolojik düzeye

ulaşılmıştır. Gemi inşaat sektöründeysen, teknolojik gelişme kısmen blok inşaatla geçiş yoluyla gerçekleşme durumundadır (DPT, 3. 5 Yıllık Kalkınma Planı, 1973, s 16).

Planlı döneme geçişten sonraki 10 yıl boyunca sınai gelişme, her ne kadar yukarıdaki şekilde özetleniyor olsa da, sanayinin kendini verimli bir biçimde yeniden üretmesini sağlayacak bir ara malı ve yatırım malı üretim sektörü oluşturulamamıştır. İlk iki planda devletin kademeli olarak “üretici” konumdan, “pazarlayıcı” ve “yönlendirici” konuma geçmesi, bunun yanında özel sektörün küçük sanayiye girişimci olarak kalması, ara malı üretiminin küçük sanayiye üstlendirilmeye çalışılması, Üçüncü Plan döneminin tam da başında ortaya çıkan krizin Türkiye’de çok daha derinden hissedilmesine neden olmuş, sanayi sektöründe yapısal sorunlar yüzeye çıkmış ve teşviklerle gizlenemeyecek seviyeye ulaşmıştır. Devlet politikası olarak, ithali ikame edilen özellikle dayanıksız tüketim mallarının pazarlamasını üstlenmek ve üretiminden çekilmek, üretici konumdaki görece düşük karlılık dolayısıyla akılcı görünmesine rağmen, sanayi sektörünün ayakta tutulabilmesi için harcanan kaynaklar, kredi ve teşvikler ele alındığı zaman, çok daha düşük bir karlılığa neden olmuş, aynı zamanda, krizin yapılaşmasına yol açmıştır. Bu yapılaşmayı Mustafa Sönmez çok kısaca şöyle açıklamaktadır: “Ekonomik bulanımın yarattığı sorunlar politik ve ideolojik düzeydeki gelişmelere de eşitsiz bir biçimde yansımıştır kuşkusuz” (Sönmez, 1982, s 11). Bu sorun Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda da ele alınmış ve çözüm olarak sanayileşmenin üzerinde şu şekilde durulmuştur:

Yaşama düzeyinin yükselmesiyle doğacak olan sınai ürün taleplerinin karşılanması, dış ticaretle ilgili sorunları çözümleyecek ölçüde ihracat ve ithal ikamesi yapılabilmesi, istihdam olanaklarının kararlı ve sürekli olarak artırılması, tarımda modernleşmenin hızlandırılması, kırsal – kent arasında gelir bölüşümünün iyileştirilmesi, toplumun bütün kesimlerinin verimliliğinin artırılması, kısaca kalkınma, ancak sanayileşme ile gerçekleştirilebilir. Sanayileşmeyi zorunlu kılan diğer bir etken de Türkiye’nin sanayileşmiş ülkelerden oluşan Avrupa Ekonomik Topluluğu’na (AET) katılma yolunda yaptığı siyasal tercihtir. Bu tercih, Türkiye’nin AET içinde ekonomik, sosyal ve kültürel

varlığını geliştirerek devam ettirilebilmesi için topluluk ile gümrük birliğinin gerçekleşeceği 1995 yılına kadar sanayisini sağlam bir temele dayandırmasını; modern teknolojileri etkin bir şekilde kullanma yanında, bazı üretim dallarında yeni teknolojiler geliştirebilecek bir bilimsel ve teknik yaratıcılık aşamasına erişmesini zorunlu kılmaktadır. Bu nedenle sanayileşme deyimi, bileşimi ne olursa olsun, sadece sınai hasılanın artması anlamında değildir. Sanayileşme amacı daha çok, tüketim malları sanayisine dönük, nispeten geri üretim teknolojileri kullanan genellikle küçük üretim birimlerinden kurulu Türk sanayisinde yapısal bir değişikliği ifade etmektedir. Bu yapısal değişiklik, ileriye ve geriye besleme etkisi güçlü ara malı sanayileri ile teknoloji üretiminde itici özendirici bir niteliği olan, aynı zamanda dış kaynaklara bağımlılığı hafifleten yatırım malı ve mühendislik sanayilerine ağırlık verilerek, bu dallardaki üretimin toplam sanayi üretimi içindeki payının artması ve bunların dış rekabete olanak verecek niteliklerde kurulup geliştirilmeleri ile sağlanacaktır (DPT, 3. 5 Yıllık Kalkınma Planı, 1973, s 120).

Bu bağlamda Üçüncü Plan döneminde küçük sanayi şu özellikleri ile plan kapsamına alınmıştır:

Küçük sanayi ve el sanatları uzun dönemli gelişme ve Üçüncü Plan açısından özelliklerine göre yedi grupta ele alınmıştır:

- *Büyük ölçüde mühendisliğe dayalı üretim teknolojisi ve müteşebbis – yönetim birliğini gerektiren niteliği dolayısıyla küçük sanayi çapında kalan sanayiler,*
- *Halen küçük sanayi niteliğinde olmakla birlikte, konusu bakımından büyümesi mümkün olanlar,*
- *Hammadde vs gibi kaynak kaybına yol açması bakımından uzun sürede teşvik edilmemesi gereken küçük sanayiler,*
- *İşçilik ve mühendislik isteği çok olmayan ancak mahiyeti gereği bağlantı yaparak yaşaması mümkün küçük sanayiler,*
- *Aile fertlerince ek iş olarak yapılan el sanatları,*

- *Devam etmesi gerekli fakat büyümesi mümkün olmayan çeşitli tamir hizmetleri vs,*
- *Geleneksel sanata dayalı, geleneksel usullerle çalışılan Kütahya çiniciliği, lületaş işlemeciliği, el dokumacılığı gibi sanatlar (DPT, 3. 5 Yıllık Kalkınma Planı, 1973, s 562).*

Yukarıda sözü edilen küçük sanayilerin gelişmelerini sağlamak amacıyla Üçüncü Plan döneminde ortaya konan hedefler ise şöyledir:

- *Sanayinin gelişmesi*
- *Dış pazarlara sipariş yolu ile iş yapımının geliştirilmesi*
- *Dış talebin karşılanması için gerekli organizasyonun kurulması*
- *Özellikle hatıra ve hediyelik eşya bakımından turizmin gelişmesi*
- *Finansman ihtiyacının karşılanmasına kredileri etkili kılma*
- *Eğitim, teknik, yol gösterme gibi hizmetlerin geliştirilmesi (DPT, 3. 5 Yıllık Kalkınma Planı, 1973, s 563).*

Bu hedeflere ulaşamamasındaki en büyük etken ise, 1974 krizidir. Dördüncü Plana geçmeden önce bu krize de değinmek gerekir. Ancak öncesinde şu hatırlanmalıdır ki; kriz, aslında ortaya çıkmasından önceki gelişmelerin bir ürünüdür. Bir başka deyişle kriz, öncesinde onu yaratan etkenlerden ve izlenen politikalardan bağımsız tutulamaz. Bunu Mustafa Sönmez şu şekilde açıklamaktadır:

Belirtmek gerekir ki, yaşanan ekonomik bunalım, “bugün”ün sorunu değildir. Türkiye bu bunalımı 1950’lerden beri sürekli yaşamakta ve içinde yer aldığı uluslararası kapitalist sistemle veri koşullardaki ilişkileri sürdürükçe de yaşayacak görünmektedir. Çünkü Türkiye ekonomisinin uluslararası işbölümündeki “bağımlı ülke” konumu, bu konumun belirlediği sermaye birikimi süreci, yapısal nitelikte birçok darboğazlar yaratmış (döviz, enerji, ulaşım, haberleşme darboğazları, sermaye yetersizliği vb) ve 1950’lerden beri yaşanan bu darboğazlar, her geçen yıl daha da

artmış, diğer etkenlerle birlikte son 10 yıldan bu yana “kar oranlarının eğilimsel düşme” sorununun ortaya çıkmasına neden olmuştur (Sönmez, 1982, s 11).

Gerçekten de 1950’lerde ortaya konan liberal politikalar, Türkiye’nin elindeki kaynakları bitirmiş, planlı döneme geçiş, sert bir kırılma noktasıyla gerçekleşmiş, ancak planlı dönemde ortaya konan politikalar da bağımlılığı azaltacak yerde artırır nitelikte olmuştur. Daha önce de belirtildiği gibi yatırım malı üretim sektörüne yatırım yapılmaması, ara malı gereksiniminin yapay bir şekilde küçük sanayiden karşılanmaya çalışılması ve devletin üretici rolleri üzerinden kararlı ve sistemli bir şekilde atarak “tüccar” rolüne soyunması, bağımlılığı azaltacak politikalar olarak görülmemektedir. Giderek artan bu bağımlılık ise, gelişmiş kapitalist ülkelerde ortaya çıkan krizin Türkiye’de çok daha derinden hissedilmesine neden olmuştur. Bu etki şu şekilde özetlenebilir:

Gelişmiş kapitalist ülkelerde yaşanan ekonomik bunalım da bir aşırı sermaye birikimi bunalımı olarak belirmekte ve kar oranlarının düşüşüne yol açmış görünmektedir. Bu durumda, metropollere ilişkin bu sorunun çözümü için gündeme getirilen anti – kriz programlarının, bağımlı ülkeleri ve bu ülkelerin ekonomik, politik, kültürel faaliyetlerini dışlamış olması düşünülemez (Sönmez, 1982, s 12).

Ekonomik dışa bağımlılığın aynı zamanda politik dışa bağımlılığı da nedenlediği üzerinde durulmuştu. Bu bağlamda krize karşı oluşturulan politikalarda da ortaya bağımlılık ilişkileri çıkmaktadır.

Bunalım için önerilen anti – kriz programları, bugün uluslararası işbölümünde bir yeniden düzenlemeyi öngörmektedir. Bu işbölümü, sermaye yoğun tekniklerle çalışan, emek – gücü verimliliği yüksek sanayi dallarını metropollere uygun görürken, emek – gücü verimliliği görece düşük, emek yoğun tekniklerle çalışan sektörlerde de bağımlı ülkelerin yoğunlaşmasını öngörmektedir...

Sözkonusu sanayilerin bağımlı ülkelere aktararak, bazılarında bu ülkelerin uzmanlaşmasını istemenin altında yatan bir neden de ücretlerin düşük olduğu bağımlı ülkelerde sözkonusu sanayilerin ürünleri olan “ücret malları”nın – yani işçinin beslenme, giyim, barınma vb için gereksindiği mallar – bu ülkelere ithalinin sağlanması, ücretlerin düşüklüğünün yanısıra, sürekli devalüasyonlarla daha da ucuzlatılacak olan bu malları ithal etmekle, batıdaki işçilerin temel gereksinimleri ucuza sağlanmış olacak, bu durumda metropollerdeki genel ücret düzeyinin görece düşmesini sağlayıcı bir işlev görecektir, böylece batı kapitalistleri kar oranlarını artırıcı bir etkiye kavuşmuş olacaklardır...

Sözkonusu ürünlerin üreticisi ülkeler alacakları önlemlerle üretimi artıracak, bu malların içeride tüketilmesini önlemek için de bu ülke halklarının alım gücünü düşürecek, böylece iç talebi kısıcak, dolayısıyla daha çok dışarı satılabilecek mallara sahip olacak ve “ihraç ekonomisi” haline geleceklerdir (Sönmez, 1982, ss 12 – 13).

İhraç ekonomisi olma yolunda oluşturulan politikaları ise üstü kapalı bir biçimde Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda, bunun yanında çok net bir biçimde de 24 Ocak Kararları’nda bulmak mümkündür.

4.4.1.4 Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1978 – 1980 Arası Dönemde)

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1974 krizinin ortaya çıkardığı sorunları çözmekten uzak, ilk üç plan ile karşılaştırıldığında ise dar kapsamlı kalmaktadır. Bu plan dönemini 1978 – 1980 arası dönemde incelemekteki amaç, planın kapsadığı dönemde çok önemli bir kırılma noktasının bulunması, dolayısıyla planın aslında geçerliğini bu kırılma noktasından itibaren yitirmesidir. Gerçi ilk üç planda hedeflenen amaçlara ulaşıldığı konusu da tartışmalıdır. Bu planlardaki hedeflerden de açıkça anlaşılacağı gibi, beklentiler, istenilen düzeyde gerçekleşmemiş, Üçüncü Plan döneminde dünyada ortaya çıkan kriz, planlarda amaçlanan noktanın uzağına düşülmesine neden olmuştur. Bu durum ve özellikle de krizin Türkiye’deki yansımaları sonucu “Planlı Dönem” olarak

adlandırılan dönem kapanmış ve 24 Ocak 1980 kararları ile de bir dışa açılım süreci başlamıştır.

Dördüncü Plan'da ortaya konulan politika, çok açık bir şekilde şehirleşme üzerine kurulmuş, özellikle Birinci Plan'da ortaya konan sanayileşme amacı, şehirleşme amacıyla yer değiştirmiş ve sanayileşme, şehirleşmenin yolu olarak seçilmiştir. Bunun yanında kamu kesiminin üretimden kademeli olarak çekilmesi sonucu, özel sektörün sanayi katma değerinde görece daha yüksek bir seviyeye gelmesine yol açmıştır. Bu durum ise özel sektöre yapılan teşviklerin ve açılan kredilerin bir anlamda sürekliliğini sağlamıştır. Ancak, devlet teşviki olmadan ayakta durması zor olan birçok özel sektör girişimi, 1974 krizi ile birlikte üretimden kopmuştur. Her ne kadar ilk üç planda, yapılan teşviklerin ve açılan kredilerin doğru yere gitmesi konusu üzerinde durulmuş ve buna ilişkin ilke kararları oluşturulmuş olsa da, bu amacın gerçekleşmediği görülmektedir. Bununla birlikte, Dördüncü Plan'a bakıldığında, sanayileşme ve küçük sanayi ile ilgili ilk üç plandakine benzer geniş kapsamlı amaç, hedef, ilkeler seti olmadığı görülecektir. Bunun yerine şehirleşme üzerine durulmakta ve ekonomideki darboğazı aşmanın yolu olarak şehirleşme görülmektedir. Bir yıl gecikmeyle yürürlüğe konan Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın da zaten 24 Ocak Kararları sayesinde işlerliği de kalmamıştır.

4.5 Türkiye'de Dışa Açılım Dönemi: 1980 Yılı ve Sonrası

1974 yılında dünyada ortaya çıkan krizin Türkiye'deki yansımalarının kriz öncesi politikalardan bağımsız olmadığına değinilmişti. Planlı dönemde kamu kesiminin üretimden çekilmesi, bunun yanında üretimde kalan kısmının verimliliğinin hızla düşmesi, küçük ve orta ölçekli işletmeleri de zor durumda bırakmıştır. "Kamu ve özel kesim imalat sanayilerinde 1965 – 1975 döneminde sermaye verimlilikleri yarı yarıya düşmüştür" (Sönmez, 1982, s. 38).

Tablo 4.4 İmalat Sanayisinde Kapasite Kullanımı.

	1979		1970	
	Özel (%)	Kamu (%)	Özel (%)	Kamu (%)
Kağıt	80	78.5	60	100
Lastik	68.5		76	
Kimya	60.2	79.2	60	89
Petrol Ürünleri	33.3	68.5	90	91
Gübre	50	48		
Çimento	76	68	90	88
Demir – Çelik		61.3	69	78
Seramik	24.6	96.5		
Demir Dışı Metal	40	42.5	63	76
Makina	60	63.1	62	74
Traktör	32.9	10		
Taşıt Araçları	50		44	69

Kaynak: Sönmez, M. (1982). Türkiye Ekonomisinde Bunalım; 24 Ocak Kararları ve Sonrası.
(İkinci Baskı). İstanbul: Belge Yayınları

Ayrıca 1973 – 1974 yılları arasında petrol ithal fiyatı dört kat artmış, 1974 Kıbrıs Harekatı'nı takiben Türkiye'ye karşı konan ambargo da döviz imkanlarını çok büyük ölçüde daraltmıştır. Yatırım malı üretim sektörüne yatırım yapılmaması, yatırım mallarının dış yardımlar kullanılarak ithal edilmesi, ara malı üretiminin küçük sanayiye üstlendirilmesi konusu zaten 1950'lerden beri en önemli sorun kaynaklarından biri olmuş, 1974'te hem kriz, hem de ambargo ile daralan / daraltılan döviz imkanları sonucu da özellikle karlılığın çok büyük kısmını kamu sektörü alımlarından ve ithali ikame edilen malların üretiminden elde eden küçük sanayinin çok ağır koşullarda kalmasına neden olmuştur. İthal ikameci politikaların uygulanamaz hale gelmesi ve kamu kesiminin dış alımlarının büyük oranda azalması, bunun yanında teşvik ve kredi imkanlarının neredeyse yok olması, küçük sanayinin kendini yeniden üretme koşullarını da büyük ölçüde azaltmıştır.

En önemli döviz girdilerinden birini oluşturan tarımsal üretim ihracatının 1970'li yılların sonunda büyük oranda düşmesi de, planlanan ithalat için finansman yetersizliğini ortaya çıkarmış, dolayısıyla enflasyonda büyük artışlar meydana gelmiştir. Nüfusun hızlı artışı, artan bu nüfusa istihdamı en yüksek oranda sağlaması düşünülen

küçük sanayinin krizi ile ortaya çıkan istihdam sorunları ve kaynakların kullanımında ortaya çıkan dengesizlikler, kriz koşullarını daha da ağırlaştırmış ve anti – kriz tedbirleri alınmasını zorunlu kılmıştır. Nasıl ki Türkiye, dünyada ortaya çıkan krizden bağımsız değilse, dünyada üretilen anti – kriz politikalarından da bağımsız değildir.

Ortaya çıkan en büyük sorunlardan biri, küçük ölçekli sanayinin yok olması ve büyük sermayenin tekelleşmesidir.

Düşük kapasiteyle çalışma, diğer etkenlerle birlikte küçük ve orta sermayenin yok olmasını hızlandırmış, tekelleşmeyi körüklemiştir. Böylece bir kısım küçük ve orta sermaye, iflas, konkordato talebi, senet protestosu, ticareti terk yollarıyla piyasadan çekilince toplam sermayede aynı oranda “sermaye değersizleşmesi” biçimindeki karşı etki, kar oranlarının düşüşünü belli oranlarda frenlemiş, değersizleşen sermayenin kar oluşumuna katılmaması etkeninin yanısıra diğer etkenlerle birlikte elde edilen artı – değer miktarı, giderek sayıları azalan tekeller arasında bölüşülmüş, tekelleşme hızlanmıştır...

Kriz tüm yıkıcı etkisiyle kendini göstermiş, enerjide, döviz olanaklarının paylaşımında kıyasıya çekişmeler olmuş, bu olanaklardan nasiplenemeyen küçük ve orta ölçekli firmaların çöküşü hızlanmış, düşük kapasiteler gerekçe gösterilerek işçi çıkarmalarına sık sık başvurulmuştur...

Kar oranlarındaki düşüşü frenlemek için ücretler, maaşlar, tarım gelirleri enflasyon yoluyla emek gücünün altına düşürülmüştür (Sönmez, 1982, ss. 38 – 41).

Bu ortam içerisinde krizden kurtulmak ve kalkınmayı sağlamak amacıyla oluşturulan anti – kriz politikası, ithal ikameci stratejiyi terkedip, liberalleşmeyle ihraç ekonomisi haline gelmek olarak oluşturulmuştur. Bu bağlamda sanayileşmeye dayalı kalkınma olgusu, ki kalkınma zaten politikalar kapsamında sanayileşmeden bağımsız düşünülmemiştir, yeniden üretilmiş, ayrıca küçük ve orta ölçekli sanayinin işlerliğine

devam edebilmesi için yeni bir kavram ortaya atılmıştır. İlk olarak, sanayileşmeye dayalı kalkınma olgusunun yeniden üretilmiş hali olan ihrac ekonomisi kavramına değinilmiştir. İkinci olarak ise, ilk kavramdan, 1980 sonrası oluşumlar bağlamında, bağımsız düşünölemeyecek bir olgu; Post – Fordizm konusu incelenmiştir.

4.5.1 İhracata Dayalı Ekonomik Gelişme Dönemi

İhracata dayalı ekonomik gelişme modeline, “ihracat ikamesi” başlığı altında Üçüncü Bölüm’de değinilmişti. Bu nedenle stratejinin kuramsal açıklaması bu bölümde yapılmayacaktır. Ancak şu hatırlanmalıdır ki, Türkiye’de ihracat ikamesi stratejisi, özellikle kriz sonrası dünyada ortaya çıkan / çıkartılan genel eğilimden bağımsız bir seçim olamamıştır. Yukarıda da değinildiği gibi Türkiye ne dünyadaki krizden bağımsız kalabilmiştir, ne de kriz sonrası üretilen anti – kriz politikalarından bağımsız kalabilmektedir. Bunun yanında geçmiş dönemlerde uygulanan politikalar da 1980 sonrası seçilen politikalardan bağımsız değildir. Bir başka deyişle, 1980 sonrası ortaya çıkan politikalar hem Türkiye’nin kapitalist dünyadan bağımsız kalamamasının, hem de 1980 öncesinde izlediği politikaların sonucudur. Elbette ki 1980 öncesi izlenen politikalar da çoğunlukla dünyada izlenen politikalardan bağımsız olamamıştır. Diyalektik Materyalist akım bağlamında bakıldığında da Türkiye’nin dünyanın geri kalan kısmından etkilenmemesi düşünölemez. Bu bölümde değinilen konuların tümü, bu bağlam gözönünde tutularak incelenmiştir.

İthal ikameci stratejinin uygulanabilirlikten çıkması zorunlu olarak farklı birikim stratejileri arayışına neden olmuştur. Bulunan yeni strateji ise, ihracat ekonomisi olmaktır.

Sermayenin çözüm önerileri, şimdiye kadar uygulanmış sanayileşme modelinde bir değişimi içermektedir. Bu çözüm önerisi TÜSLAD’ın ‘The Turkish Economy 1980’ adlı raporunun çeşitli sayfalarında şöyle dile getirilmektedir: ‘İhracat hacmini geliştirmek sadece uygun döviz kurları saptama sorunu değildir, çünkü böyle bir ekonomik teşvik tek

başına, Türkiye'nin ihtiyacı olan yeni ihracat pazarları bulmaya cevap vermez. Bunun kadar önemli olanı, uluslararası işbölümünde Türkiye'nin ihracata yönelik katılımını sağlamak olmalıdır.' Görüldüğü gibi büyük sermaye uluslararası işbölümünde yeni bir düzenlemenin olduğunun farkındadır ve bu düzenlemede kendi yerini de saptamış durumdadır: İhracata yönelik ekonomi olmak (Sönmez, 1982, s 43).

İhraç ikamesi stratejisinde öne çıkan en önemli nokta, ihracata yönelik yapılan üretimin iç pazarda talebini azaltmaktır. Dış pazarda, üretilen ürünün rekabet edebilmesini sağlayacak en önemli unsur ise, rakiplerinden daha düşük fiyatlı olma durumudur. Bunun için ise, emek gücüne en düşük ücreti vermek, hammaddeyi ucuza sağlamak ve iç pazardaki talebi kırmak gerekir. Bu üç unsur tek tek ele alınırsa; ilk olarak emek gücüne en düşük ücretin verilmesinin şartları şöyledir: üretim süreci emek yoğun olmalıdır ki kalifiye elemana çok gereksinim duyulmasın, çünkü kalifiye eleman ücretleri vasıfsız işçilere göre daha yüksektir. Emek yoğun üretimin ve bununla birlikte ücretlerin düşük olmasını nedenleyen en büyük etken ise, yüksek nüfus içindeki yüksek işsizlik oranıdır. İşsizliğin yüksek olduğu bir ortamda, emek yoğun sektörde ucuza çalıştırılacak vasıfsız işçi bulmak olasılıkları çok yüksektir. İşçi bulma olanaklarının bu denli yüksek olduğu ve ücretlerin de bununla orantılı olarak düşük olduğu bir ortamda emek yoğun üretim, teknoloji ve sermaye yoğun üretimden daha karlı olmaktadır. Bu bağlamda dönemin Türkiye'sine bakıldığı zaman yukarıda anlatılan tüm şartların emek gücüne en düşük ücretin verilmesine uygun olduğu görülecektir.

Hammaddenin ucuza sağlanması ise bir teşvik unsuru olarak ortaya çıkmaktadır. İhracat ekonomisi olma yolunu seçmiş bir politik ortamda ihracat yapabilecek şirketlere bu teşvik kolaylıkla sağlanmaktadır. Bu bağlamda dönemin Türkiye'sine bakıldığında, hammaddenin ucuza sağlanması konusundaki teşvikler de ihracat ekonomisi olma stratejisine uygundur.

Son nokta ise, iç pazarın talebini kırmak konusudur. İç pazarın talebini kısmanın yolu ise, ücretleri sabit tutarak, ürün fiyatlarını artırmak ve devalüasyonlarla paranın değerini

düşürmektir. 24 Ocak'tan sonraki kısa dönemde Türk Lirası'nın değeri aşağıdaki şekilde sistematik bir biçimde düşürülmüştür:

- 25 Ocak: ABD Dolar'ı 47 TL'den 70 TL'ye çıkarıldı (Gübre ve zirai ilaçlar için kur; 55 TL)
- 21 Şubat: TL'nin dış değeri Norveç Kron'u karşısında %0.9, İngiliz Sterlin'i karşısında %0.5 düşürüldü.
- 5 Mart: TL, Kanada Dolar'ı karşısında %1,3 oranında değer kaybetti.
- 3 Nisan: ABD Dolar'ı 70 TL iken 73.70 TL oldu.
- 14 Nisan: TL, 14 para karşısında %0,2, %4 arasında değer kaybetti, Alman Mark'ı 38,80 TL'ye çıktı.
- 21 Nisan: TL, 13 para karşısında %1,1 ile %3,7 arasında düştü, Alman Mark'ı 39,82 TL'ye çıktı.
- 30 Nisan: TL, Dolar dışında 15 yabancı para karşısında %0,8 ile %23,8 arasında değer yitirdi. Alman Mark'ı 41,5 TL'ye yükseldi.
- 9 Haziran: TL, 16 yabancı para karşısında %5,8 ile %9,6 oranında düştü. Dolar, 74 TL'den 78 TL'ye, Mark, 43,97 TL'ye yükseldi.
- 15 Temmuz: Alman Mark'ı 43,97 TL'den 44,75 TL'ye yükseldi.
- 5 Ağustos: TL 9 yabancı para karşısında değer kaybetti Dolar 80 TL oldu (Sönmez, 1982, ss, 52 – 53).

24 Ocak kararlarını takip eden 8 ay içerisinde ABD Dolar'ının neredeyse %100 oranında arttığı görülmektedir. İhracat ekonomisi olmaya dönük gelişmeler ve devalüasyon gereği ise Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda şu şekilde anlatılmaktadır:

- Beşinci Plan döneminde gelişmenin ana unsurlarından biri imalat sanayisi olacaktır.

- *Son yıllarda sınai mamul ihracatında sağlanan gelişmeler sektörün bu alandaki potansiyelini göstermektedir.*
- *Gelişmenin hızlanmasına paralel olarak ortaya çıkacak iç talep artışlarının sektörün ihracatını olumsuz şekilde etkilememesi için teşvik ve kur politikaları ile ihracat faaliyetlerinin avantajlı olmaktan çıkması önlenecektir.*
- *İmalat sanayisinde hızlı üretim artışları beklenen başlıca sektörler; gıda, giyim, petro – kimya, çimento, demir – çelik, tarım makinaları, elektrik makinaları ve taşıt araçlarıdır.*
- *Tüketim mallarında, gıda, dokuma ve giyim; ara mallarında, öncelikle orman ürünleri, kağıt, deri eşya, kimya ve petro – kimya, yatırım mallarında madeni eşya, elektrikli ve elektriksiz makinalar, tarım makinaları ve elektronik sektörlerinde önemli ihracat artışları olacaktır.*
- *İmalat sanayisinde yatırımlar, Türkiye'nin ekonomik ve coğrafi avantajlarını kullanmasına ve ihracat hedeflerinin gerçekleşmesine imkan verecek şekilde yönlendirilecektir (DPT, 5. 5 Yıllık Kalkınma Planı, s, 13).*

Görüldüğü gibi yapılan kalkınma planlarında da ihracata yönelik ekonomi olma hedefi açıkça vurgulanmakta ve bunu gerçekleştirmeye dönük tedbirler uygulanmaya konmaktadır. Hatta Türkiye'nin hangi alanlarda karşılaştırmalı üstünlük kurabileceği konusuna da değinilmiştir. Yukarıda uygulamaya konacağı açıklanan tedbirler ise aslında yeni üretilmiş politikalar değil, uluslararası para kuruluşlarının 1960'lı yıllarda ihracat ekonomileri konusunda ortaya koydukları politiklardır.

IMF'nin 1963 yılı raporunda ihracat ekonomilerinin yapmaları ve yapmamaları gereken şeyler şöyle sınıflandırılmaktadır: Yapılması gerekenler; ihracatın teşviki ve farklılaştırılması, ticaret özgürlüğü, makro dengelerin yeniden kurulması, ihracattaki dalgalanmaların önlenmesi. Yapılmaması gereken şeyler ise şunlar; fiyat kontrolleri, ithalat kısıtlamaları, paranın yüksek değerde tutulması, ikili anlaşmalar, çoklu kur uygulamaları (Sönmez, 1982, s. 48).

İhracata dayalı ekonomi olmak için, kırılma noktası olan 1980'dan sonra uygulanan politikalar kısaca yukarıdaki gibidir. Bu noktada, ortaya çıkan bir diğer çok önemli değişim olan Post – Fordizm'e değinmek gerekir.

4.5.2 Post – Fordizm

Post – Fordizm kavramı, 1974 yılında ortaya çıkan krizden çıkış için oluşturulmuş ve uygulamaya konmuş bir kavramdır. Post – Fordizm, aynı zamanda “esnek üretim” olarak da tanımlanmakta, bu bağlamda da en genel anlatımla stoksuz, sipariş üzerine üretimi anlatmaktadır.

Son dönemde yaşanan ekonomik bunalıma çözüm arayışları kapsamında, mevcut kapasite kullanımının artırılması, yeni teknolojilerin ortaya çıkışı, üretimin yeni biçimlerde örgütlenmesi, üretim sürecinin ayrışması ile fason üretimin artması ve üretim ölçeklerinin değişmesi şeklinde üretim sürecine yönelik çeşitli düzenlemelerle, şirket birleşmeleri ve devirleri, ulusal ve uluslararası düzeyde ortak yatırımlar gibi yatırım stratejilerinin de gelişmeler ve tüketici gruplarının farklılaşması şeklinde yapısal dönüşümler gözlenmektedir (Eraydın, 1992, s. 4).

Hatırlanacağı gibi Fordizm kavramı, üretim ilişkilerini belirleyen bir kavram olduğu kadar toplumsal tüketim ve organizasyonu da belirleyen bir kavramdır. Aynı şekilde Post – Fordizm kavramı da hem üretim ilişkilerinin yeniden üretilmesini sağlamakta, hem de Fordizm'de olduğu gibi tüketim ve toplumsal organizasyonu belirleyen bir rol üstlenmektedir.

1980'li yıllardan sonra ortaya çıkan değişim, 20. yüzyılda yaşanan diğer kırılma noktalarınınkinden farklı olarak, çok geniş bir bağlamdaki değişimi anlatmaktadır. Sadece finansman, üretim biçimi ve birikim alanlarındaki değişim değil, toplumsal ölçekte hemen her alanda ortaya çıkan bir değişim söz konusudur. Ancak hatırlanacağı gibi bu değişim, aslında sistemin kendini yeniden üretmek için oluşturduğu bir tepkidir,

farklı olarak şiddeti yüksektir. Üretim tarzı, tüketim alışkanlıkları, birikim biçimlerinin yanında, bunları tarif eden ideoloji bağlamında bir değişim söz konusudur. Fakat çalışma konusu içerisinde kalmak amacıyla bu değişimin sadece üretim tarzındaki, dolayısıyla sanayileşmedeki etkileri üzerinde durulmaktadır.

Post – Fordist üretim tarzı yukarıda da değinildiği gibi, “esnek” bir üretimi tarif etmektedir. Burada “esnek üretim”den anlaşılması gereken, stoksuz, sipariş üzerine üretim kavramıdır. Daha ayrıntıda Post – Fordizm, Fordizm’de bir bütün olarak ele alınan üretim süreçlerinin birbirinden ayrılmasını tanımlar. Bu bağlamda Post – Fordizm’in gelişmiş ülke üreticileri arasında birçok savunucu bulmasının nedeni; Fordist üretim tarzında, üretim birimlerinin ilk yatırım maliyetlerinin yüksek olması ve teknoloji alanında ortaya çıkan hızlı ilerleme sonucu üretilen ürünün eskiye nazaran daha hızlı bir biçimde eskimesidir. Dolayısıyla ilk yatırım maliyeti yapılan üretim biriminin karlılığını çok çabuk yitirmesi, hatta karlılığa ulaşmadan, kendi ilk yatırım maliyetini karşılayamadan piyasada rekabet edemeyecek duruma gelmesi söz konusudur. Farklı bir anlatımla; değişen dünya içerisinde Fordist üretim tarzının üretim birimlerinin daha kendi ilk yatırım maliyetlerini karşılayacak kadar zaman geçmeden, ürünleri “eskimekte”dir. Dolayısıyla rekabet edebilecek olanakları yitirmesidir. Bundaki önemli iki etkenden biri şüphesiz teknolojik gelişmede ortaya çıkan hızlı ivmelenmeyken, diğeri, dış pazarda rekabet olanaklarının azalmasıdır. Hızlı gelişen teknolojik değişime ayak uydurabilmenin yolu ise, ilk yatırım maliyeti daha az, ürünün hızla yenilenebileceği ve üretim unsurlarının parçalara ayrılmış olarak durabileceği bir tarzda üretime geçmektir. Üretim unsurlarının parçalara ayrılmasının avantajı ise, “eskiyen” unsurun yerine hızla “yenisi”ni koyabilecek bir durumun ortaya çıkmasıdır. Parçalara ayrılmış üretim unsurları ise, tek bir sınır içerisinde olmaktan çok, dünyanın çeşitli yerlerine dağıtılmıştır. Bu bağlamda çalışma kapsamına giren konu, üretim unsurlarının parçalara bölünmesi ve dünyanın çeşitli yerlerine aktarılması konusudur.

Hem üretim parçalanmakta, hem bu parçalar dünyanın çeşitli yerlerine aktarılmakta, hem de stok yapmadan, sipariş üzerine bir üretim gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır.

Post – Fordizm’in çalışma konusu ile ilgili kısmı esas olarak bu üç ana unsurdan oluşmaktadır. Ancak bu unsurların gerçekleştirilmesi bazı şartlar içerisinde mümkündür. Üretimin parçalanması unsuru ele alınacak olursa; her ne kadar üretim parçalara ayrılıyor olsa da, karlılığın tek elde toplanıyor olması durumu geçerliliğini korumaktadır. İkinci olarak, parçalanmış üretimin ana unsurları, ki bunlar özellikle teknoloji üretimi ve sermaye olmaktadır, metropol ülkelerde kalmakta, dolayısıyla diğer parçalar biraraya getirilse verimli bir ürün ortaya çıkmamaktadır. Bir diğer önemli nokta ise, parçalanmış üretimin organizasyonu ve pazarlaması, parçalanmış üretimin anavatanı metropol ülkede kalmaktadır. Ancak unutmamak gerekir ki; tüm bu unsurlarda ortaya çıkan değişim; parçalanma, aktarım ve stoksuz üretim, eşzamanlı olarak yapılmaya çalışılmaktadır. Dolayısıyla belli bir sıra takip etmekten çok, aynı anda işleyen bir süreçtir. Bu bağlamda, parçalanmış üretimin çevre ülkelere aktarılması olgusu da önemlidir. Çok genel bir anlatımla söylenebilir ki, parçalanmış üretimin parçalarını ürün haline getirecek organizasyon, metropol ülkelerde bırakılırken, özellikle emek yoğun birimler çevre ülkelere aktarılmaktadır. Bu noktada da çevre ülkelerin “ihraç ekonomisi” olma zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Çevre ülkelerin ithal ettikleri teknoloji ve sermaye yoğun üretimin sonucu olan ürünlerin parçalarının bir kısmı zaten bu ülkelerde üretilmektedir. Fakat bu parçalar tek başlarına bir ürün niteliği göstermez, ancak diğer parçalar ile biraraya getirildikleri zaman bir ürün niteliğine kavuşur. Dolayısıyla metropol ülke, parçaladığı üretimin parçalarını çevre ülkelere ithal ederken, çevre ülkelere ürün ihraç ederek karlılıklarını parça üreten ülkelere daha üst seviyeye çıkarmaktadır. Bu duruma en anlamlı örnek bilgisayarlardır. Bir çok parçası ile tek bir ürün olan bilgisayarın çeşitli parçaları, farklı çevre ülkelerde üretilmektedir. Ancak her ne kadar bütün bu parçalar biraraya getirilse de bilgisayar bir ürün olamamakta, bir işletim sistemine ve programlara gereksinim duymaktadır. Çok açık bir biçimde bilindiği gibi de; işletim sistemi ve programlar da metropol ülkelerde üretilmektedir. Bilgisayarın elektronik – mekanik parçalarına “hardware”, programlarına “software” denmektedir. Farklı bir anlatımla bilgisayarın “hardware” parçaları çevre ülkelere üretilirken, “software” ise metropol ülkelerde üretilmektedir ve uluslararası yaptırımlara bakıldığı zaman kaçak “software” üretimin cezası, kaçak parça üretimininkinden çok daha

fazladır. Bunun yanında bir programın fiyatı ise çoğu zaman bir bilgisayarın fiyatından yüksektir. Bu da “software” üretiminde karlılığın yüksek olmasına neden olmaktadır.

Stoksuz ve sipariş üzerine üretim olgusuna yukarıda anlatılan bağlamda bakıldığında zaman üretimin aslında çok da “esnek” olamayacağı görülecektir. Üretim organizasyonunun tek bir elde toplanması, siparişi bu merkezin verdiği bir durumda esneklik, merkezin elinde bulunmakta, çevre ülkeler ise metropolden üretim emri bekleyen üretim birimleri olarak kalmaktadır.

Bu tartışmalar daha da derinleştirilebilir ancak çalışma kapsamında kalmak amacıyla önemli son bir noktaya değindikten sonra Türkiye’nin 1980 sonrasında Post – Fordist üretim tarzına nasıl uyum sağladığı konusuna geçilmelidir. Çalışma kapsamında sözü geçen son önemli nokta ise, ürün tarzında ortaya çıkan değişimdir. Post – Fordizm bağlamında üretimde ortaya çıkan parçalanmada, metropol ülkede kalan kısmın ne olduğu üzerinde durulmuştu; ancak kısaca hatırlatmak gerekirse bu parçalar teknoloji ve organizasyondur. Çalışma kapsamında tartışma konusu edilen parça ise teknolojidir. Metropol ülkeler, yukarıdaki bilgisayar üretimi örneğinden de hatırlanacağı gibi, bilgisayar parçası üretimini çevre ülkelere aktarıırken, program üretimini ve doğal olarak parça üretim teknolojisini kendi ülkelerinde tutmaktadırlar. Farklı bir anlatımla metropol ülkeler artık “bilgi” üretirken, çevre ülkeler “araç” üretmektedir. Bilginin kendisi soyuttur. Bilginin kullanıldığı araç ise somuttur. O zaman ortaya şöyle bir durum çıkmaktadır; birincisi artık bilgi metalaşmıştır ve bilgiye kullanım ve değişim değeri kazandırılmıştır. İkincisi ise; metropol ülkeler artık “soyut” bir üretime doğru ilerlerken, “somut” üretim unsurlarını çevre ülkelere aktarmaktadır. Bu durum ortaya çok önemli dört sonuç çıkartmaktadır. Birincisi; çevre ülkelere aktarılan unsurlar, parçalar, metropol ülkede üretilen bilgi olmadan ürün niteliği kazanamamaktadır. Bir başka deyişle bu parçalar her ne kadar biraraya gelse de metropol ülkenin bilgisi ve organizasyonu olmadan “işe yaramaz” kalmaktadır. Dolayısıyla Post – Fordizm bağlamında çevre ülkeler ürün değil, ara malı üretmekte ve bunu ihraç etmektedir. İhraç edilen parçalar ise metropol tarafından bilgi ile birleştirilerek ürün haline getirilmekte, dolayısıyla çevre

lkeler rn ithal etmektedir. Burada Şu benzerlik dikkat çekicidir: Özellikle sömürgecilik döneminde i pazarı ele geçirilen sömürge ülkeleri hammadde ihraç edip ürün ithal etmekteydi. Benzer bir Şekilde 19. yüzyılın özellikle ikinci yarısında Osmanlı İmparatorluğu da hammadde ihraç edip, ürün ithal etmekteydi. Bu bağlamda Post – Fordist dönem ile geçmiş dönem arasındaki tek fark, ihraç ve ithal edilen ürünün farkıdır. Geçmişte hammadde ihraç edip tüketim malı ithal eden sömürge ülkeleri varken, Post – Fordist dönem bağlamında, ara malı ihraç edip, yüksek teknoloji ürünü ithal eden evre ülkeler vardır. Eski dönemde sömürgeci ülkenin sömürülen ülkeye, tüketim malları sanayisinde gelişime yönelik “teşviki” söz konusuyken, Post – Fordist dönemde metropol ülkenin evre ülkelere, “bilgi toplumu” olmaya yönelik “teşvik”i ortaya çıkmıştır. Bu iki dönem arasındaki benzerlik üzerinde daha fazla durulmayacaktır.

Ortaya çıkan ikinci önemli sonuç, üretim mekanındaki değişimdir. Bu değişim metropol ülkelerde daha keskinleŐmektedir. Bunun nedeni yeni üretim mekanlarının ve dolayısıyla yeni toplumsal üretim organizasyonlarının oluŐturulmasıdır. Teknoloji ve bilgi üretimi yoęunlaŐtıa, bu üretimin mekanı da fabrikalar veya kent merkezlerindeki işyerleri olmaktan çok, ev olmaya başlamıştır. Ancak alıŐma kapsamına giren konu metropol lkeadaki değişim değil, evre ülkelerde ve özellikle Türkiye’de ortaya çıkan değişimdir. Bu değişim üzerinde ilerleyen bölümlerde ayrıntıları ile durulmuştur. Ancak kısaca değinmek gerekirse, “soyut” üretim mekanlarının yoğunlaştığı metropol ülkeler, “somut” üretim mekanlarının bir kısmını da parçalara ayırdıkları üretim unsurları ile birlikte evre ülkelere ihraç etmişlerdir. Bu ise evre ülkelerde “kalkınma” olarak görülmektedir.

Bu bağlamda yeni üretim unsurları sayesinde evre ülkelerdeki “kalifiye” eleman tarifi de deęiŐmiŐtir. Bu da ortaya çıkan üçüncü önemli sonuçtur. Metropol ülkelerde eskiden, “somut” üretime yönelik eylemi gerçekleştiren eleman “kalifiye” olarak tanımlanırken, Post – Fordist dönem bağlamında, “somut” üretimi gerçekleştirecek ve ona iŐlerlik kazandıracak “soyut” üretimi, bilgiyi üreten eleman “kalifiye” olarak

tanımlanmaktadır. Çevre ülkelerde ise; eskiden “somut” üretimi birebir gerçekleştiren eleman “kalifiye” olarak tanımlanırken, Post – Fordist dönem bağlamında, “somut” üretime yönelik eylemi gerçekleştiren eleman “kalifiye” olarak tanımlanmakta, çok genel bir anlatımla; eskiden teknikerler kalifiye eleman olarak tanımlanırken, Post – Fordist dönem bağlamında mühendisler kalifiye eleman olarak tanımlanmaktadır.

Ortaya çıkan sonuncu ve belki de en önemli sonuç ise, hammaddenin ve bunun kontrolüne duyulan gereksinimin değişmesidir. Hammadde de metropol ülke bağlamında somuttan soyuta doğru değişen bir önem kazanmaktayken, eskiden gereksinim duyulan hammaddenin kontrolü ise, çevre ülkelerde seçilen merkezlere “kontrollü” bir biçimde aktarılmaktadır. Dünyada son bir iki on yılda ortaya çıkan “hiyerarşik” ve “küresel” kontrol merkezlerinin oluşumundaki önemli unsurlardan biri de bu hammadde kontrolüdür. Kontrolün “kontrollü” ve “hiyerarşik” bir biçimde aktarılmasındaki en önemli etken ise, 1980 sonrası ortaya çıkan değişimin aslında bir geçiş süreci oluşu, Post – Fordist bağlamda hem “küresel” hem de “esnek üretim” olgularının henüz tüm dünyada tam olarak oturmamış olmasıdır. Ancak bu tartışmanın esasen çalışma kapsamı dışında kalması nedeniyle daha derinlerine inilmeyecektir.

Tüm bu kısa açıklamalardan sonra 1980 sonrasında Post – Fordizm bağlamında Türkiye’de ortaya çıkan, çalışma konusu olması nedeniyle de sadece küçük sanayideki ve küçük sanayi mekanındaki değişimlerin ne ve nasıl olduğu konusuna geçilmelidir.

4.5.3 Post – Fordizm Bağlamında Türkiye’de Küçük Sanayi

1974 krizi ve sonrasında 1980, Türkiye için de çok önemli bir kırılma noktasıdır. Üretim, tüketim ve birikim ilişkilerinde ortaya büyük değişimler çıkmış, bu değişimler ise hiç tartışmasız topluma yansımıştır. Özellikle devlet ideolojisinde ortaya çıkan değişim, dolayısıyla Refah Devleti modelinin dünyada geçerliliğini yitirmesi, devletin daha liberal bir tutum içerisine girmesine neden olmuş, bu bağlamda Türkiye’de ithal ikameci sanayileşme modeli de terkedilerek, ihracat ekonomisi olmaya yönelinmiştir. Bu

bölümde değinilen konu, sözü edilen dışa açılım sürecinde dünyadaki gelişime ayak uydurabilmek için sanayi alanında, özelde ise küçük sanayi sektöründe ortaya çıkan değişimler ve Türkiye'nin, dünyada ortaya çıkan Post – Fordist bağlama küçük sanayi alanında nasıl adapte olduğu, bununla birlikte bu adaptasyon sürecinin, üretim mekanında nasıl bir değişime yol açtığı konusudur.

Ortaya çıkan mekansal değişime değinmeden önce, Türkiye'nin 1980 sonrası dönemde dışa açılımını ve kapitalist dünya ile nasıl uyumlandığını incelemek gerekir. 24 Ocak kararları olarak bilinen kararlar ile ithal ikameci stratejiden vazgeçerek ihrac ekonomisi olmak için ilk adımları atan Türkiye'de gözlenen ilk uyumlanma hareketi, Türk Lirası'nın fiyatının düşürülerek, yani devalüasyonla, ürün fiyatlarının dış rekabet ortamında görece ucuzlamasının sağlanmasıdır. Fiyatı ucuzlatılan ürünlerin dışarıda pazarlanmasını sağlamak amacıyla da ihracata yönelik teşvik unsurları artırılmıştır. İhrac ekonomisi olmanın bir yönü ise, ithalat kolaylıklarının sağlanması durumudur. 24 Ocak Kararları'yla birlikte alınan ihracatı ve ithalatı kolaylaştırıcı önlemler ise şöyle sıralanmaktadır:

İhracatı Teşvik Edici Kararlar:

- 24 Ocak'ta alınan bir kararla, ihracatta lisansa tabi malların sayısı azaltılıp, tescil kaldırılmıştır. Bunu izleyen bir karar olarak da ihracatta ihracatın %5'ine ve 40 bin dolarlık ithalat partilerine Türk Parasını Koruma Mevzuatı'nın uygulanmaması kararlaştırılmıştır.
- 6 Şubat'ta alınan bir kararla ihracatçıların ek süre istemelerine %6 oranında ihracat gerçekleştirilmesi koşulunun aranmayacağı belirtilmiştir.
- İhracatı destekleyici bir karar olarak "Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu" kuruldu. Doların 47 TL olduğu dönemlerde tarım ürünleri ihracatı ayrı bir kura tabi tutulmaktaydı. Bu kez aynı sonuç farklı bir şekilde sağlandı. Yeni hükümle, tarımsal ihracata ait dövizlerin 70 TL'den alınması ancak iç ve dış piyasalardaki fiyatlar dikkate alınmak yoluyla, her maldan destekleme ve fiyat istikrar primi alınması kararlaştırılmıştır. Söz konusu primlerin Merkez

Bankası nezdinde kurulan “Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu”na yatırılması, fonda toplanan paraların da ihracatın geliştirilmesi, ihracat sigortası kuruluncaya kadar ihracat sigortalarının karşılanması doğrultusunda kullanılması kararlaştırılmıştır.

- *25 Ocak'ta alınan bir diğer kararla da “İhracat Teşvik Belgesi” alan ihracatçıların kendilerinin veya sanayicilerinin, ihracını taahhüt ettikleri malların yapımında kullanacakları hammadde ve yardımcı maddelerle bu maddelerin ihracatında kullanacakları ambalaj malzemelerinin ithali gümrük vergisi ve buna bağlı olarak ithalde alınacak diğer vergilerden muaf tutulmuştur. Aynı karara göre “İhracatı Teşvik Belgesi” almamış ihracatçılar tarafından ihraç edilen sanayi mamulü ve yatırım mallarının bünyesine giren hammadde ve aramalları ithalinde de gümrük vergisi alınmayacaktır.*
- *Petrol ürünleri üretiminin %35'inin ihracı serbest bırakılmıştır.*
- *Döviz gelirlerini artırmak üzere, yurt dışındaki işçilere en az 3 yıl DÇM hesabı açmaları ve bunları konut ve diğer yatırımlarda kullanabilme olanağı getirilmiştir.*
- *19 Mart'ta alınan bir kararla ihracatta prefinansman kredilerinin kullanımı kolaylaştırılmıştır.*
- *20 Mart'ta alınan bir diğer kararla da 25 Mart tarihinden önce kazanılmış ancak yetkili bankalara satılmamış ihraç dövizleri hakkında başlayan yasal işlemler için af çıkartılmıştır.*
- *28 Temmuz'da alınan bir kararla da 17 ihraç ürünü için %5 oranında geçici vergi iadesi uygulanması kabul edilmiştir.*
- *10 Ağustos'ta yapılan Transit Ticaret Yönetmeliği'ndeki değişikliklerle de transit ticaret yoluyla sağlanan dövizlerin, döviz tahsislerinde %30'u, ilgilinin kendi imkanlarını kullanması halinde %50'si ilgilinin kendi üretim ve ihracat gereksinimleri için yapacağı ithal talepleri için gereken dövizlerin transferlerinde kullanılabilmesi kabul edilmiştir.*

- 7 Mayıs'ta alınan bir kararla da yurt dışında iş yapan müteahhitlerin kazandıkları dövizin %10'unu kendi ihtiyaçları için kullanmaları teşviki sağlandı. Ayrıca 16 Mayıs'ta alınan bir kararla da bu firmalara yardımcı olmak üzere bakanlıklar arası Destekleme ve Geliştirme Kurulu oluşturulmuştur.

İthalatı Kolaylaştırıcı Kararlar:

- 25 Ocak'ta alınan bir kararla gazete kağıdında gümrüklerde alınan bütün vergi ve resimler kaldırıldı. Kabul kredili ithalatın kapsamı genişletildi.
- 13 Nisan'da alınan bir kararla 1980 yılı ithalat yönetmeliği 11 sayılı Liberasyon Listesi'ne, bakır konsantresi, konsantre kurşun cevheri, potasyum silikatlar, formik asit ve monte edilmiş levha, çubuk, uç ve benzeri eşya ilave edilmiştir.
- 12 Mayıs'ta alınan bir kararla ithalat yönetmeliği uyarınca haklarında yaptırım uygulanan sanayici ve ithalatçılar affa uğramıştır.
- 12 Mayıs'ta alınan bir kararla bitkisel yağ ithali gümrük vergilerinden muaf tutulmuştur.
- 14 Mayıs'ta alınan bir kararla da gümrüklerde bekleyen ve haklarında kovuşturma açıldığı için gümrüklerdeki mallarını çekemeyen sanayici ve ithalatçılar affedilmiştir.
- 16 Temmuz'da alınan bir kararla matbaa ve yazı kağıtları ile krome kartondan gümrük vergisi alınmaması kabul edilmiştir (Sönmez, 1982, ss. 66 – 68).

Türkiye'nin dışa açılımı sürecinde ihraç ekonomisi olunabilmesi için 24 Ocak kararları ile birlikte ve sonrası kısa dönemde alınan ihracat ve ithalatı destekleyici – teşvik edici bu kararlar, aynı zamanda hızlı bir liberalleşmeyi de beraberinde getirmekteydi. 1950 yılından itibaren kamu kesiminin yavaş yavaş üretim sektöründen çekilmesi, planlı dönemde de beklenenin altında kamu sanayi yatırımının yapılması zaten dar kalan kamu kesimi ihraç olanaklarını daha da daraltmıştı. Ayrıca liberal

ekonomi koşullarında zaten KİT girişimleri karlılıklarını koruyamadıkları için istenmeyen yatırımlardı. Bu durumda ihraç malları üretimi özel sektöre devredilirken, devlet ise ihracata yönelik üretimi teşvik ve garanti etmek rolünü üstlenmekteydi.

1980 sonrasında ortaya çıkan önemli bir diğer konu ise, yabancı sermaye yatırımlarının desteklenmesidir. İhraç ekonomisi olma durumunda, dış pazarda dış pazarda rekabet edebilmek için belli bir ürün kalitesi ve gelişmişliğinin olması gerekir. Dış rekabette karlılığı yüksek olan ürünler ise genellikle dayanıklı tüketim malları, yüksek teknoloji ürünü mallar ve yatırım mallarıdır. Yatırım malları üretim sektörüne, Türkiye’de geçmişten beri çok önem verilmemekte, hatta 1950’lerden itibaren ortaya çıkan genel eğilim, yatırım malı üretmektense, dış yardımların yatırım malı ithalinde kullanılması eğilimidir. Yatırım malı üretim sektörüne bu denli az yatırım yapıldığı düşünülecek olursa ve yüksek teknoloji ürünlerinin üretimi ve üretime dönük bilginin metropol ülkelerde tutulduğu konusu göz önüne alınırsa, yeni yeni ihraç ekonomisi olma adımları atan Türkiye’nin dış pazarda rekabet için üretebileceği ürün yelpazesi çok daralıp, dayanıklı ve dayanıksız tüketim mallarında odaklanmaktadır. Bunun yanında çeşitli otomotiv ürünleri de bu yelpazenin içine girmektedir. Bu bağlamda lisanslı üretim ve montaj sektöründe yabancı yatırımların gerçekleştiği, kendi ülkelerindeki üretiminden daha yüksek karlılığın bulunduğu bir ortama, metropol ülkelerin üretimin bir kısım unsurlarını, bazı şartların gerçekleştirilmesi durumunda çekinmeden aktardığı görülecektir. Bu şartların neler olduğu önceki bölümlerde anlatılmıştı. Aktarımın gerçekleştirilmesi konusunda çekinmeye de gerek yoktur. Üretim unsurlarının bir kısmının çevre ülkelere aktarımı zaten metropol ülkelerin gündeminde olan bir konudur. Sürekli devalüasyonlarla parasının değerinin devamlı düşük tutulduğu bir ülkede, üretimin bir kısmını gerçekleştirmenin şu yararları çok açık bir şekilde görülmektedir: İlk olarak metropol ülke, kendi ülkesinde ürettiği bir ürün için işçisine ödediği miktardan çok daha az bir miktar işçi ücretiyle çevre ülkede üretimi gerçekleştirebilmektedir. Çevre ülkede üretilen ürünün, ki aslında bunun ürün değil, bütün ürünün bir parçası olduğu ve tek başına bir işe yaramadığı konusu üzerinde durulmuştu, ithalatçısı olan metropol ülke, çevre ülkedeki sürekli devalüasyonlar sayesinde, her seferinde daha

ucuza mal satın almaktadır. Son olarak, bu mallarda zaten çevre ülkelerin pazarlarını ele geçirmiş olan metropol ülke, sonuç ürünü çevre ülkeye her seferinde daha da pahalıya satmaktadır. Bunun yanında dış pazarda diğer mallar ile çok daha iyi şartlarda rekabet edebilmektedir. Ayrıca dayanıksız tüketim malı üretim sanayilerini tümüyle çevre ülkelere aktaran metropol ülke, çevre ülkedeki sürekli devalüasyonlar sayesinde, kendi işçisinin dayanıksız tüketim malı gereksinimini her seferinde daha ucuza ithal ederek, kendi işçi ücretlerini devamlı sabit tutabilmektedir (Sönmez, 1982).

Metropol ülkelerin çevre ülkeleri ihraç ekonomisi olma yönünde dış yardımlarla desteklemesinin nedenleri sadece yukarıda anlatılan bu gelişmeler değildir; ancak sırf bunlar bile metropol ülkenin karlılığını artırıcı unsurlar olarak ortaya çıkmaktadır. Bu tartışmaların daha da ayrıntısına girmek mümkündür. Ancak çalışma kapsamında kalabilmek amacıyla bu açıklamalardan sonra, Türkiye’de 1980 sonrası dışa açılım sürecinde ve Post – Fordizm bağlamında küçük sanayiye biçilen rol ve küçük sanayinin mekansal yeniden organizasyonu konusu üzerinde durulmalıdır. Bu konu ise seçilen örnek bölge olan Kayseri Merkez özelinde incelenmiştir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’NİN DIŞA AÇILIMI SÜRECİNDE KAYSERİ’DE KÜÇÜK SANAYİNİN MEKANSAL YENİDEN ORGANİZASYONU

Türkiye’nin dışa açılımı sürecinde küçük sanayinin mekansal yeniden organizasyonu başlığı altında örnek alan olarak Kayseri’nin seçilmesindeki en önemli etkenlerden biri, Kayseri’nin belli ticari ve üretime yönelik faaliyetleri bünyesinde bulundurması, özellikle Cumhuriyet’in ilanından sonra günümüze kadar gelen süre içerisinde gerek kamu gerek özel sektör sınai yatırımların belli bir odak noktası olarak ortaya çıkmasıdır. Önceki bölümlerde anlatılan Türkiye’nin sınai gelişiminin, anlamlı örneklerinden biri olması ve bu gelişimin izlerinin mekanda rahatlıkla okunması, Kayseri’nin örnek alan olarak seçilmesindeki bir diğer unsurdur.

Bu konu başlığı altında Kayseri’nin incelenmesindeki diğer önemli etkenlerden biri de, Türkiye’nin dışa açılım sürecinin hemen öncesinde 1970’li yılların sonunda, Kayseri baz alınarak, Avrupalı metropol ülkelerden biri olan Hollanda’nın yapmış olduğu bir uyumlandırma çalışmasının varlığıdır. 1977 yılında başlanıp, 1978 yılında sonuçlandırılan bu çalışmada ana amacın, “Batı Avrupa’ya olan kitlesel işgücü göçünün bu ülkeler üzerindeki ve özellikle de göçmen işçilerin çıktıkları bölgeler üzerindeki etkilerini incelemek” (Velzen, 1978, s. 10) olduğu belirtilmektedir. Bu amaçla yola çıkarak, örnek alan Kayseri olarak seçilmiş ve özellikle bu alandaki sınai faaliyetler incelenerek, belli bir istihdamın işgücü göçü veren alanlarda sağlanma koşulları aranmış bir uyumlandırma sürecinin nasıl olabileceği üzerinde durulmuştur. Çalışma, “Hollanda Üniversiteleri Uluslararası İşbirliği Vakfı (NUFFIC), Gelişmekte Olan Ülkelerde Sosyal

Bilim Araştırmaları Enstitüsü (IMWOO), Bölgesel Gelişme İstihdam Projeleri (REMPLDOD)” tarafından gerçekleştirilmiştir. Ancak bu çalışma tek başına yapılmış bir çalışma olmayıp, başka bir çalışmanın, daha önce yine REMPLDOD tarafından yapılmış “Göçmen işçilerin geldikleri bölgeler üzerinde uluslararası işgücü göçünün sosyal ve ekonomik etkileri ve koşulları”nın incelendiği bir çalışmanın devamı olarak hazırlanmıştır.

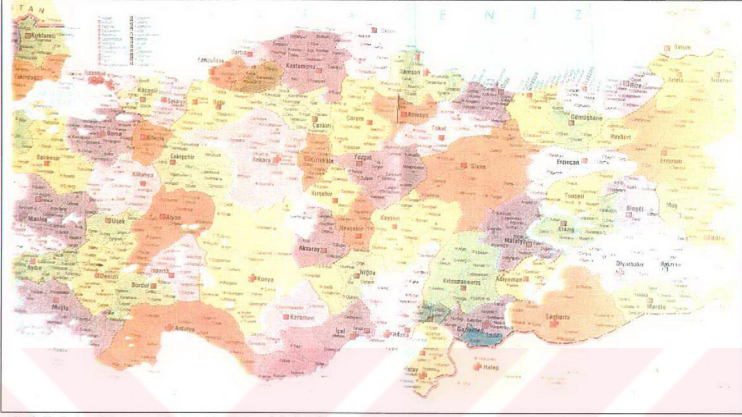
Aslında dönemin gerçeklikleri göz önüne alındığı zaman araştırmanın amacı bellidir; işgücü göçünü engelleyecek istihdam olanaklarının göç veren bölgelerde yaratılması. Refah Devleti modelinin henüz uygulamadan kalkmadığı; ancak büyük bir tartışma konusu olduğu dönemde, metropol ülke devletlerinin, Refah Devleti modelinin gereklerini yerine getirmek amacıyla ekonomiye müdahale yapmakta oldukları ve özellikle işçilerin sosyal gereksinimlerinin karşılanması konusunda önemli roller üstlendikleri konusuna değinilmişti. Bu bağlamda hatırlanacak olursa, halkın da sosyal gereksinimlerine yanıt bulmak yine Refah Devleti’nin göreviydi. Ancak bu dönemde ortada şöyle bir gerçeklik vardı: Metropol ülkelere gelen göçmen işçiler, yerli işçilerden daha düşük ücretlerle çalışmakta ve devletten yerli işçiler kadar sosyal yardım da talep etmemekteydiler. Dolayısıyla yerli işçiler yerine göçmen işçilerin çalıştırılması, şirketler bağlamında karlılığı bir unsur olmaktaydı. Fakat bu durumda yerli halkta işsizlik oranı ve dolayısıyla Refah Devleti’nin yükü artmaktaydı. Bu soruna getirilebilecek en basit ve metropol ülkenin kaynaklarını tehdit etmeyecek çözüm, işgücü göçü veren gelişmekte olan ülke bölgelerinde bu göçü engelleyecek istihdam olanaklarının yaratılmasıydı. Bu olanakların sağlanması için de gerek metropol ülkeler, gerekse diğer uluslararası finans kuruluşları, gelişmekte olan ülkelere “dış yardım” adı altında “kredi” vermekte şüphesiz tereddüt göstermemişlerdir.

Refah Devleti modeli gereğince halkına aynı zamanda istihdam olanakları yaratmak durumunda kalan dönemin metropol ülke hükümetleri de yukarıdaki bağlamda ortaya çıkan bir çalışmayı desteklemiştir. Metropol ülkedeki çeşitli üretim unsurlarının göçmen işçiler tarafından yürütülmesi, her ne kadar şirketler için karlı bir durum olsa da, bu

durumun kendi ekonomileri içerisinde olması da bir o kadar karlılığı azaltıcı bir durumdur. Bunun en büyük nedeni ise, refah devletinin ekonomiye olan müdahaleleridir. Bu bağlamda karlılığın artırılması için farklı yöntemler kurgulanması gerekmektedir. Nitekim 1980 sonrası Refah Devleti modelinin metropol ülkelere terk edilmesi, yukarıda anlatılan bu çalışmanın sadece yönünün değişmesine neden olmuş, ihrac ekonomisi olan / olmaya çalışan gelişmekte olan ülkelere üretim unsurlarının bazı parçalarının aktarılmasını gerçekleştirecek bir uyumlandırma süreci olarak çalışma gündeme gelmiştir. Gerçi bu uyumlandırma süreci ve ihrac ekonomilerinin yapmaları gerekenler ile yapmamaları gerekenler IMF raporlarında açık bir şekilde ifade edilmiştir. Ancak 1980 sonrası ortaya çıkan değişim bağlamında, yukarıda söz edilen çalışma, metropol ülkelerin üretimin hangi unsurlarını hangi gelişmekte olan ülkelere aktaracakları konusunda bir ön çalışma niteliğinde görülebilir. Bu konunun ayrıntısına, Türkiye'yi etkileyen kısımlarına ve Kayseri özelindeki yeniden organizasyon konularına ilerleyen bölümlerde değinilmiştir. Ancak bu noktada Kayseri'nin biraz tanıtılması gerekir.

5.1 Kayseri'nin Ülkede ve Bölgesi İçindeki Yeri

Kayseri İli, İç Anadolu Bölgesi'nin güney doğusunda, Akdeniz Bölgesi ile sınırının olduğu, Orta Anadolu Bölgesi, içerisinde Niğde ve Nevşehir'in de bulunduğu Kayseri Alt Bölgesi'nin merkezidir. Kuzeyinde Yozgat, kuzey doğusunda Sivas, güney doğusunda Kahramanmaraş, güneyinde Adana, güney batısında Niğde ve batısında Nevşehir illeri bulunmaktadır. (Şekil 5.1 ve Şekil 5.2)

Şekil 5.1 Kayseri'nin Türkiye'deki Konumu.

Şekil 5.2 Kayseri'nin Bölgesindeki Konumu.

5.1.1 Kayseri İli'nin Tarihçesi

Kayseri, sahip olduğu coğrafi özellikler ve doğal kaynaklar nedeniyle uzun bir geçmişten beri yerleşmeye konu olmaktadır. Yapılan çalışmalarda elde edilen bilgiler, Kayseri'nin tarihinde en eski ve önemli yerleşme yerlerinden birinin, Hititler zamanında kurulan Kültepe olduğuna işaret etmektedir. Bu şehrin kuruluşu, M.Ö. 2500 yıllarına kadar uzanmaktadır. Kültepe (Kaniş – Karum) höyüğünden elde edilen bilgiler, buranın Roma dönemine kadar kullanılan bir yerleşme olduğunu söylemektedir. Kaniş'in bir krallık merkeziyken, M.Ö. 19. yüzyıl ortalarında buraya gelerek Karum'u yani ticari şehri kuran Asurlu'lar, aynı zamanda Anadolu'ya da ilk yazıyı getirmiş ve Kayseri'nin en önemli tarihi fonksiyonlarından biri olan ticareti başlatmışlardır (Erkiletlioğlu, 1993).

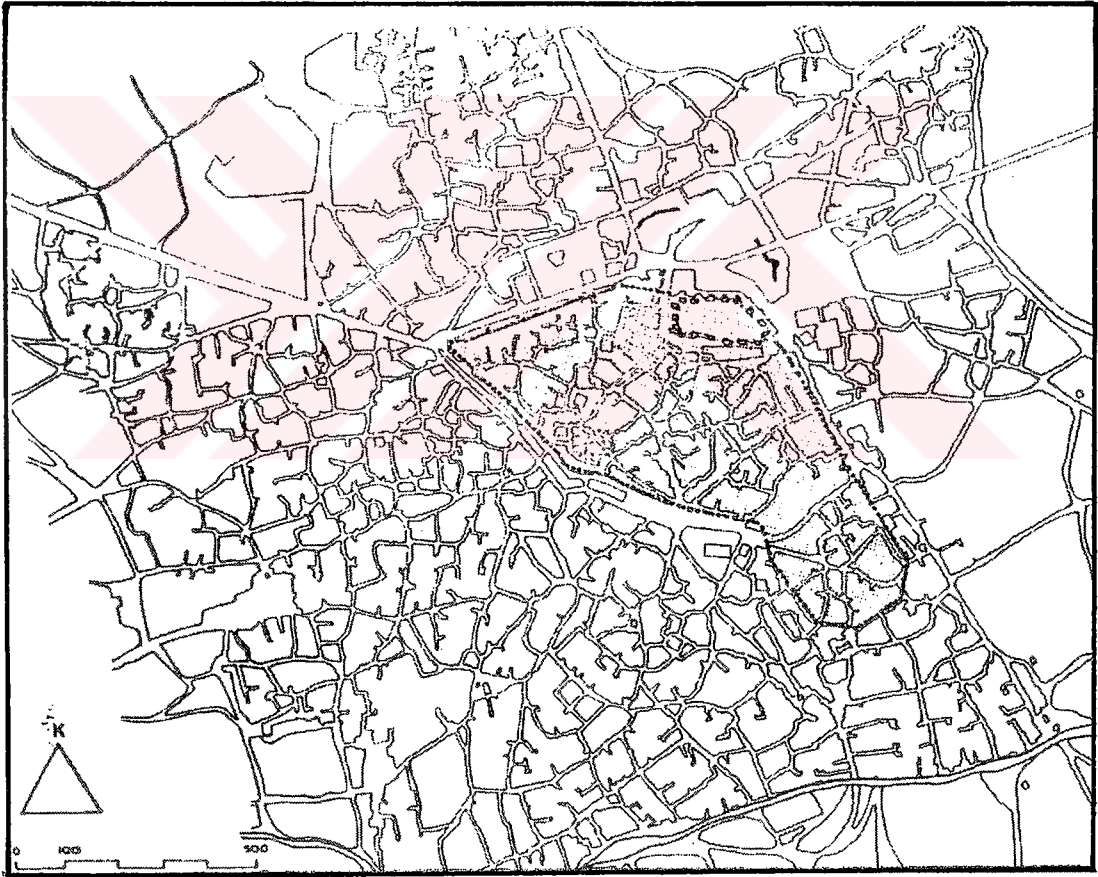
Mısır, Mezopotamya ve Anadolu gibi üç bölgede gelişen Önasya medeniyetlerinden ilk ikisinde M.Ö. 4. bin yıl sonlarında yazı bulunduğu halde, Anadolu ancak 2. bin yılda yazıya erişir. İlk yazılı vesikalar da Kültepe'de yapılan kazılarda bulunmuştur. Kültepe tabletleri adı verilen vesikalar, Asur'lu tüccarlara ait anlaşmalar, yazışmalar vs olup, çivi yazısı ile yazılmışlardır (Kayseri Valiliği, 1998, s 40).

Bilinen ilk Kayseri ise, Anadolu'nun Kapadokya Bölgesi'nin merkezi olarak ve Mazaka adıyla tarihe geçmiştir. Bu şehrin yeri bugün Kayseri'de "Eskişehir" olarak bilinen Tantar, Battal ve Asri Mezarlık'ın üzeri olan Beştepe Mevkiidir. Burada önceleri Pers İmparatorluğu valilerince idare olunan şehir, daha sonra Makedonya'lı Büyük İskender'in hakimiyetine geçmiş, istila sonrasındaysa, Kapadokya Krallığı'nın merkezi olmuştur. Bu krallık bir süre sonra Büyük Roma İmparatorluğu'nun hakimiyeti altına girmiş, daha sonra krallık ortadan kaldırılarak, Roma valilerine bağlı bir eyalet haline dönüştürülmüştür (Erkiletlioğlu, 1993).

M.Ö. 55'de Pers'lerin Anadolu'yu ele geçirmesiyle birlikte Mazaka da Pers hakimiyetine girmiş ve Kapadokya'nın büyük satraplığının merkezi yapılmıştır. Makedonyalı İskender yönetiminden sonra yörede kurulan Kapadokya Krallığı

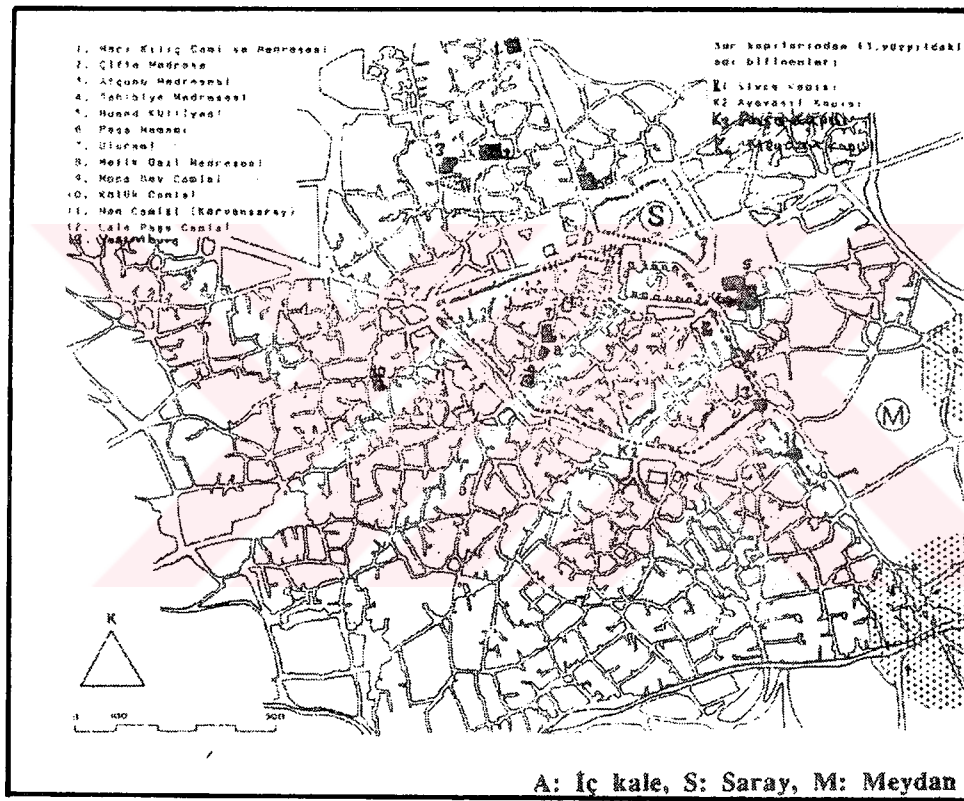
döneminde adı “Eusebia” olarak değiştirilmiştir. Kapadokya’nın Roma’ya bağlanmasından sonra İmparator Augustus zamanında ona izafeten “Caeseria” olarak adlandırılmıştır. M.S. 3. yüzyılda Sasaniler’in saldırısına uğrayan Kayseri, çeşitli dönemler geçirmiştir. Bu sırada Kayseri nüfusunun 400.000 civarında olduğu ileri sürülmektedir. Şehir 4. yüzyılda tamamen Hristiyanlaşmış, Theodosius’un Roma anıtlarını tahrip ettirmesi nedeniyle büyük zarar görmüştür. Fakat Justinianos döneminde şehir tekrar büyük imar görmüş, Roma Dönemi surları daraltılarak yeni surlarla çevrilmiştir (Kayseri Valiliği, 1998, s 41).

Şekil 5.3’te Justinianos zamanında Kayseri görülmektedir.

Şekil 5.3 Justinianos Zamanında Kayseri.

Kayseri Bizans yönetimindeyken, 7. yüzyıldan itibaren kısa sürelerle Arap hakimiyetine girmiş, daha sonra, 10. yüzyıldan itibaren de Türk taarruzlarına uğramış ve 1071 Malazgirt Savaşı sonrasında şehir ve bölge Selçuklular'ın eline geçmiştir. II. Kılıçaslan zamanında 1169 yılında kent Anadolu Selçukluları'nın hakimiyetine girmiş; ancak 1243 yılında Anadolu Selçukluları'nın Sivas'ta Moğollar'a yenilmesiyle birlikte Moğol – İlhanlı yönetimi başlamıştır. Şekil 5.4'te bu yüzyılda Kayseri görülmektedir.

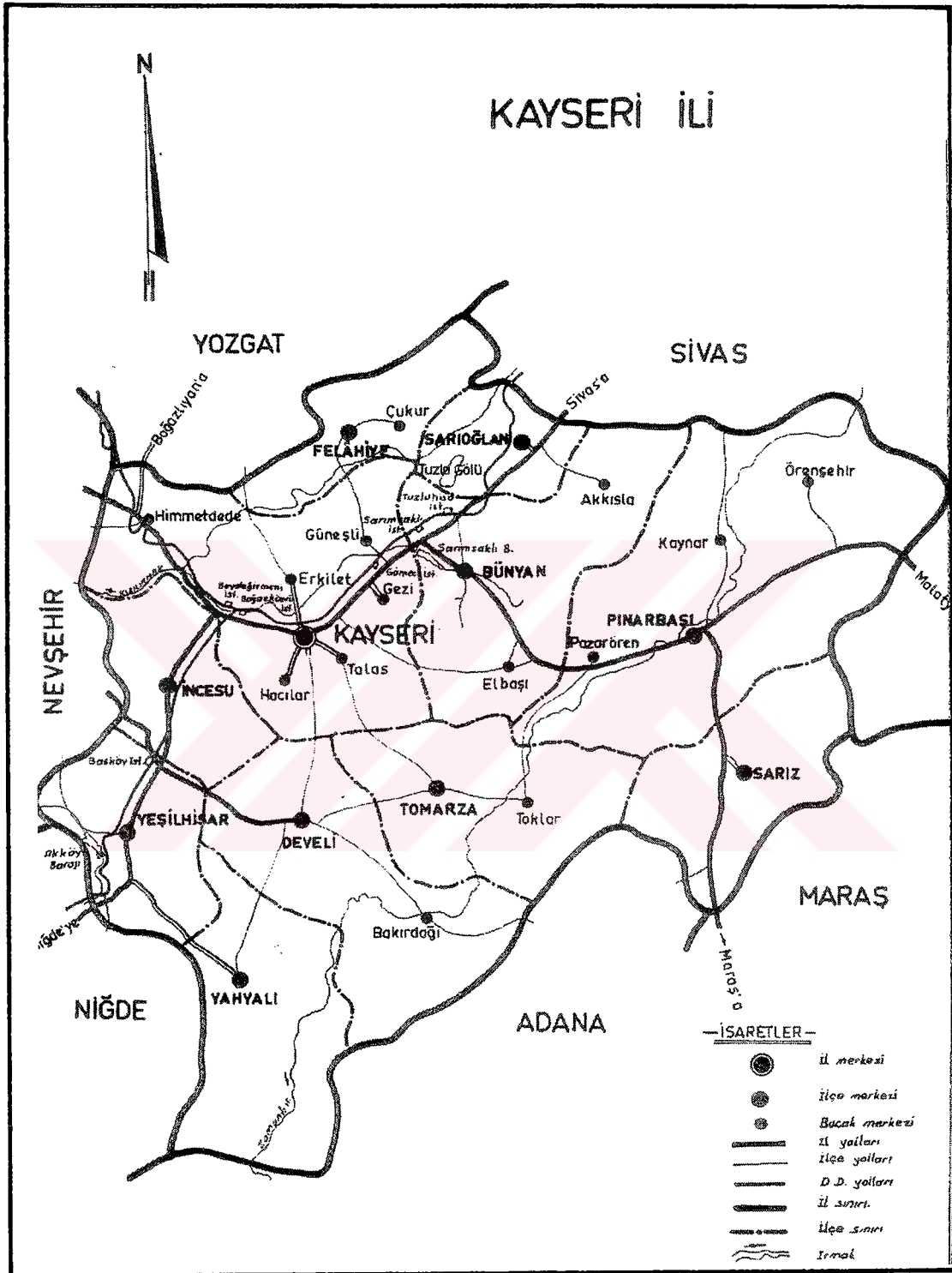

Şekil 5.4 13. Yüzyılda Kayseri.

14. yüzyılın başlarına kadar Moğol – İlhanlı yönetiminde kalmış olan Kayseri, İlhanlı valisi olan Alaaddin Eretna'nın, Eretna Beyliği'ni kurmasıyla beyliğin merkezi haline gelmiştir. Daha sonra Karamanoğulları Beyliği'nin hakimiyetine giren Kayseri, Yıldırım Beyazıt zamanında Osmanlı topraklarına katılmış olsa da, 1402 yılında Beyazıt'ın Ankara Savaşı'nda Timurlenk'e yenilmesiyle kentte hakimiyet tekrar Karamanoğulları Beyliği'ne geçmiştir, 1464 yılında ise Fatih Sultan Mehmet tarafından tekrar Osmanlı hakimiyetine alınmış, Osmanlılar'ın Karaman – Konya eyaletinin bir şehri haline gelmiştir (Erkiletlioğlu, 1993).

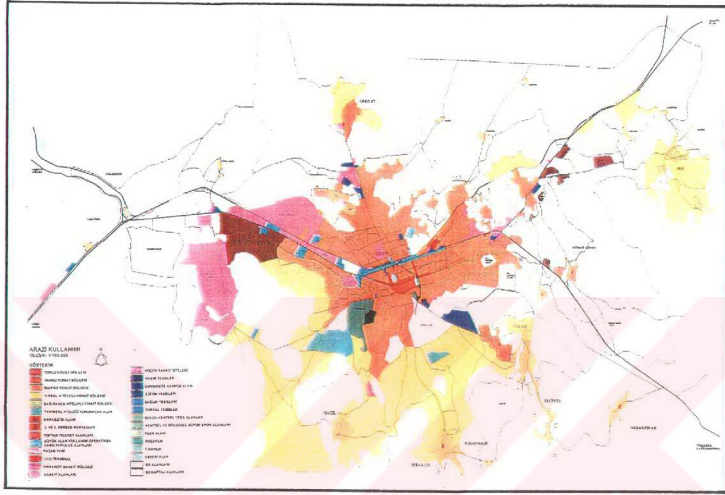
Kayseri, 1568 – 1641 yılları arasında Karaman Eyaleti'ne bağlı sancaklardan biriydi. 18. yüzyılda da Karaman Eyaleti'ne bağlı kalan Kayseri Sancağı, 19. yüzyılın ortalarında bu eyaletten ayrılarak, Bozok Eyaleti'ne bağlanmıştır. 1867 yılında yürürlüğe giren Vilayet Nizamnamesi ile Kayseri Sancağı, Ankara Vilayeti'ne bağlanmıştır. 1908'de İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra yine Ankara'ya bağlı olan Kayseri'nin 2 kazası, 1 nahiyesi ve 181 köyü bulunmaktaydı. Bu dönemde müstakil bir mutasarrıflık olan Kayseri, Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte, 1924 Anayasası çerçevesinde “vilayet” olmuştur. 1928'de Kayseri; Merkez, İncesu, Bünyan, Develi, Aziziye (Pınarbaşı) başta olmak üzere 5 kaza, 21 nahiye ve 314 köyden ibaretti. 1935 nüfus sayımında Ürgüp Kazası'nın da Kayseri'ye bağlı olduğu görülür. Daha sonra bu idari birim Nevşehir'e bağlanmıştır. Bugün ise Kayseri İli'nde; Akkışla, Bünyan, Develi, Felahiye, Hacılar, İncesu, Kocasinan, Melikgazi, Özvatan, Pınarbaşı, Sarioğlan, Sarız, Talas, Tomarza, Yahyalı ve Yeşilhisar olmak üzere toplam 16 ilçe, 46 kasaba (belde) ve 441 köy bulunmaktadır (Kayseri Valiliği, 1998, s. 42).

Şekil 5.5.'te Kayseri İli'nin 1998 yılı itibariyle il bütünü ve ilçeleri sunulmuştur.

Şekil 5.5. Kayseri İli ve İlçeleri.

Şekil 5.6' da da Kayseri Merkez İlçe arazi kullanım şeması sunulmuştur.

Şekil 5.6 Kayseri Merkez İlçe Arazi Kullanım Şeması.

5.1.2 Kayseri İli'nin Coğrafi ve Topoğrafik Özellikleri

Kayseri İli'nin coğrafi nitelikleri şöyledir: Kayseri İli'nde yüksek münferit dağlar, sıra dağlar, derin vadilerle yarılmış yüksek yaylalar, geniş ovalar bulunur. Bunların içinde en yükseği, 3916 m yüksekliğe erişen Erciyes Dağı'dır. Ovaların içinde ise en önemlisi, Kayseri Ovası'dır. Bu ovanın kuzeyinde ve batısında yer alan bir sıra düzlük, Kızılırmak tarafından derin bir şekilde yarılmıştır. Merkez, Erciyes Dağı'nın kuzeyine maruz tatlı meyilli ve zirveye yakın dik yamaçların kuzey eteklerinden kuzeyde Kel Dağları'na kadar uzanır (Aru, 1998).

Kayseri İli'nin topoğrafik özellikleri ise kısaca şöyledir: Erciyes kütesinin büyük bir kısmı bazalt ve andezit lavlardan meydana gelmiştir. Bunların arasında volkanik kül ve tüfler de bulunur. Bu volkanik maddeler, kütenin yüksek kesimlerinden, eteklere doğru meyilli bir durumda yayılırlar. Merkez, Erciyes Dağı'nın kuzey eteklerinde düz bir saha üzerine kurulmuştur. Zemin, yerleşmiş ve sıkışık bir dolgu olmakla beraber birçok yerde gevşek olan genç çökeller ile kaplıdır. Şehrin merkezinde ayrıca bir enkaz örtüsü vardır. Kayseri, ikinci derece deprem bölgesindedir. Heyelan yoktur. Merkez, 1071 m yükseklikte 2430 ha alanda kurulmuştur ve yoğunluğu, 92 kişi/ha'dır (Aru, 1998).

5.1.3 Kayseri İli'nin Demografik Özellikleri

Kayseri'nin nüfusu, 1935'ten 1985'e kadar geçen dönemde il bazında yaklaşık 3 kat artarak, 290.929'dan, 894.060'a yükselmiştir. 1935 yılında toplam il nüfusunun %20'sini kentsel nüfus oluştururken, 1985 yılında bu oran, %60'lara kadar çıkmıştır. Tablo 5. 1.'de Kayseri İli'nin 1935 – 1985 yılları arası nüfus değişimi sunulmuştur.

Tablo 5.1 1935 - 1985 Kayseri İli Nüfus Değişimi.

Yıllar	Nüfus				Merkezin 5 Yıllık Artış Oranı (%)
	Merkez	İl Kentsel	İl Kırsal	İl Toplamı	
1935	23964	59507	231422	290929	-
1940	52467	91303	230134	321437	13.61
1945	57894	99728	246612	346340	10.28
1950	65488	110143	269342	379485	13.17
1955	82405	132236	291455	424291	25.83
1960	102596	161340	322574	4839819	24.5
1965	126653	191221	344985	536206	23.45
1970	167696	-	-	610287	32.4
1985	-	488556	375504	864060	-

Kaynak: Aru, A.K. (1998). Türk Kenti. İstanbul: Yapı – Endüstri Merkezi Yayınları

Tablo 5. 2.'de ise Kayseri İli'nin 1980 – 1990 yılları arasındaki şehir ve köy nüfusunun değişimi aynı yıllar arasında Türkiye geneli ile karşılaştırmalı olarak sunulmuştur.

Tablo 5.2 Kayseri İli Şehir ve Köy Nüfusu.

	1980		1985		1990	
	Kayseri	Türkiye	Kayseri	Türkiye	Kayseri	Türkiye
Şehir	380352	19645007	488556	26865757	604072	33326351
Köy	398031	25091950	375504	23798701	339412	23146684
Toplam	778383	44736957	864060	50664458	943484	56473035

Kaynak: DİE Genel Nüfus Sayım Sonuçlarından (1980 – 1985 – 1990) Düzenlenmiştir.

Kayseri İli'ne bağlı toplam 16 ilçedeki toplam nüfus, 1997 yılı nüfus sayımlarına göre 974.035 kişi olup bunların 681.791 kişisi kentsel nüfusu oluşturmaktadır. Bir başka deyişle, nüfusun %70'lik bir kısmı kentsel alanda yaşamaktayken, %30'luk bir kısım ise kırsal nitelikli alanda yaşamaktadır. 1997 yılındaki nüfus sayımına göre 16 ilçedeki kent ve köy nüfusları 5. 3.'te sunulmuştur. Tablodaki iki ilçe; Melikgazi ve Kocasinan ilçeleri aynı zamanda Kayseri Büyükşehir Belediyesi sınırları içerisinde.

Tablo 5.3 Kayseri İli İlçeler Bazında Nüfus Dağılımı (1997).

İlçeler	Şehir Nüfusu	Köy Nüfusu	Toplam
Kocasinan	266854	39816	306670
Melikgazi	231379	30327	261706
Akkışla	2604	5638	8242
Bünyan	12113	27102	39215
Develi	33457	33800	67257
Felahiye	5548	8398	13946
Hacılar	16555	1030	17585
İncesu	7892	11719	19611
Özvatan	6309	2998	9307
Pınarbaşı	11874	24261	36135
Sarıoğlu	4999	23296	28295
Sarız	5070	10731	15801
Talas	36240	18161	54401
Tomarza	10296	25280	35576
Yahyalı	21052	20050	41102
Yeşilhisar	9549	9637	19186
Toplam	681791	292244	974035

Kaynak: T.C. Kayseri Valiliği İl Sanayi ve Ticaret Müdürlüğü. (2001). Kayseri İli 2000 Yılı Sanayi ve Ticaret Durum Raporu. Kayseri.

5.1.4 Kayseri İli'nin Sosyo – Ekonomik Yapısı

Kayseri İl nüfusunun 1990 yılı nüfus sayımlarında ortaya çıkan yaş gruplarına göre dağılımına bakıldığı zaman, çalışma yaşında olan nüfusun, toplam nüfus içerisinde çok büyük bir yer kapladığı görülmektedir. 10 – 49 yaş arası nüfusun, toplam nüfusun %63,1'ini oluşturması, ilde, istihdama yönelik ciddi bir potansiyelin varlığını göstermektedir. Çok genç bir nüfusa sahip olan ilde nüfusun 1990 yılı nüfus sayımlarında belirlenen, yaş gruplarına göre dağılımı, Tablo 5.4.'te sunulmuştur.

Tablo 5.4 Kayseri’de Nüfusun Yaş Gruplarına Göre Dağılımı (1990).

Yaş Grupları	0-9	10-19.	20-29	31-39	40-49	50-59	60+
Toplam Nüfus	23,7	24,4	17,2	13	8,5	6,6	6,6
İçindeki Payı	48,1		38,7			13,2	
%	65,3		21,5			13,2	

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü. (1993). 1990 Yılı Genel Nüfus Sayım Sonuçları Kayseri İli. Ankara

Yine 1990 yılı nüfus sayımlarına göre toplam nüfusun %35'inin çalışmakta olduğu bulunmuştur. Gerçek çalışma yaş grubu 20 – 49 yaş arası varsayılırsa, Kayseri İli'nde çalışma oranının yüksek olduğu gibi bir sonuca ulaşılabilir. 20 – 49 yaş arası nüfus, toplam nüfusun %38,7'sini teşkil etmekteyken, toplam nüfus içerisinde çalışan nüfusun oranı yukarıda da belirtildiği gibi %35'tir. Ayrıntılı bir hesaba gerek duyulmadan, 20 – 49 yaş arası kadın nüfusunun, aynı aralıktaki toplam nüfusun %50'sini teşkil ettiği varsayılırsa, bu durumda çocuk işçi çalıştırma oranının yüksek olduğu sonucuna ulaşılabilir. Bu sonuca varırken kabul edilen ikinci varsayım ise, 20 – 49 yaş arası kadın nüfusunun hiç çalışmıyor olduğu varsayımdır. Bu varsayım her ne kadar yanlış gibi gözüküyor olsa da, varılan sonuç, çocuk işçi çalıştırma oranının yüksek olduğuna işaret etmektedir. Nitekim yine 1990 yılı nüfus sayımlarından elde edilen bilgilere göre, çalışan nüfusun, iktisadi faaliyet kolu ve yaş gruplarına göre dağılımına bakıldığında çalışan toplam nüfusun %19'unun 12 – 19 yaş arası olduğu saptanmıştır. Toplam 335.146 çalışandan yaş grubuna bakıldığı zaman en yüksek çalışma oranı 20 – 29 yaş arasındaki çalışanlar tarafından oluşturulmaktadır. En çok çocuk işçi çalıştırılan iktisadi

faaliyet kolu ise, DİE sınıflamasına göre, ziraat, ormancılık, avcılık ve balıkçılık kategorisinde ortaya çıkmaktadır. Tablo 5. 5.'te çalışan nüfusun iktisadi faaliyet kolu ve yaş gruplarına göre dağılımı karşılaştırması sunulmuştur.

Tablo 5.5 Kayseri’de Nüfusun İktisadi Faaliyet ve Yaş Gruplarına Göre Dağılımı (1990).

	Yaş Grubu						
İktisadi Faaliyet Kolu	12-19.	20-29	30-39	40-49	50-59	60+	Toplam
Ziraat Ormancılık Avcılık Balıkçılık	35051	31761	23686	21144	22023	19068	152733
Maden Sanayii	393	971	782	386	131	42	2705
İmalat Sanayii	15164	19172	15046	6838	2114	727	59061
Elektrik Gaz ve Su	8	189	527	247	40	4	1015
İnşaat	3525	7453	6885	3922	2046	646	24477
Toptan ve Perakende Tic. Lokanta ve Oteller	3679	7683	6964	3919	2246	976	25467
Ulaştırma Haberleşme Depolama	342	2819	4132	2191	743	155	10382
Bağ-Kur Sigorta Taşınmaz İşler	370	1619	1993	1026	241	67	5316
Toplum Hizmetleri Sosyal vs.	4938	21753	16853	8069	1891	486	53990
Toplam	63470	93420	76868	47742	31475	22171	335146

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü. (1993). 1990 Yılı Genel Nüfus Sayım Sonuçları Kayseri İli, Ankara

Kayseri’ye ilişkin kadın çalışma oranları DİE istatistikleri içerisinde bulunamamıştır. Ancak Kayseri’ye ilişkin yapılan bir araştırmada ortaya konan şu sonuç, konuyla ilgili az da olsa fikir sahibi olunmasını sağlamaktadır:

Kayseri’de 1994 yılı itibariyle toplam sigortalı nüfus, 369.463 kişidir. Bu nüfusun 247.495 kişisi bağımlılardan, yani eş, çocuk, ana ve babadan oluşmaktadır. 21.954 kişi ise, isteğe bağlı sigortalıdır. Sigortadan aylık gelir alanların sayısı ise 40.508’dir.

Toplam nüfus içinde sigortalı nüfusun oranı, %37'dir. Bu sigortalıların %0,3'ünü ise bayanlar oluşturmaktadır (Dönek et al., 1997, s. 37).

Tablo 5.6 Kayseri'de Sosyal Güvenliğe Mensupların Yıllara ve Sosyal Güvenlik Kurumuna Göre Dağılımı.

	Emekli Sandığı	SSK	BAĞ-KUR	Toplam
1985	6253	-	3443	9696
1986	6528	-	4320	10848
1987	6763	-	5000	11763
1988	7020	25686	5938	38644
1989	7235	27355	8527	43117
1990	7570	23515	9903	40988
1991	7784	31565	11019	50368
1992	9089	33903	11852	54844
1993	9792	36471	12931	59194
1994	10813	40508	13624	64945

Kaynak: T.C. Kayseri Valiliği İl Planlama ve Koordinasyon Müd. (1995). İl Envanteri. Kayseri.

DİE'den elde edilen veriler ışığında Kayseri İli'nin Gayri Safi Yurt İçi Hasılası'na (GSYİH) bakıldığında da GSYİH'nin 1987 – 1994 yılları arasında sektörlere göre dağılımı Tablo 5. 7.'de sunulmuştur. Buna göre 1994 yılında Kayseri'de tarımın GSYİH içindeki payı %11,8, sanayinin %17,7, ticaretin %26,9, ulaştırma sektörünün %13 ve inşaat sektörünün de %9,5 olduğu görülmektedir. Geri kalan %21,1'lik kısım ise diğer sektörler arasında paylaşılmaktadır. Özelde sanayi sektörüne bakılacak olursa, sektörün il GSYİH'si içindeki %17,7'lik payının %91'ini imalat sanayisinin oluşturduğu görülecektir. Bunun yanında belli yıllarda toplam GSYİH'de bir düşüş olmasına rağmen, genel durum, tüm sektörlerin aslında GSYİH'den hemen hemen her yıl aynı payı almakta olduğudur. 1989 yılında tüm sektörlerin GSYİH payında önemli düşüşler ortaya çıkmıştır. Ancak yukarıda da belirtildiği gibi, bu büyük düşüşlerde dahi sektörlerin GSYİH içindeki paylarında önemli değişimler olmamaktadır. Hakim sektörün ticaret olduğu da tablodaki verilerden anlaşılmaktadır.

Tablo 5.7 Kayseri'de Yıllara Göre GSYİH'nin Gelişimi (Milyon TL).

Sektörler	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994
Tarım	133140	131448	91636	129380	135906	143669	142451	120905
%	14,6	14,1	10,5	14	14,2	14	13	11,8
Çiftçilik-Hayvancılık	129903	128093	88550	126544	133788	140123	138703	117255
%	14,2	13,7	10,2	13,7	14	13,7	12,6	11,4
Ormancılık	2462	2316	2216	2132	1578	2597	2397	2262
%	0,3	0,2	0,3	0,2	0,2	0,3	0,2	0,2
Balıkçılık	775	1039	870	704	540	749	1351	1389
%	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
Sanayi	156007	183963	168666	159026	164836	173447	189522	181547
%	17,1	19,7	19,4	17,2	17,2	16,9	17,3	17,7
Madencilik	6821	7232	5960	5338	2538	2868	3124	5391
%	0,7	0,8	0,7	0,6	0,3	0,3	0,3	0,5
İmalat Sanayi	144110	171348	152109	148519	153576	159570	171799	165509
%	15,8	18,4	17,5	16	16	15,6	15,7	16,1
Elektrik, Gaz ve Su	5076	5383	10567	5170	8722	11009	14599	10647
%	0,6	0,6	1,2	0,6	0,9	1,1	1,3	1
İnşaat	83920	84656	82534	73669	76590	95398	107931	97251
%	9,2	9,1	9,5	8	8	9,3	9,8	9,5
Ticaret	261494	252763	242904	250177	263810	273525	292152	275821
%	28,6	27,1	28	27	27,5	26,7	26,6	26,9
Ulaşım	109563	109222	117710	125341	126583	135051	146423	142435
%	12	11,7	12,9	13,5	13,2	13,2	13,3	13,9
Mali Müesseseler	15521	15749	15618	15804	15111	14680	14207	14002
%	1,7	1,7	1,8	1,7	1,6	1,4	1,3	1,4
Konut Gelirleri	42454	42657	43883	44981	46377	47696	49033	50317
%	4,6	4,6	5,1	4,9	4,8	4,6	4,5	4,9
Serbest Meslek	17379	17822	16947	17883	18578	19633	20367	19287
Ve Hizmetler (%)	1,9	1,9	2	1,9	1,9	1,9	1,9	1,9
İzafi Banka Hizmet	9784	9364	9312	8977	8748	9231	7715	7685
Masrafları (%)	1,1	1	1,1	1	0,9	0,8	0,7	0,7
Devlet Hizmetleri	81702	81365	82788	86405	88973	88004	90495	90831
%	8,9	8,7	9,5	9,3	9,3	8,6	8,2	8,9
Kar Amacı Olmayan	3395	3639	4006	4662	5343	3977	3788	4570
Özel Hiz. Kur. (%)	0,4	0,4	0,5	0,5	0,6	0,4	0,3	0,4
İthalat Vergisi	20.181	19745	17386	27964	24768	39263	48465	36498
%	2,2	2,1	2	3	2,6	3,8	4,4	3,6
Toplam	914972	933665	868766	926315	958126	1025911	1097118	1025782
%	100	100	100	100	100	100	100	100

Kaynak: Dönek, E., Bilgili, E., Uzay, N., Özkan, M., Somuncu, O., (1997). Kayseri'nin Sosyo-Ekonomik Yapısı ve Gelişme Potansiyelleri. Kayseri: Yayınlanmamış Araştırma Çalışması.

Kayseri ile ilgili bu genel bilgilendirmeden sonra İl'in ve özelde de Merkez'in sanayi gelişiminin ve yapısının incelenmesi konusuna geçilebilir.

5.2 Kayseri'de Sanayinin Gelişimi, Yapısı ve Küçük Sanayi

Kayseri İli, mevcut sınai gelişimi ve yapısıyla Türkiye'nin önemli sanayi merkezlerinden biri olarak nitelenebilir. Türkiye'de son zamanların popüler deyimini "Anadolu Kaplanları" denildiği zaman da, bunların üretimde bulunduğu illerden birisi olması dolayısıyla Kayseri de gündeme gelmektedir. Nitekim "Anadolu Kaplanları" nitelmesiyle de, Anadolu imalat sanayisinde faaliyette bulunan işletmeler vurgulanmakta ve bu işletmelerin Türkiye'nin sanayileşmesinde ve kalkınmasında itici bir güç oldukları iddia edilmektedir (Köse & Öncü, 1998).

Her ne kadar ilin GSYİH'si içinde ticari faaliyetlerin payı, sınai faaliyetlerinkinden yüksek olsa da, ildeki ticari faaliyetlerin gelişmişliğinde sınai faaliyetlerin rolünün büyük olduğu unutulmamalıdır. Kayseri sanayisi, benzer roller üstlendikleri, hatta bazı Kayserili yerli kaynaklarda "rakip" olarak nitelenen, Denizli ve Gaziantep'teki sınai faaliyetlerle de benzer bir yapılanma göstermektedir. Üretimin günümüzde özellikle imalat sanayisinde yoğunlaşması, Kayseri, Denizli ve Gaziantep'in ortak özellikleri olarak dikkat çekmekte ve 1980 sonrası dışa açılım döneminde seçilen "ihracat ekonomisi" stratejisi bağlamında, dış pazarda sözü edilen sektörde rekabet etmektedir. Bu rekabet, Post – Fordizm bağlamında Türkiye içerisinde de gözlenmekte, özellikle İstanbul ile bu kapsamda kurulan ilişkiler öne çıkmaktadır. Bu ilişkiler üzerinde ileriki bölümlerde durulmuştur.

1980 sonrası dönemde özellikle imalat sanayisinde ciddi teşvikler alan Kayseri'nin sınai yapısı da bu sayede imalat sanayisi ağırlıklı olarak oluşmuştur. Bunun yanında 1980 öncesi dönemden itibaren oluşan sanayi yapılanması da benzer bir şekilde imalat sanayisine yöneliktir. Çalışma konusu olan "Türkiye'nin dışa açılımı sürecinde

Kayseri’de küçük sanayinin mekansal yeniden organizasyonu”nu açıklamak için ise öncelikle Kayseri’deki sanayinin günümüze kadar olan gelişimine bakmak gerekir.

5.2.1 Kayseri’de Sanayinin Doğuşu ve Gelişimi

Kayseri’de sanayinin doğuşu ve gelişimi dört başlık altında incelenmiştir. İlk başlıkta sanayinin henüz modern anlamda bir sanayi olmadığı dönemden başlanarak, Cumhuriyet’in ilanına kadar geçen sürede kısa bir inceleme oluşturulmuştur. İkinci başlık, Cumhuriyet’in ilk yıllarından Planlı Dönem’in başına kadar olan süreyi kapsamaktadır. Üçüncü başlık altında Planlı Dönem, 1960 – 1980 yılları arasındaki sınai gelişim incelenmiş, dördüncü ve sonuncu başlık altında da 1980 yılından günümüze kadar gelen zaman içerisinde sanayinin gelişimi anlatılmıştır.

5.2.1.1 Yazılı İlk Belgelerden Cumhuriyet’in İlanına Kadar

M.Ö. 2000’li yıllardan kalma, Kapadokya ya da Kültepe Tabletleri olarak bilinen çivi yazısı tabletlerde Mezopotamya’daki Asur Devleti ile Anadolu arasında başlayan ticari ilişkilerden ve bu ilişkilerden doğan sorunlardan bahsedilmektedir (Şeftalici, 1994). Sözü edilen yazılı ilk belgelerden de anlaşılacağı gibi ticari faaliyetler en az M.Ö. 2000’li yıllara kadar uzanmaktadır. Ticari faaliyetin olabilmesi için ise şüphesiz ticarete konu olabilecek ürünlerin olması gerekir.

Kayseri tarihi ile ilgili kaynaklara bakıldığı zaman o dönemde ticarete konu olan şu ürünlerden bahsedilmektedir:

Halkın başlıca uğraşı tarımdır. Karum ve Kültepe kazılarında bulunan yanmış tahıl tanecikleri(buğday ve mısır tanecikleri), bunların saklandığı küpler, ambarlar ve el değirmenleri, bunların kanıtıdır. Halk ayrıca bira yapımı ve bağcılıkla da uğraşmaktadır. Madencilik alanında ise, Asur’lu tüccarlardan alınan kalay, bakırla karıştırılarak tunç elde edilmektedir (Erkiletlioğlu, 1993, s. 5).

Kültepe’de (Kaniş – Karum) yapılan arkeolojik kazılarda elde edilen bilgiler burada mahalle aralarında atölyeler olduğunu göstermektedir. Bu atölyeler şehrin çeşitli alanlarında tek başlarına bulunmuşlar, herhangi bir çarşı içerisinde biraradalık göstermemişlerdir. Kazılarda ortaya çıkartılan atölyelerde, madeni eşyanın taşınabilir taş kalıpları, tabana yerleştirilmiş büyük sabit kaplar, potalar, hamlaç ve körükler, ustaların kullandıkları pek çok taş alet ve depo edilmiş durumda satışa hazır çeşitli malzemeler bulunmuştur (Kayseri Valiliği, 1998).

Bu buluntulardan da anlaşılacağı gibi o dönemde Kayseri’de özellikle Asur Ticaret Kolonileri’nin de etkisiyle maden işlemeciliği önemli sınai faaliyetlerden biridir. Öne çıkan ürünler ise, tarımsal ürünler ile madencilik ürünleridir. Ancak bunlarla birlikte dokumacılığın da aynı dönemdeki önemli sınai faaliyetlerden biri olduğu belirtilmektedir. Dokunan kumaşların ticari faaliyette önemli bir yeri bulunmakta ve Asur’lu tüccarların bu kumaşları satın alıp işledikten sonra yeniden Anadolu halkına sattığı söylenmekte, ayrıca, çanak çömlekçiliğin de önemli bir sınai faaliyet olduğu vurgulanmaktadır (Şeftalici, 1994).

13. yüzyılda küçük çapta da olsa, Kayseri’de çeşitli imalat işleri ile uğraşıldığı bilinmektedir. Bu dönemde Kayseri şehrinde demirciler, bakırcılar, dericiler, tuzcular, bezciler, boyacılar, dülgeler vs bulunmakta ve sınai faaliyet el sanatları kapsamında işlemekteydi (Erkiletlioğlu, 1993). Sonraki dönemlerde kentte özellikle dericilik önemli bir faaliyet olarak ortaya çıkmaktadır. Kaynak taramalarından elde edilen bilgilere göre, 16. ve 18. yüzyıllarda dericiler ham deriyi sahtiyan ve köseleye çevirdikten sonra İstanbul’a pazarlamaktaydı (Kayseri Valiliği, 1998). Yine bu dönemde Kayseri’de barut imalinde kullanılan güherçile çıkartılmaktaydı. Elde edilen bilgilere göre, 1907 yılında Kayseri’deki güherçile fabrikasında 100 adet ocak bulunmakta ve 150.000 okka (yaklaşık 200 ton) güherçile elde edilmekteydi (Kayseri Valiliği, 1998).

Cumhuriyet’in ilanına kadar geçen zamanda Kayseri ticari önemini korumuş; ancak sınai faaliyetler, az bir kısım tarımsal hammaddenin, özellikle bira ve şarap yapımında

kullanılanlar başta olmak üzere, işlenmesi ve geleneksel el sanatları kapsamında kalmıştır. Dolayısıyla bu dönemdeki sınai faaliyetler, aynı dönemde Batı Avrupa’da ortaya çıkan anlamda bir sınai faaliyet olmaktan çok, yerel, tarımsal ve doğal kaynaklara bağlı geleneksel el sanatları biçiminde olmuştur.

5.2.1.2 Cumhuriyet’in İlk Yıllarından Planlı Dönem’e Kadar

Kayseri sanayisinin gelişmesinde Cumhuriyet’in ilk yıllarında yapılan kamu yatırımlarının etkisi büyüktür. Bünyan’da Halı İpliği Fabrikası, yine 1926 yılında Kayseri Tayyare Fabrikası ve 1935 yılında kurulan Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası önemli kamu sanayi yatırımlarıdır. Bunun yanında 1927 yılında açılan Ankara – Kayseri demiryolu, 1929 yılında açılan Bünyan Hidroelektrik Santrali, 1930 yılında açılan Kayseri – Sivas – Samsun karayolu, 1933 yılında yapılan Kayseri – Ulukışla demiryolu hattı da dönemin önemli kamu altyapı yatırımlarıdır.

1927 yılında yapılan Sanayi Sayımı sonuçlarına göre Kayseri’de 1096 işyeri bulunmaktadır. Bunların 1064’ü 10’dan az işçi çalıştıran küçük sanayi işletmeleridir. Tek kişilik 580 işyeri ile 2 – 5 kişilik 456 işyeri; tarıma dayalı sanayi, metal eşya – makina imalatı, orman ürünleri ve dokuma sanayisinde yoğunlaşmaktadır. 6 – 10 kişilik işletmeler ise ağırlıklı olarak tarıma dayalı sanayi dalında yer almaktadır. Büyük işletmeler ise, yine aynı sanayi dalında yer almaktadır (Şeftalici, 1994, s. 58).

Tablo 5.8’de 1927 yılı Sanayi Sayımı’na göre Kayseri’de işyeri sayısı ve istihdam sunulmuştur.

Tablo 5.8 1927 Sanayi Sayımına Göre Kayseri'deki İşyeri Sayısı ve İstihdam.

Sektörler	İşyeri Sayısı	İstihdam
Maden Çıkarma	9	151
Tarıma Dayalı Sanayi	598	1354
Dokuma	108	4284
Ağaç Ürünleri	90	161
İnşaat Sanayi	23	85
Maden, Maden İşl. Ve Makina	259	698
Kağıt ve Basım	4	9
Kimya Sanayi	5	8
Toplam	1096	6750

Kaynak: Şeftalici, H. (1994). Yatırım Teşviklerinin Kayseri Sanayisine Etkisi. Kayseri: Kayseri Sanayi Odası Yayınları

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Kayseri'de sanayideki kamu yatırımlarının yanısıra kalifiye eleman yetiştirilmesi konusuna da devlet tarafından büyük önem verilmekteydi. Bu önemin göstergesi olarak, o dönemde kurulan kamu kuruluşlarının, ki bunların öne çıkanları Kayseri Tayyare Fabrikası ve Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası'dır, birer çırak okulu ile beraber kurulmasıdır.

Tayyare Fabriaksı'nın çırak okulu, ilk kuruluş yıllarında fabrika için, gelecekte ise Kayseri sanayisi için kalifiye eleman yetiştiren bir yer olmuştur. fabrika kurulduktan sonra yedi ayrı dönem halinde çırak okuluna öğrenci alınmıştır. Çırak okuluna giriş sınavla olmaktadır ve en az ilkokul mezunu olanlar giriş için başvurabilmekteydiler. Eğitim üç yıl süreliydi. Günde sekiz saat teorik eğitim, daha sonra da atölyelerde uygulama yapılmaktaydı. Okulda derslere ilk yıllarda Alman mühendisleri daha sonra ise, Türk mühendis subaylar girmekteydiler. Yaz tatillerinde teorik dersler kesilir ve öğrencilere atölyelerde uygulama yaptırılırdı. Üç yıllık eğitimin sonunda mezun olanlar, birinci sınıf işçi olarak fabrikaya girerlerdi. İki yıl sonra ise tekrar sınava girerek usta sınıfına geçilmekteydi. İşte bu şekilde yetişen vasıflı elemanlar, Kayseri sanayisinde önce işgücünün, daha sonra da küçük ve orta ölçekli işletme sahiplerinin çekirdeğini oluşturmuşlardır (Kayseri Valiliği, 1998, s. 73).

Cumhuriyet'in ilk yıllarında kamu yatırımlarının ağırlıklı olduğuna ve bunun yanında özel sektör girişimcilerinin artırılmasına yönelik politikaların ülke ölçeğindeki önemine önceki bölümlerde değinilmişti. Özel sektör girişimini teşvik amacıyla yürürlüğe konan Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan ise 1932 yılında Kayseri'de sadece 3 işletme yararlanmakta, bu işletmelerde de toplam 23 kişi çalışmaktadır. Sağlanan katma değer ise yaklaşık 33 milyon TL'dir. 1932 yılında kanundan yararlanan 3 işletme 1941 yılında 6'ya çıkmıştır (Şeftalici, 1994).

Kayseri'de sınai alanda özel sektör girişimleri 1950 yılından sonra artmaya başlamış, ancak aynı dönemde, kamu sanayi yatırımları ise 1955 yılında kurulan Kayseri Şeker Fabrikası ile sınırlı kalmıştır. Özel sektör sınai girişimi ise, girişimcileri açısından ilginç bir özellik arzeder. Girişimciler, ellerindeki tezgah ve makinaları küçük değişikliklerle farklı ürünler üretecek dönüştürmekte, bir yandan sınai faaliyette bulunurken, diğer yandan ise ticari faaliyetlerine devam etmektedirler (Velzen, 1978). Bir başka deyişle girişimci karlılığını artırmak için birden çok sektöre yatırım yapmaktadır.

1950 – 1960 arası dönem literatürde de “İkinci Liberal Dönem” olarak adlandırılmaktadır. Bu dönemin, önceki bölümlerde de belirtildiği gibi iki çok önemli özelliğinden biri, ABD'den alınan büyük miktardaki ve dönemin ABD başkanının adı ile anılan “Marshall Yardımları” ve ikincisi; liberalleşmenin bir sonucu olarak özel sektöre verilen teşvik, yardım ve kredilerdir. ABD'den alınan yardım sonucu bu zamana kadar yatırım malları üretimine dönük az da olsa yapılan yatırımlara son verilmiştir. Bu durumun bir sonucu olarak da 1950 yılında Kayseri'nin en önemli fabrikalarından biri olan Kayseri Tayyare Fabrikası kapanmış, “Hava İkmal Merkezi”ne dönüştürülmüştür. Bu tesis kapandıktan ve işlev değiştirdikten sonra Hava Kuvvetleri'ne ait uçakların bakımını üstlenmiştir. Ancak en önemli durum, fabrikanın beraberindeki çırak okulunun da kapanmasıdır. Bu aynı zamanda Kayseri'de kalifiye eleman yetiştiren en önemli merkezin kapatılması anlamındadır. Her ne kadar meslek liseleri gibi okullarla kalifiye eleman yetiştirilmesine devam edilmeye çalışılmış olsa da, dönemin üretimle içiçe olarak işçi yetiştiren okulunun kapanması önemli bir gelişmedir. 1950'li yılların sonuna

doğru ortaya çıkan ekonomik darboğaz nedeniyle dış kaynaklardan yedek malzeme temini güçleştikçe, kapatılan fabrikada üretim tekrar yedek parça amaçlı olarak başlatılmıştır.

Çırak okulu zamanında yetiştirilen ve sonrasında özel sektöre geçen elemanlar sayesinde ise Kayseri’de döküm tekniği bir hayli gelişmiştir. Gerçi bu gelişmişliği aynı zamanda fabrika kapandıktan sonra özel sektöre geçiş yapan işçiler de nedenlemekteydi. Bu gelişmişliğin bir sonucu olarak da, Kayseri’deki döküm sektörü, Türkiye’nin basınçlı tencere gereksiniminin büyük bir bölümünü karşılar bir seviyeye gelmiştir. Basınçlı tencere yapımında kullanılan hammadde ise, kapatılan Tayyare Fabrikası’ndan elde edilen hurda uçak parçalarıydı (Kayseri Valiliği, 1998).

Özel sektörün artan sınai faaliyeti ve bu dönemde ortaya çıkan karlılık, farklı çıkar amaçlarının da ilgisini çekmiştir. Bu bağlamda dönemin Kayseri Belediyesi’nin, kent yakınında bir alanı parselleyip sanayi çarşısı haline getirmek suretiyle aldığından çok daha pahalıya satarak buradan büyük rant getirisi sağlaması dikkat çekicidir. 1956 yılında kurulan bu sanayi çarşısında 1782 işletme, genellikle 30 m² ile 300 m² arasında değişen büyüklükte işyerlerinde faaliyet göstermektedir (Velzen, 1978). Bu dönemde Kayseri’de ortaya çıkan son kayda değer sınai gelişme, bu sanayi çarşısının işleme girmesidir.

5.2.1.3 Planlı Dönem: 1960 – 1980 Arası

Sanayi alanında Kayseri’de 1960’lı yıllarda birçok özel sektör girişimi bulunmaktadır. Bu yıllarda öne çıkan önemli üretim dalları; gıda, dokuma ve metal eşya – makina imalatıdır.

1960’ların başında, Kayseri sanayisinde özel kesimin önemli bir yeri vardır. 10 ve daha fazla işçinin çalıştığı işyerlerini kapsayan 1964 Sanayi Sayımı’na göre, toplam 41 işletmeden 37’si özel kesime, 4’ü kamuya aittir. Bunların 16’si gıda sanayi, 14’ü

dokuma, 7'si ise metal eşya – makina dallarındadır. Bu işletmelerin 11'i 1940 yılından önce, 15'i 1955 – 1959 yılları arasında ve yine 11'i de 1960 – 1963 yılları arasında açılmıştır (Şeftalici, 1994, s. 30).

Kayseri'de 1970'lere kadar sınai üretimde ilk sırayı gıda sanayi almaktadır. Bu alandaki işletmelerin büyük çoğunluğu Kayseri'ye özgü et ürünleri işleyen işletmelerdir. Bunun yanında Kayseri Şeker Fabrikası'nın kurulmasından sonra şekerli gıda üretiminde ve üreticisinde de artışlar meydana gelmiştir. Dönemin gıda sanayisinde önemli işletmeler şunlardır: Sarıyıldız Un Fabrikası, Değirmencilik Un Fabrikası, Bilenler Un Fabrikası, Cevher Makarna Fabrikası, Hayat Bisküvi Fabrikası, Oylum Bisküvi Fabrikası, Kayseri Yem Fabrikası, Meysu Yem Fabrikası ve Meyve Suyu Fabrikası ile Çoban Yem Fabrikasıdır (Şeftalici, 1994).

Kayseri'de sanayi tesislerinin kuruluş dönemlerine bakıldığı zaman, en fazla gelişmenin 1970 yılından sonra olduğu görülür. Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren tesislerin kurulmaya başlandığı ve sürekli gelişme gösteren üç ana üretim dalı; dokuma, gıda ve metal eşya – makina sanayisidir. Diğer üretim dallarında büyük sanayi işletmelerinin gelişimi daha çok 1960'lı yıllardan sonra olmuştur. 1979 Yıllık İmalat Sanayi Anket Sonuçları'na göre, ildeki işyerlerinin dağılımı açısından %41,2 ile metal eşya – makina sanayisi birinci, %20,6 ile dokuma sanayisi ikinci, %18,6 ile de gıda sanayisi üçüncü sırada yer almaktadır. Ücretli işçilerin (%60,9), ilde yaratılan katma değer (%64,9) ve ücretlilere yapılan ödemelerin (%64,5) çoğunluğu dokuma dalındaydı (Kayseri Valiliği, 1998, s. 79).

İlerleyen bölümlerde ayrıntılarıyla ele alınacaktır ancak bu noktada kısa bir parantez açıp belirtmek gerekirse, özellikle 1980 sonrası dışa açılım döneminde dış pazarda rekabet etmesi planlanan, Türkiye'nin karşılaştırmalı üstünlüğe sahip ürünü, dokuma sanayisi ürünleridir. Bu ürünler aslında 1980 öncesi düşünüldüğünde de Türkiye'nin yoğun biçimde ürettiği, çoğunlukla ithali ikame edilen ürünlerdir ve yukarıdaki

açıklamada da belirtildiği gibi o dönemde de en yüksek katma değeri ve istihdamı sağlamakta olan emek yoğun bir sektördür.

Bu dönemde Kayseri Merkez’de yapılan ve bölümün başında değinilen küçük sanayiye ilişkin REMPLÖD araştırmasında ise, küçük sanayinin 1956 yılında yapılan sanayi çarşısı içerisinde toplanmış olduğu ve buradan başka alanda küçük sanayi üretimine seyrek rastlanacağı belirtilmiştir. Yapılan araştırmada sanayi çarşısındaki küçük sanayi profili Tablo 5. 9.’da sunulmuştur.

1978 yılında yayınlanan çalışmada ortaya çıkan verilere göre, Kayseri’de küçük sanayi, ağaç işleri sanayisinde yoğunlaşmaktadır. Dönemin teşvik edilen ürünleri bakımından yoğunlaşmanın ağaç işleri sektöründe olması normaldir. İthal ikame edilen dayanıksız tüketim mallarının üretiminde ve büyük sanayiye ara malı üretiminde, bunların yanında dönem içerisinde önem kazanan inşaat sektöründe de küçük sanayinin ağaç mamulleri üretimine olan talebin yüksekliği, Kayseri’de bu sektörün küçük sanayi içerisinde en çok tercih edilen sektör olmasını sağlamıştır.

1960’lı yılların sonlarında ve 1970’lerin başlarında yerli taşıt aracı üretimi önemli bir sektör haline gelmiştir. Bu durum, küçük sanayide yeni bir hareketlenmenin doğmasına yol açmıştır. Her ne kadar araç üretimi lisans ile yapılıyor olsa da bazı parçalarının Türkiye’de üretilmesi küçük sanayi için bu kapsamda ara malı üretimi için bir fırsat olarak nitelendirilebilir. Bunun yanında parça üreten küçük sanayi aynı zamanda ithal edilen taşıt araçları için de yedek parça üretmekteydi. Bunun bir yansıması olarak, Kayseri’de REMPLÖD araştırmasının yapıldığı dönemde küçük sanayide oto bakım sektörü önemli bir sektör olarak ortaya çıkmaktadır. Tablo 5. 9.’dan da görüleceği gibi ağaç işleri sanayisinden sonra küçük sanayide en çok işletme oto tamircileri ve bakım üniteleri üzerine yoğunlaşmıştır.

Tablo 5.9 1976 Yılı İtibariyle Kayseri Eski Sanayi Çarşısındaki İşletmelerin Sektörlere ve İşyeri Mülkiyetine Göre Dağılımı.

Üretim Faaliyeti	İşyeri Sayısı			
	Kiralık	Mülk	Bilinmiyor	Toplam
Toplam Ağaç İşleri	145	93	52	290
Pencere Kapı Kasa	127	28	45	200
Kamyon Kasası	1	2		3
Marangoz	8	4	3	15
Sandıkçı Kutucu	9	5	4	18
Toplam Mobilyacılar	239	21	38	298
Mobilyacılar (Genel)	199	19	32	250
Demir Möble	24		4	28
Yaylı Somyalar	16	2	2	20
Toplam Sobacılar	39	23	6	68
Sobacılar	39	23	6	68
Toplam Küçük Metal İşleme	77	19	10	106
Demirciler	13	8	3	24
İnşaata Soğuk Demir Yapan	64	11	7	82
Toplam Büyük Metal İşleme	43	8	11	62
Akaryakıt Tankları Presler				
Tarımsal Ekipmanlar	14	4	3	21
Metal Tornalar	29	4	8	41
Toplam Oto Bakım	143	12	24	179
Düzeltilme	3	1	1	5
Elektrik Aksamı	20	2	4	26
Tamir	77	5	11	93
Şase	20		3	23
Boyama	6		4	10
Lastik	5	3	1	9
Akü	12	1		13
Toplam Bakır ve Alüminyum	36	32	21	89
Tabakçı	2	4	1	7
Bakırcı	9	22	15	46
Su Termosifonu	4	1		5
Alüminyum Ev Araçları	3	3	1	7
Alüminyum Elektrik Fırını	8			8
Küçük Döküm İşleri	10	2	4	16
Toplam Diğerleri	36	12	19	67
Konfeksiyoncular	9		14	23
Kalanlar	27	12	5	44
Genel Toplam	758	220	181	1159

Kaynak: Velzen, L. (1978). Kayseri'de Çevresel Üretim. (Çev Ajanstürk). Ankara: Ajanstürk Matbaacılık

Velzen, yaptığı araştırmada oto tamir sanayisinin belli bir uzmanlık alanı olduğunu, sektördeki kalifiye eleman gereğini ve o dönemdeki sektörü şöyle anlatmaktadır:

Oto tamir ve bakım işlerinin çoğunu zanaat erbabı faaliyeti olarak saymaktayım. Bu alanda pek az bir işbölümü vardır. Fakat bu durum, uzmanlık işlerinin bütünüyle bulunmadığı anlamına gelmemektedir. Tam tersine, oto tamir ve bakım işlerinde uzmanlaşma artık her yerde görülen bir durumdur. Bu konuda en az yedi ayrı uzmanlık dalı vardır: şase işini yapanlar, boyacılar, lastikçiler, akücüler, elektrik donanımcıları, döşemeciler ve son olarak da motor servisinde yer alanlar. Bu son grup da kendi içerisinde birçok çeşitlere ayrılmaktadır. Bu işlerin herbiri, belirli bir yeteneği ve becerisi olan bireysel kalifiye işçilerce yapılmaktadır. Bu işçiler, kendi işlerinde çalışan kimselerdir (Velzen, 1978, ss. 62 – 63).

Genellikle herhangi bir resmi eğitim kurumundan eğitim almadan, geleneksel usta – çırak ilişkisi içerisinde, kalifiye eleman olarak nitelenen ustaların, yanlarına aldıkları çırakları eğitmek suretiyle kalifiye eleman “ürettiği” bir durumun varlığı, aslında çeşitli değişimlerle günümüzde de sürmektedir. Önceki bölümlerde ifade edilenler ışığında, dönemin sanayi çarşısındaki küçük sanayinin de benzer şekillerde kendini yeniden ürettiğini söylemek mümkündür. Özellikle 1950 yılında kapanan Tayyare Fabrikası’nın çırak okulundan yetişenlerin küçük sanayide özel girişimciler olarak üretime katılmaları, bu durumu kanıtlar niteliktedir. Ancak döneme ilişkin çalışmalarda bu duruma ilişkin fazla verinin bulunmaması, yukarıdaki açıklamayı bir varsayım niteliğine dönüştürmekteyse de, günümüzün benzer yapısındaki duruma bakıldığında bu konuda böyle bir yorum yapmak için çok da fazla veriye gereksinim olmadığı görülecektir.

1960 – 1980 arası dönemde Kayseri’de sınai anlamda ortaya çıkan en önemli gelişmelerden biri de bir Organize Sanayi Bölgesi kurulması kararının alınmasıdır. Planlı dönemin en önemli özelliklerinden biri, hatırlanacağı gibi sınai üretimin organize edilmesi çabasıydı. Bu bağlamda sınai üretimin organizasyonunu sağlamak amacıyla

1973 yılında Kayseri 1. Organize Sanayi Bölgesi'nin kurulması Bakanlar Kurulu tarafından kararlaştırılmıştır.

5.2.2 Kayseri'de Sanayinin Yapısı ve Küçük Sanayi

Kayseri'de sanayinin bugünkü yapısı, geçmişte oluşan yapının değişiminden soyutlanamaz. Nitekim 1980 öncesinde Kayseri sanayisinde ağırlık imalat sektöründeyken, 1980 sonrasında da çeşitli değişimlere uğramış olmakla birlikte imalat sanayisinin ağırlığı sürmektedir. İthal ikameci dönemde sanayi girişimcilerinin öncelikli kaygısı, ithali ikame edilen malların yurt içi üretim pazarından bir pay alabilmekken, günümüzde öncelikli kaygı, dış pazardan pay alabilmek olarak değişim göstermiştir. Bu değişim hiç şüphesiz üretim sürecine de yansımış, teknolojik birtakım olanaklardan yararlanılması suretiyle eme yoğun sektörlerde emek - sermaye dengesi, sermaye ağır bir noktaya getirilmeye çalışılarak üretimi artırabilmek sözkonusu olmaya başlamıştır. Organize Sanayi Bölgeleri'nin kurulması, küçük ve orta ölçekli işletmeler için küçük sanayi siteleri ve KOSGEB desteğinde üretimi artırıcı araştırma - geliştirme faaliyetleri, sınai üretimi, ihraç ekonomisi olmanın koşullarının sağlanmasına ve dış pazardan pay alabilecek duruma getirilmesine yönelik uygulamalar olarak ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda Kayseri'de de gerek sanayinin mekansal organizasyonu konusunda ve gerekse sınai üretimin, ihraç ekonomisi olmanın koşullarını yerine getirmesi konusunda çeşitli politikalar oluşturulmuş ve uygulamalar yapılmıştır. Bu politika ve uygulamaların sonuçlarının ortaya çıkartılabilmesi için Kayseri'de 1980 yılından sonraki sanayi gelişimine bakmak gerekir. Her ne kadar bugün ortaya çıkan sınai yapı, geçmiştekinden soyutlanamazsa da, özellikle 1980 sonrası ortaya çıkartılan yapının anlaşılması, bugünkü yapıyı çözümleyebilmek ve mekansal yeniden organizasyonu açıklayabilmek açısından önemlidir.

5.2.2.1 Kayseri'de 1980 Sonrası Sanayinin Gelişimi

1980'den sonra, Türkiye'de birikim ilişkilerinde ortaya çıkan değişimin, sanayileşmeyi de derinden etkilediği konusu üzerinde durulmuştur. İthal ikameci sanayileşmeden, ihracata yönelik sanayileşmeye geçiş ile birlikte, 1980'li yıllarda özel kesimde sınai anlamda bir hareketlenme ortaya çıkmıştır. Devletin, firmaları dış pazarlara açılma yolundaki destekleri, sınai üretimde bulunan firma sayısının da artmasına neden olmuştur. Bu artışta, ihracat ekonomisi olmanın gereği olarak küçük sanayinin özendirilmesine ilişkin görüşlerin ağırlık kazanmasının ve işgücü piyasalarının düzenleme dışı bırakılmasının da rolü olmuştur (Milli Prodüktivite Merkezi, 1999). Bu hareketlenmenin yapısı incelendiğinde, küçük ve orta ölçekli firmaların sayısının hızla arttığı görülmektedir. Hareketlenmenin aynı zamanda, Anadolu'daki bazı kentleri de ön plana çıkardığı gözlenmektedir. Bu gelişme, elbette, Anadolu sanayisinin ülke içindeki yerinin değişmesine de neden olmuştur. İhracat yönelik olarak desteklenen yeni firma oluşumlarının temelinde, Anadolu'da biriken sermayenin belli bir düzeye ulaşarak bazı Anadolu kentlerindeki yerel odaklarda sınai üretime yönelmesinin de önemli payı vardır (Milli Prodüktivite Merkezi, 1999).

1980 sonrası özellikle Anadolu imalat sanayisinde ortaya çıkan bu gelişmeler, Kayseri'de 1985 yılından itibaren, özendirmelerin artışıyla birlikte izlenmektedir. 1985 yılı Kayseri için yatırımları bakımından bir dönüm noktasıdır. Yatırımlarda hem nicel, hem nitel bir artış olmuştur. Bir başka deyişle, bu dönemde yatırım sayısı artarken, aynı zamanda yapılan yatırımların sermaye bileşeninde önemli artışlar meydana gelmiştir. "Bu yıldan itibaren görülen artış, 1985 yılı Program Kararnamesi'nde öngörülen teşvik tedbirlerinin bir sonucudur" (Şeftalici, 1994, s. 35).

Yatırım teşvikleri sadece 1985 sonrası ortaya çıkan bir olgu değildir. 1980 - 1985 yılları arasında da yatırım teşvik belgesi almış işletmeler mevcuttur. Ancak bu işletmeler yeni yatırım olmaktan çok, var olan yatırımların düzeltilmesi, darboğazların giderilmesi ve yenileme amaçlı yatırımlardır (Şeftalici, 1994). Yeni yatırımlar ise daha çok, teşvik

politikasının cazipleşmeye başladığı 1985 yılından sonra ortaya çıkmıştır. 1980 - 1985 yılları arasında Devlet Planlama Teşkilatı tarafından Kayseri'de verilen teşvik belgesi sayısı ile teşvik belgeli yatırımların tutarı Tablo 5.10.'da sunulmuştur.

Tablo 5.10 Kayseri'de Teşvik Belgeli Yatırımların 1980 - 1985 Arası Yıllara Göre Dağılımı.

Yıllar	Belge Sayısı	Toplam Yatırım (x1.000.000 TL)
1980	7	1030
1981	21	14156
1982	11	6453
1983	8	4056
1984	10	9194
Toplam	57	34889

Kaynak: Şeftalici, H. (1994). Yatırım Teşviklerinin Kayseri Sanayisine Etkisi. Kayseri: Kayseri Sanayi Odası Yayınları

1980 - 1985 arası dönemde Kayseri'de toplam 57 işletmeye yaklaşık 35 milyar tutarında teşvik verilmiştir. Bu 1980 - 1990 yılları arası Kayseri'ye verilmiş olan toplam yatırım teşviklerinin yaklaşık %9'una tekabül etmektedir. Teşviklerden yararlanan 226 işletmenin 169'u (%75) yine 1985 - 1990 yıllarında teşvik alan işletmelerdir. Bir başka deyişle, 1985 - 1990 yılları arasında toplam teşvik alan işletmelerin %75'i, yine aynı dönemde verilen toplam teşvikin %91'ini paylaşmıştır. Bu işletmeler aynı zamanda 1980 - 1990 yılları arası verilen teşviklerden yararlanan istihdamın %80'ini istihdam etmektedir. Tablo 5.11'de Kayseri'de 1980 - 1990 yılları arası verilen teşvik belgelerinin dağılımı sunulmuştur.

Tablo 5.11 Kayseri'deki Yatırım Teşvik Belgelerinin Yıllara Göre Dağılımı.

Yıllar	Belge Sayısı	Toplam Yatırım (x1.000.000 TL)	Sabit Yatırım (x1.000.000 TL)	Döviz (x1000\$)	İstihdam
1980	7	1030	585	3310	1586
1981	21	4156	2212	10998	985
1982	11	6453	3817	11961	508
1983	8	4056	293	4212	150
1984	10	9194	5121	9016	277
1985	17	14877	8546	11176	761
1986	32	50178	26715	29883	1411
1987	40	74777	54221	37156	2648
1988	28	211272	151276	69407	1474
1989	41	285203	213862	56950	4498
1990	11	176959	165456	35227	2992
Toplam	226	838155	632104	279296	17290

Kaynak: Şeftalici, H. (1994). *Yatırım Teşviklerinin Kayseri Sanayisine Etkisi*. Kayseri: Kayseri Sanayi Odası Yayınları

Aynı dönemde Türkiye'de verilen yatırım teşviklerine bakıldığı zaman, verilen toplam teşvikin döviz olarak %10,58'lik bir kısmını Kayseri'nin aldığı görülecektir. Bu pay, teşvik verilen toplam işletmelerin %9,8lik bir kısmı tarafından kullanılmıştır. Bu işletmeler de teşvikten yararlanan toplam istihdamın %12,7'sini barındırmaktadır.

1980 - 1990 yılları arasında Kayseri'de verilen teşviklere bakıldığı zaman, bunlardan en çok 41 işletmenin 1989 yılında yararlandığı, yine aynı yıl en çok 4498 kişilik bir istihdamı barındıran işletmelere verildiği, döviz olarak en yüksek miktarın ise, 1988 yılında 69.407.000 \$ olduğu görülmektedir. Aynı dönemde Türkiye'de ortaya çıkan tablo ise şöyledir: en fazla 3256 işletmeye 1989 yılında, en çok 543.054 kişilik istihdama 1986 yılında ve en yüksek 4.292.444.000 \$ 1981 yılında verilmiştir. Ülke genelinde verilen yatırım teşvik belgelerinin yıllara göre dağılımı Tablo 5.12'de sunulmuştur.

Tablo 5.12 Ülke Geneline Verilen Teşvik Belgelerinin Yıllara Göre Dağılımı.

Yıllar	Belge Sayısı	Toplam Yatırım (x1.000.000 TL)	Sabit Yatırım (x1.000.000 TL)	Döviz (x1000\$)	İstihdam
1980	571	480066	308071	854230	59586
1981	3245	1572552	935615	4292444	136524
1982	1556	1021344	539668	1426928	71628
1983	977	1403354	826269	1249536	52504
1984	1177	1942756	1137958	1377958	61843
1985	1833	5139200	2913685	3713852	108357
1986	2491	10111171	6882673	4262170	543054
1987	2827	9513373	6189053	3078089	161977
1988	2742	13429618	986118	3519974	268514
1989	3256	20556635	16406542	3298557	205371
1990	2323	16559607	15112771	2640013	136755
Toplam	22998	81729676	52238423	29713751	1806113

Kaynak: Şeftalici, H. (1994). Yatırım Teşviklerinin Kayseri Sanayisine Etkisi. Kayseri: Kayseri Sanayi Odası Yayınları

Başka bir karşılaştırma yapılabilmesi amacıyla da Tablo 5.13'te İç Anadolu Bölgesi'nde 1980 - 1990 arası verilen teşviklerin yıllara göre dağılımı sunulmuştur.

Tablo 5.13 İç Anadolu Bölgesi'nde Verilen Teşviklerin Yıllara Göre Dağılımı.

Yıllar	Belge Sayısı	Toplam Yatırım (x1.000.000 TL)	Sabit Yatırım (x1.000.000 TL)	Döviz (x1000\$)	İstihdam
1980	82	28962	15017	76535	5913
1981	838	262310	169358	635185	30509
1982	242	72354	45068	162924	10125
1983	143	89676	53367	120039	7279
1984	140	211266	118074	124831	6245
1985	272	949889	548073	865119	13628
1986	363	957686	591187	520034	23013
1987	409	916819	618360	232423	21539
1988	372	1644033	1225650	431363	21607
1989	388	1711400	1382132	259877	26379
1990	144	948260	885656	139433	10597
Toplam	3393	7792655	5651942	3567763	176834

Kaynak: Şeftalici, H. (1994). Yatırım Teşviklerinin Kayseri Sanayisine Etkisi. Kayseri: Kayseri Sanayi Odası Yayınları

Tablo 5.14'te da Kayseri'de 1980 yılında 1990 yılına kadar geçen zamanda verilen yatırım teşviklerinin yatırım türlerine göre dağılımı sunulmuştur.ü

Tablo 5.14 Kayseri'de 1980 - 1990 Yılları Arasında Verilen Teşvik Belgelerinin Yatırım Türlerine Göre Dağılımı.

Yatırım Türü	Belge Sayısı	Toplam Yatırım (x1.000.000 TL)	Sabit Yatırım (x1.000.000 TL)	Döviz (x1000\$)	İstihdam
Komple Yeni Yat.	150	465233	350059	142222	9899
Tevsi	34	251494	187844	89744	2005
Modernizasyon	16	28303	28607	10113	2030
Tamamlama	4	2177	2020	81	100
Kalite Düzeltme	5	8051	5006	9936	1415
Yenileme	2	4756	3234	3703	314
Darboğaz Giderme	9	14835	11927	7997	1316
Entegrasyon	6	63311	46045	15500	211
Toplam	226	838160	634742	279296	17290

Kaynak: Şeftalici, H. (1994). Yatırım Teşviklerinin Kayseri Sanayisine Etkisi. Kayseri: Kayseri Sanayi Odası Yayınları

Tablodan da görüleceği gibi verilen teşviklerin büyük bir çoğunluğu (%66,4) Komple Yeni Yatırım için verilmiştir. Toplam 150 işletme için bu teşvik verilmiştir. Bu 150 işletmede ise toplam 9899 kişi çalışmaktadır. İşletme başına düşen ortalama işçi sayısı ise 65 kişidir.

Kayseri'de sanayi girişimcisinin özellikleri konusuna sonraki bölümlerde değinilmiştir. Ancak teşvikler ile birlikte ortaya çıkan önemli bir sonuç olması bakımından şu söylenmelidir ki; aile şirketleri şeklinde kurulan birçok sanayi kuruluşu, teşvikler nedeniyle işletme ölçeğini büyütme durumunda kalmıştır. Sermaye artırımına gidilmiş, firma yapısı genişletilmiştir (Şeftalici, 1994). Ortaya çıkan bir diğer önemli sonuç ise, sermaye artırımına gidilmesi konusudur. Bu konunun ayrıntılı tartışması sonraki bölümlerde yapılmıştır. Ancak burada şu belirtilmelidir; artan teşvikler, sermaye artırımını nedenlemiş, bu da özellikle 1980 sonrasında sanayi yapısını görece daha sermaye yoğun bir noktaya getirmiştir. Fakat önemli olan konu, sermaye yoğun

birimlerin artmasından çok, bu birimlerin üretim tarzları ile ürünleridir. Ürün miktarındaki artış elbette bir değişimdir. Ancak büyük bir gelişme olarak anlaşılmamalıdır.

1990 yılından sonra Kayseri'de sanayinin gelişimi ise, özellikle yukarıda sözü edilen teşvikler ile birlikte bir ivme kazanmıştır. 1992 yılı verilerine göre, Kayseri'de özellikle imalat sanayisinde 2293 işletme bulunmaktadır. Ancak bunlardan sadece 152'si 10 ve daha fazla işçi çalıştıran işletmelerdir. Bu durum, Kayseri'de küçük sanayinin, girişimciler tarafından daha fazla tercih edildiğinin bir göstergesidir. 1992 yılında 10'dan fazla işçi çalıştıran 152 firmadan 72 işletme 10 - 24 arası, 80 işletme ise 25'den fazla işçi çalıştırmaktadır. En çok işçi çalıştıran işletmeler ise dokuma alanındadır (Dönek, et al., 1997). 1992 yılında 10 - 24 işçi çalıştıran sanayi işletmelerinin sektörlere göre dağılımı Tablo 5.15.'te sunulmuştur.

Tablo 5.15 1992 Yılı İtibariyle Kayseri'de 10 - 24 İşçi Çalıştıran Özel Sektör İşletmelerinin İstihdama, Üretim Değerine ve Sektörlere Göre Dağılımı.

Sektörler	İşletme Sayısı	Ücretlilerin Yıllık Ortalaması	Üretim (x1000 TL)
Gıda-İçki-Tütün	18	284	119156
Dokuma-Giyim-Deri	8	119	49268
Orman Ürünleri-Mobilya	2	-	13393
Kağıt-Kağıt Ürünleri-Basım	1	-	1813
Kimya-Petrol-Kömür-Kauçuk-Plastik	1	-	632
Taşa Toprağa Dayalı San.	9	135	31446
Metal Ana Sanayii	13	197	22343
Metal Eşya-Makina-Teçhizat	20	281	27185
Toplam	72	1053	265236

Kaynak: Dönek, E., Bilgili, E., Uzay, N., Özkan, M., Somuncu, O. (1997). Kayseri'nin Sosyo - Ekonomik Yapısı ve Gelişme Potansiyelleri. Yayınlanmamış Araştırma Çalışması.

1980 sonrası dönemde Kayseri'de sanayinin gelişimi açısından önemli diğer gelişmeler ise, Kayseri 1. Organize Sanayi Bölgesi'nin, Hacılar İlçesi'nde Hacılar

Organize Sanayi Bölgesi'nin açılması, bunların yanında inşaat aşamasında olan veya yatırım programına alınmış, yerseçimi yapılmış durumda olan Organize Sanayi Bölgeleri'nin bulunması ve Küçük Sanayi Siteleri'nin açılmasıdır. Sınai faaliyetlerin bu ve benzeri şekillerde organize olmaları konusu sonraki bölümlerde ayrıntılı olarak anlatılmıştır.

Kayseri İli'nde 1995 yılı itibariyle de 10 ve daha fazla işçi çalıştıran işletmelerin sayısı 1992 yılından sonra yaklaşık %17 artarak 178'e yükselmiştir. İşletmelerin sahiplik durumlarına bakıldığı zaman ise, toplam 178 işletmenin 172'si (%97) özel sektöre aitken, sadece 6 kamu sanayi işletmesinin olduğu görülmektedir. Bu durum her ne kadar 1980 sonrası ortaya çıkartılan liberalleşme politikalarıyla uyumlu gözüküyorsa da, aslında hatırlanacağı gibi kamu kesiminin sınai faaliyetteki ağırlığı, 1950'li yıllardan beri kademeli olarak azaltılmaktadır. Bunun Planlı Dönem'de de değişiklik göstermemiş olduğu konusuna değinilmişti. Dolayısıyla yukarıda bahsedilen durum sadece 1980 sonrası politikaların bir sonucu değildir; ancak elbette ki bu durumun ortaya çıkmasında sözü edilen politikaların da rolü vardır.

1995 yılında 10 ve daha fazla işçi çalıştıran işletmelerin sektörlere dağılımına bakıldığı zaman, 66 işletme ile (%37) metal eşya - makina üretim sektörünün birinci sırada yer aldığı görülmektedir. Bunu 36 tesis ile gıda sektörü (%20,2), 28 tesis ile dokuma sektörü (%15,7), 20 tesis ile orman ürünleri ve mobilya üretim sektörü (%15,7) izlemektedir. Tablo 5.16.'da 1995 yılında 10'dan fazla işçi çalıştıran işletmelerin sektörlere dağılımı ve istihdamları sunulmuştur.

Tablo 5.16 Kayseri'de 1995 Yılı İtibariyle 10'dan Fazla İşçi Çalıştıran İşletmelerin Sektörlere Göre Dağılımı.

Sektörler	İşletme		İstihdam	
	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)
Metal Eşya - Makina	65	37	5581	28,1
Gıda	36	20,2	2432	12,3
Dokuma - Giyim	28	15,7	8471	42,7
Orman Ürünleri - Mobilya	20	11,2	1584	7,8
Taşa Toprağa Dayalı San.	12	6,6	208	1
Metal Ana Sanayii	10	5,5	1113	5,6
Kimya Sanayii	6	3,3	440	2,2
Kağıt-Kağıt Ürünleri-Basım	1	0,5	66	0,3
Toplam	178	100	19895	100

Kaynak: Kayseri Valiliği. (1998). *Cumhuriyet'in 75. Yılında Kayseri*. Kayseri.

Bunların yanında 1995 yılında Türkiye'deki 500 büyük kuruluş arasına Kayseri'den 13 işletme girmişken, bu sayı 1997 yılında 15'e çıkmıştır. 1991 yılında Türkiye'deki 500 büyük kuruluş arasında 7 işletme varken, bu sayı, 1997 yılına kadar sürekli artış göstermiştir. Bu da Kayseri'de işletme büyüklüklerinde ve sabit sermayede 1991 - 1997 yılları arasında bir artış olduğunu göstermektedir.

5.2.2.2 Kayseri'de Sanayinin Bugünkü Yapısı ve Sınai Faaliyetin Sektörlere Göre Dağılımı

Kayseri'de sınai faaliyetin bugünkü yapısı incelenmek istendiğinde, çalışmanın yapılmakta olduğu tarih itibariyle ulaşılabilen en yeni kaynak, Kayseri Valiliği İl Sanayi ve Ticaret Müdürlüğü'nün hazırlamış olduğu 2000 Yılı Kayseri Sanayi ve Ticaret Durum Raporu'dur. Kısa bir geçmiş içerisinde ele alınmak koşulu ile sanayinin bugünkü durumu 1998, 1999 ve 2000 yılları arasında incelenebilir.

Bu bağlamda 1998 - 2000 yılları arasında sanayinin durumuna bakıldığında, 1998 yılında ilde 10 ve daha fazla işçi çalıştıran toplam 365 sanayi kuruluşunun olduğu görülmektedir. Bu 365 sanayi kuruluşundaki toplam istihdam ise, 32.674 kişidir. Bu

sanayi kuruluşlarının en çok yoğunlaştığı sektör ise, 73 işletmeyle dayanıklı tüketim malları üretim sektörüdür. Ancak bu sektörde toplam çalışan sayısı 3157'dir. Bir başka deyişle, 1998 yılında Kayseri'de 10 ve daha fazla işçi çalıştıran işletmelerin %20'si, aynı yıldaki toplam istihdamın ancak %9,66'sına sahiptir. 1998 yılı itibariyle bu sektördeki bir işletmede ortalama 43 kişi çalışmaktadır.

Bir diğer önemli sektör ise, dokuma, giyim ve deri üretim sektörüdür. Bu sektörde 10 ve daha fazla işçi çalıştıran 37 işletmede toplam 13.461 kişi çalışmaktadır. 1998 yılı itibariyle işletmelerin %10,4'ü bu sektörde toplanmışken, bu işletmeler toplam istihdamın %41,2'sini barındırmaktadır. Bu sektördeki bir işletmede ise ortalama 364 kişi çalışmaktadır.

Mobilya üretim sektörü ve inşaat - yapı elemanları üretim sektörleri de Kayseri'de öne çıkan sektörler arasındadır. İç pazarda önemli payı olan sektör, mobilya üretim sektörüdür. Bu sektörde 10 ve daha fazla işçi çalıştıran 46 işletme, toplam 3799 kişi çalıştırmaktadır. Bu da işletme bazında toplamın %12,6'sına, istihdam bazında da toplamın %11,63'üne tekabül etmektedir. İşletme sayısının toplama olan oranıyla çalışan kişi sayısının toplam istihdama olan oranları dengeli gözükken bu sektördeki bir işletmede ortalama 83 kişi çalışmaktadır.

Diğer önemli sektör ise, inşaat - yapı elemanları üretim sektörüdür. Esas itibariyle bu sektörün önem kazanmaya başladığı yıllar, Planlı Dönem'in başlarına kadar götürülebilir. Şehirleşmenin önem kazanmaya başladığı bu dönemde hiç şüphesiz inşaat sektörü de öne çıkmaya başlamıştır. Bunun bir yansıması olarak sanayide inşaat ve yapı elemanları üretim sektörü de önem kazanmıştır. Bu bağlamda 1998 yılı itibariyle bu sektörde 10 ve daha fazla işçi çalıştıran toplam 48 işletme bulunmaktadır. Bu işletmelerde toplam 1174 kişi çalışmaktadır. Toplam işletmelerin %13,15'inin bu sektörde çalışıyor olduğu gözönünde bulundurulursa, toplam istihdamın sadece %3,59'unun sektörde çalışıyor olması düşük bir oran olarak ortaya çıkmaktadır. Sektördeki bir işletmede ise ortalama 25 işçi çalışmaktadır.

Kayseri'de önemli sektörlerden bir diğeri de gıda sektörüdür. Önceki bölümlerden de hatırlanacağı gibi Kayseri'de gıda sektörü, 1950'lerden 1970'lere kadar işletme sayısı bakımından hep önde giden bir sektör olmuştur. Ancak 1998 yılı itibariyle 10 ve daha fazla işçi çalıştıran işletmeler bağlamında, 39 işletme ile gıda sektörü beşinci sırada yer almaktadır. Bu sayı, toplam işletmelerin %10,9'unu teşkil etmektedir. Bu 39 işletmede çalışan toplam 2819 kişi ise, toplam istihdamın %8,63'üdür. Sektördeki bir işletmede çalışan ortalama işçi sayısı ise 72'dir.

1999 yılına gelindiğinde Kayseri'de 10 ve daha fazla işçi çalıştıran işletmeler %5,5 oranında (20 işletme) artarak 365'ten 385'e yükselmiştir. Sektörler bazında bakıldığında işletme sayısındaki en büyük artışın %30 ile soba ve kazan imalatı sektöründe ortaya çıktığı görülmektedir. Bu yıl içerisinde toplam istihdamdaki artış ise %5 oranında (1630 kişi) gerçekleşerek, istihdam 32.674'ten, 34.403'e çıkmıştır. İstihdamdaki artışa sektörler bazında bakıldığında ise yine soba ve kazan imalatı sektöründeki %37,5'lik artışın en yüksek artış oranı olduğu görülmektedir.

Bu yılda önemli sektörlerdeki değişime bakıldığında da, yine dayanıklı tüketim malları üretim sektörünün 75 işletme ile birinci sırada geldiği görülmektedir. 1998 yılından 1999'a kadar geçen bir yıllık zaman içerisinde bu sektördeki işletme sayısı 73'ten 75'e çıkmış, ancak artışın azlığı nedeniyle, sektörün toplam işletmeler içerisinde oranı %19,48'e gerilemiştir. Bunun yanında çalışan sayısındaki artış daha yüksektir. Sektördeki toplam istihdam 1998 yılında 3157 kişiyken (toplamın %9,66'sı), 1999 yılında bu sayı %9,5 oranında (301 kişi) artarak 3458'e yükselmiştir ki bu da 1999 yılı toplam istihdamının %10,08'ine tekabül etmektedir. Bu durumda, sektördeki bir işletmede ortalama çalışan sayısı da 43 kişiden 46 kişiye çıkmıştır.

İkinci olarak dokuma, giyim, deri imalat sektörüne bakıldığı zaman, bu sektörün yine en çok istihdamı sağlayan sektör olduğu görülmektedir. 1998 - 1999 yılları arasında geçen zamanda sektördeki istihdam %3,1 oranında (420 kişi) artarak 13.461'den 13.881'e yükselmiştir. Ancak artıştaki görece azlık neticesinde çalışanların toplam

istihdama olan oranları, %41,2'den %40,47'ye gerilemiştir. 1999 yılında, sektördeki işletme sayısı bir önceki yıla göre sadece 1 işletme artmış, bu ise işletmelerin toplama olan oranını %9,87'ye geriletmiştir. 1999 yılında bu sektördeki bir işletmede ortalama çalışan sayısı 364'ten 365'e yükselmiştir.

Mobilya üretim sektöründe de bir artış mevcuttur. 1998 yılında 46 (toplamın %12,6'sı) olan işletme sayısı, 1999 yılında 48'e (toplamın %12,47'si) çıkmıştır. Yine artışın az olması nedeniyle toplam işletme sayısına olan oran düşmüştür. Bu sektörde çalışan sayısındaki değişim ise şöyledir: çalışan sayısı, %4,71 oranında (179 kişi) artarak 3799'dan, 3978'e yükselmiştir. Ancak toplam istihdamdaki oran, %11,63'ten, on binde üç düşerek %11,6'ya gerilemiştir. Bu sektördeki bir işletmede ortalama çalışan sayısında ise bir değişim olmamıştır (83 Kişi/İşletme).

Önemli bir diğer sektör olan inşaat ve yapı elemanları üretim sektöründe bakıldığında, işletme sayısının bir yılda 3 işletme artarak 48'den 51'e yükseldiği, sektörde çalışan toplam işçi sayısının da %2,6 oranında (30 kişi) artarak 1174 kişiden 1204 kişiye çıktığı görülmektedir. 1999 yılı itibariyle sektördeki işletmeler toplamın %13,25'ini, yine sektördeki çalışan sayısının da toplam istihdamın %3,55'ini oluşturduğu görülmektedir. Bir işletme ortalama çalışan sayısında ise 1998 yılına göre bir düşüş vardır: 24 kişi.

Gıda sanayisinde ise, 1998 yılından, 1999 yılına kadar geçen zamanda ortaya çıkan durum şöyledir: işletme sayısı sabit kalmış (39 işletme); ancak toplam içindeki oranı düşmüş (%10,13) ve çalışan sayısında da %1,5'lik bir artış olmuştur. Bu durum da sektörde bir işletmedeki ortalama çalışan sayısını bir kişi artırarak 73'e yükseltmiştir.

Son olarak diğer imalat sektörüne bakıldığında, işletme sayısı ve istihdamda bir artış göze çarparken, bir işletme çalışan ortalama istihdamda bir azalma görülmektedir. Tablo 5.17'de 1998 - 2000 yılları arasında Kayseri'de 10 ve daha fazla işçi çalıştıran işletmelerin sektörlere göre dağılımı ve istihdamları sunulmuştur.

Tablo 5.17 1998 - 2000 Yılları Arası Kayseri'de 10 ve Daha Fazla İşçi Çalıştıran İşletmelerin Sektörlere Göre Dağılımı ve İstihdamları.

Sektörler	1998				1999			
	İşletme		İstihdam		İşletme		İstihdam	
	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)
Dayanıklı Tük. Mal.	73	20	3157	9,66	75	19,48	3458	10,08
Gıda	39	10,69	2819	8,63	39	10,13	2860	8,34
Dokuma-Giyim-Deri	37	10,14	13461	41,2	38	9,87	13881	40,47
Madencilik	9	2,47	1190	3,64	9	2,34	1190	3,47
İnşaat ve Yapı Elemanları	48	13,15	1174	3,59	51	13,25	1204	3,51
Soba ve Kazan İmali	17	4,66	475	1,45	22	5,71	653	1,9
Otomotiv	12	3,29	607	1,86	12	3,12	667	1,94
Mobilya-Kanepe-Yatak	46	12,6	3790	11,63	48	12,47	3978	11,6
Elektrik-Elektronik	11	3,01	2203	6,74	11	2,86	2403	7,01
Döküm-Metal	21	5,75	755	2,31	24	6,23	805	2,35
Orman Ürünleri	5	1,37	640	1,96	5	1,3	648	1,89
Diğer	47	12,87	2403	7,33	51	13,24	2557	7,44
Toplam	365	100	32674	100	385	100	34304	100

Tablo 5.17 Devamı

Sektörler	2000			
	İşletme		İstihdam	
	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)
Dayanıklı Tük. Mal.	65	17,06	2527	8,09
Gıda	41	10,79	2530	8,1
Dokuma-Giyim-Deri	42	11,02	12263	39,25
Madencilik	8	2,1	950	3,04
İnşaat ve Yapı Elemanları	48	12,6	843	2,7
Soba ve Kazan İmali	18	4,72	403	1,29
Otomotiv	15	3,94	395	1,26
Mobilya-Kanepe-Yatak	61	16,01	6304	20,18
Elektrik-Elektronik	6	1,58	970	3,1
Döküm-Metal	18	4,72	975	2,16
Orman Ürünleri	4	1,05	343	1,1
Diğer	55	14,44	3043	9,73
Toplam	381	100	31246	100

Kaynak: T.C. Kayseri Valiliği İl Sanayi Ve Ticaret Müdürlüğü 1998 - 1999 - 2000 Yılları Sanayi ve Ticaret Durum Raporları'ndan Düzenlenmiştir.

2000 yılında gelindiğinde ise, sanayideki durum özellikle istihdam açısından oldukça kötüleşmiştir. Toplam istihdamda 1999 yılına göre %8,9 oranında (3058 kişi) bir azalma olmuştur. Her ne kadar işletme sayısındaki azalma bu kadar yüksek olmasa da bir sene içerisinde toplam işletme sayısı 4 işletme azalmış ve 10 ve daha fazla işçi çalıştıran işletme sayısı 381'e düşmüştür. Durum, iki sektör hariç oldukça büyük bir daralmayı işaret etmektedir. Özellikle elektrik - elektronik sektöründe çalışan sayısı %56,9 oranında (1433 kişi) azalmıştır. Bunu %40,8'lik azalmayla otomotiv sektörü izlemektedir. Ancak mobilya üretim sektöründe adeta bir patlama olmuş ve %58,5 oranında (2326 kişi) bir artış ile çalışan sayısı 3978'den 6304'e yükselmiştir. Bir iki sektör dışında hemen bütün sektörlerde çalışan işçi sayısında büyük düşüşler meydana gelmiştir. Önemli bazı sektörlerle bakılacak olursa durum şöyle özetlenebilir:

Dayanıklı tüketim malları üretim sektöründe bir yıl içerisinde işletme sayısı 10 işletme azalmış ve istihdamda %26,9 oranında (931 kişi) bir düşüş meydana gelmiştir. Bir işletmede çalışan ortalama işçi sayısı da 46'dan 38'e düşmüştür. Dokuma, giyim eşyaları ve deri üretim sektöründe işletme sayısı bir yıl öncesine göre 4 işletme artarken, istihdamda %11,7 oranında (1618 kişi) azalma olmuştur. Bir işletmede çalışan ortalama işçi sayısında ise çok büyük bir düşüş meydana gelerek bu sayı 365'ten 291'e kadar inmiştir. Mobilya üretim sektörü ise yukarıda da değinildiği gibi patlama yapan bir sektör olarak ortaya çıkmaktadır. İşletme sayısı 48'den 61'e yükselirken, istihdam da %58,5 oranında (2326 kişi) artarak 6304'e çıkmış ve sektör, işletme sayısı bakımından dayanıklı tüketim mamulleri üretim sektöründen sonra ve dokuma, giyim eşyaları ve deri üretim sektöründen sonra ikinci sıraya yerleşmiştir. Bir işletmede çalışan ortalama işçi sayısı da 83 kişiden 103 kişiye çıkmıştır. İnşaat ve yapı elemanları üretim sektörü de düşüş içerisinde olan sektörlerden biridir. 2000 yılında bu sektördeki işletme sayısı 1998 yılındaki değere yani 48'düşmüş olsa da istihdamdaki azalma çok daha yüksektir. %30 oranında (361 kişi) azalarak, 1204'ten 843 kişiye düşmüştür. Bu sektörde bir işletmedeki çalışan ortalama işçi sayısı da 24'ten 48'e gerilemiştir. Gıda sanayisindeyse, dokuma, giyim eşyaları ve deri üretim sektörüne benzer bir şekilde, işletme sayısı hızla artarken, istihdamda ciddi düşüşler olmuştur. İşletme sayısı 41'e çıkmış; ancak istihdam

Tablo 5.18 Kayseri'de 1998 - 2000 Yılları Arasında Sektörlere Göre İşletme ve İşçi Sayısındaki Değişim.

Sektörler	İşletme Sayısı						İstihdam			
	1998	Değişim Oranı	1999	Değişim Oranı	2000	1998	Değişim Oranı	1999	Değişim Oranı	2000
Dayanıklı Tük. Mal.	73	2	75	-10	65	3157	301	3458	-931	2527
(%)		-		-			9,5		-26,9	
Gıda	39	0	39	2	41	2819	41	2860	-330	2530
(%)		-		-			1,5		-11,5	
Dokuma-Giyim-Deri	37	1	38	4	42	13461	420	13881	-1618	12263
(%)		-		-			3,1		-11,7	
Madencilik	9	0	9	-1	8	1190	0	1190	-240	950
(%)		-		-			0		-20,2	
İnşaat ve Yapı Elemanları	48	3	51	-3	48	1174	30	1204	-361	843
(%)		-		-			2,6		-30	
Soba ve Kazan İmalı	17	5	22	-4	18	475	178	653	-250	403
(%)		-		-			37,5		-38,3	
Otomotiv	12	0	12	3	15	607	60	667	-272	395
(%)		-		-			9,8		-40,8	
Mobilya-Kanepe-Yatak	46	2	48	13	61	3799	179	3978	2326	6304
(%)		-		-			4,71		58,5	
Elektrik-Elektronik	11	0	11	-5	6	2203	200	2403	-1433	970
(%)		-		-			9,1		-59,6	
Döküm-Metal	21	3	24	-6	18	755	50	805	-130	675
(%)		-		-			6,6		-16,2	
Orman Ürünleri	5	0	5	-1	4	640	8	648	-305	343
(%)		-		-			1,25		-47,1	
Diğer	47	4	51	4	55	2403	154	2557	486	3043
(%)		-		-			6,4		19	
Toplam	365	20	385	-4	381	32674	1630	34304	-3058	31246
(%)		5,5		-1			5		-8,9	

Kaynak: T.C. Kayseri Valiliği İl Sanayi Ve Ticaret Müdürlüğü 1998 - 1999 - 2000 Yılları Sanayi ve Ticaret Durum Raporları'ndan Düzenlenmiştir.

%11,5 oranında (330 kişi) azalarak 2530'a düşmüştür. Bu sektörde bir işletmede çalışan ortalama işçi sayısı da gerileyerek 73'ten 61'e inmiştir. Son olarak diğer imalat sektörüne bakılırsa, bu sektörde hem çalışan sayısında, hem de işletme sayısında bir artış gözlenmektedir. Sektörde işletme sayısı 55'e, istihdam%19 oranında (486 kişi) artarak 3043'e yükselmiş ve sektör mobilya üretim sektöründen sonra üçüncü sıraya çıkmıştır.

Bir işletmedeki çalışan ortalama işçi sayısı da artarak 50 kişiden 55 kişiye yükselmiştir. Tablo 5.18.'de 1998 - 2000 yılları arasında sektörlere göre işletme ve işçi sayısındaki değişimler sunulmuştur

Sektörlerin 1998 - 2000 yılları arasındaki durumundan sonra sanayinin bu bağlamdaki yapısına bakıldığında Kayseri'de sanayinin çok büyük bir ağırlıkla imalat sanayisine yönelmiş olduğu görülmektedir. Bunun yanında enerji ve maden sektörleri de sanayinin alt sektörleri olarak Kayseri'de bulunmaktadır. Ancak yukarıda da belirtildiği gibi imalat sektörü, Kayseri sanayisinde hakim sınai sektör olarak ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda ildeki imalat sanayisi sektörleri ve bunlara ek olarak metal ana sanayisi sektörü de sözkonusu edilerek, aşağıdaki bölümlerde günümüzdeki yapısı itibarıyla incelenmiştir.

5.2.2.2.1 Metal Eşya, Makina ve Teçhizat Sanayii

Kayseri'de bu sektörün temelleri hatırlanacağı gibi 1926 yılında kurulan Tayyare Fabrikası ile atılmıştır. İşçilerin burada kazandıkları tecrübe ve fabrikanın çırak okulu sayesinde, 1950'lerden, fabrikada uçak imalatının durmasından sonra da sektörde gelişim devam etmiştir. Önceleri atölye tipi üretim mekanları mevcutken, özellikle 1980 sonrası ortaya çıkan teşvikler sayesinde işletme ölçekleri de büyümüştür.

Bu sektörde 1997 yılı verileri baz alınarak 66 sanayi kuruluşunun varlığı tespit edilmiştir. Bunlar, 10 ve daha fazla işçi çalıştıran işletmelerdir ve uçak parçalarından mutfak bıçaklarına kadar geniş bir ürün yelpazesine sahiptir. Sektörde uçak parçası ve silah üreten tek işletme, Tayyare Fabrikası'nın devamı niteliğinde olan ve Türk Hava Kuvvetleri'ne bağlı 2. Hava İkmal Bakım Merkezi'dir. 1997 yılında 2800 personelin çalıştığı tesiste, uçak bakım ve onarımı, boya ve korozyon önleme faaliyetleri, uçak motor ve aksesuar revizyonu gibi hizmetler yerine getirilmektedir (Kayseri Valiliği, 1998). Bunun yanında 2000 yılı itibarıyla üretimi durmuş olmasına karşın, 12.000adet/yıl kapasiteli bir traktör fabrikası da bulunmaktadır. Bu fabrika ildeki tarım aleti ve makinaları üreten işletmelerin başında gelmektedir.

Sektörün günümüzdeki yapısı sermaye yoğun bir yapı arzeder. Özellikle 1980 sonrası dönemde artan teknolojik olanaklar ve bu olanakların ithal kolaylıkları sonucu, sektör ürün yelpazesini, sadece basınçlı tencere, bıçak, çatal gibi ürünlerden, buzdolabı, çamaşır makinası motoru ve benzeri ürünlere kadar genişletmiştir. Bunun yanında sektördeki işletme sayısında artış olmuş ve 1980 sonrası verilen teşviklerle mevcut işletmeler büyütülmüştür. Sektör, ihraç ekonomisi olmanın gereği olarak dayanıklı tüketim mallarının üretimini de gerçekleştirmektedir.

5.2.2.2.2 Dokuma, Giyim Eşyası ve Deri Ürünleri Sanayii

Kayseri'de dokuma sanayisinin geçmişi hatırlanacağı gibi M.Ö. 2000'li yıllara kadar uzanmaktadır. 20. yüzyılın başlarına kadar da sektörde ev veya atölye tipi geleneksel tarzda üretim yapılmıştır. Bu tarz üretim devam etmekle birlikte, istatistiki veri yetersizliği nedeniyle günümüzde Kayseri'de bu tip kaç girişim olduğu konusunda net bilgiler bulunmamaktadır. Ancak, özellikle ithal ikameci dönemde, ithali ikame edilen dayanıksız tüketim malları içerisinde olması ve geleneksel bir ürün olması nedeniyle dokuma sektörü günümüzde hem Türkiye ölçeğinde hem de Kayseri ölçeğinde önemli bir yer tutmaktadır. İlde modern anlamda üretim yapan ilk tesis, 1935 yılında kurulan Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası'dır. 1950 yılından itibaren Kayseri'de hızlanmaya başlayan sanayileşmede dokuma sektörü de bulunmaktadır ve o dönemde iki küçük ve iki büyük ölçekli olmak üzere toplam dört yeni işletme daha kurularak dokuma alanında modern anlamda üretim yapan tesislere katılmıştır. 1967 yılında da bir halı fabrikası açılmıştır.

İlde sektörün geneline bakıldığı zaman, 1950'lerden itibaren hemen her dönemde en çok istihdamı barındırdığı görülmektedir. 1995 yılı itibariyle, ilde tekstil sektöründe faaliyet gösteren 28 işletme vardır ve bunlardan dördü 500 - 999 arası işçi çalıştırmaktayken, ikisi ise 1000 ve daha fazla işçi çalıştırmaktadır. 2000 yılı itibariyle işletme sayısı 42'ye yükselmişken, çalışan sayısı da toplam 12.263 kişidir.

Makina halısı ve halı ipi üretimi Kayseri'de hayli ileridir. Günümüzde Kayseri İli'ndeki mevcut 6 halı fabrikasından 5 tanesi il merkezinde, 1 tanesi de Develi İlçesi'nde yer almaktadır. Makina halısı üretiminde hammaddenin bir bölümü yurt içinden karşılanırken, bir bölümü de ithal edilmektedir. Temel hammadde olan yapağı Yeni Zelanda'dan, jüt ipi Hindistan ve Bangladeş'ten, boyalar ise Belçika'dan ithal edilmektedir. Akrilik, tutkal sapakril gibi maddeler, Adana, Yalova gibi yurdun muhtelif yörelerinden sağlanmaktadır. Pamuk ipliği ise Kayseri'deki fabrikadan elde edilmektedir. Üretimin önemli bir bölümü başta Orta Doğu ülkelerinden Suudi Arabistan, Dubai, Birleşik Arap Emirlikleri, Uzak Doğu ülkelerinden Japonya, Malezya, Tayvan, Singapur, Avrupa ülkelerinden İtalya, İspanya, Yunanistan, Fransa, Polonya ve ayrıca Amerika Birleşik Devletleri, Rusya ile Güney Afrika olmak üzere çeşitli ülkelere ihraç edilmektedir (Kayseri Valiliği, 1998, s. 91).

Yukarıdaki açıklamadan da anlaşılabacağı gibi, Kayseri'deki dokuma sanayisi, özellikle makina halısı üretimi sektöründe dış pazarlarda önemli bir yer edinmiştir. Başka bir deyişle sektör, "küresel ağ"a eklenmiş görünmektedir. Bu konudaki tartışmalar, ilerleyen bölümlerde ele alınmıştır.

5.2.2.2.3 Gıda Sanayii

Kayseri'de gıda sanayisi de dokumacılık gibi uzun geçmişe sahip olan sektörlerden biridir. Özellikle yöreye özgü et ürünleri bugün bile küçük işletmeler arasında önemli bir yere sahiptir. Bunun yanında ilde modern anlamda üretim yapan ilk işletme 1955 yılında kurulan Kayseri Şeker Fabrikası'dır. Bu fabrikanın kurulmasıyla birlikte ilde hammaddesi şeker olan birçok yeni işletme açılmıştır.

Gıda sanayisi devamlı karlılığı olan bir sektör olması dolayısıyla Kayseri'de de birçok girişimci tarafından tercih edilen bir konumdur. İç piyasaya olduğu kadar, özellikle son yıllarda artan teknolojik imkanlar sayesinde dış pazara da mal üretecek seviyeye gelmiş olan Kayseri gıda sanayisinde 1995 yılında 10 ve daha fazla işçi çalıştıran 36 işletmede

2432 kişi çalışmaktayken, bu sayı, 2000 yılında 41 işletme ve 2530 kişilik istihdama yükselmiştir.

5.2.2.2.4 Orman Ürünleri ve Mobilya Sanayii

Kayseri'de orman ürünleri ve mobilya üretimi son yıllarda büyük bir atılım yapmıştır. Aslında bu sektörde imalat yapan 1 - 9 arası işçi çalıştıran atölyelerin sayısı hayli fazla olup, 1992 yılı verilerine göre toplam işletme sayısı 897'dir. 1995 yılı itibariyle bu sektörde üretim yapan ve 10 ve daha fazla işçi çalıştıran işletmelerin sayısı 20 olup, bunların toplam işçi sayısı ise, 1548'dir. Mevcut işletmelerden 16'sı 10 - 49 arası işçi çalıştırmaktayken, 50 - 99 kişi arası işçi çalıştıran 2 işletme, 200 - 499 kişi arası işçi çalıştıran 1 işletme ve 500 - 999 kişi arası işçi çalıştıran yine 1 işletme bulunmaktadır.

Sektörün özellikle iç pazarda ortaya çıkan karlılığı sonucu 1995 yılında 20 olan 10 ve daha fazla işçi çalıştıran işletmelerin sayısı, 2000 yılında 61'e, 1548 olan istihdam da 6304'e çıkmıştır. 2000 yılı itibariyle sektör, 10 ve daha fazla işçi çalıştıran işletmeler arasında Kayseri'de ikinci sıradadır. Aynı şekilde istihdam bakımından da Kayseri'de ikinci en çok istihdam bu sektörde sağlanmaktadır.

5.2.2.2.5 Metal Ana Sanayii

1995 yılı itibariyle sektörde faaliyet gösteren ve 10 ve daha fazla işçi çalıştıran 10 işletme bulunmaktadır. Bunların ikisi büyük ölçekli işletmelerdir ve toplam 771 kişi çalıştırmaktadır. Sektördeki toplam istihdam ise 1113'dür.

İki büyük işletmeden biri, Kayseri - Zamantı bölgesinde çıkarılan zengin çinko, kurşun ve kadmiyum içeren oksitli ve karbonatlı cevherler işlemektedir. Tesisin teorik üretim kapasitesi 240.000 tondur... Tesisin ürünleri daha ziyade iç piyasada pazarlanmaktadır. Zaten iç piyasa talebi gözönüne alınarak tesis kurulmuştur. Ancak

kadmiyum üretimi tüketimden fazla olduğu için ihraç edilmektedir (Kayseri Valiliği, 1998, s. 99).

Diğer büyük sanayi işletmesindeyse çelik, boru, kazan, çelik kutu ve benzeri ürünler üretilmektedir. Bir başka deyişle, bir büyük işletmede madensel hammadde üretimi yapılmaktayken, diğer işletme de ara malı üretir niteliktedir. Bunların dışında bu sektörde faaliyet gösteren kuruluşlar genellikle döküm işlerini yapan küçük ölçekli işletmelerdir.

5.2.2.2.6 Kimya, Kauçuk ve Plastik Ürünleri Sanayii

İlde 6 işletmenin bulunduğu sektörde toplam 440 çalışan bulunmaktadır. Özellikle inşaat sektörüne yönelik olarak plastik kapı ve pencere doğraması üretilmektedir. Sektördeki bir işletmede çalışan ortalama işçi sayısı 73'tür. Bunun yanında imalat faaliyeti teknoloji ve sermaye yoğun bir faaliyet olarak göze çarpmaktadır. Dolayısıyla kalifiye eleman gereksinimi ortaya çıkmaktadır. Bu dalda Kayseri'de ticari faaliyetin üretim faaliyetinden daha karlı, ayrıca kalifiye eleman gereksiniminin diğer sektörlerle oranla daha yüksek olması nedeniyle, sınai işletme sayısı sınırlı bir düzeyde kalmaktadır.

5.2.2.2.7 Taş ve Toprağa Dayalı Sanayi

Sektörde 1997 yılı verilerine göre 12 işletme bulunmaktadır. Toplam istihdam ise 208 kişidir. Üretilen başlıca ürünler; inşaat ve yapı elemanları, beton karo, briket kömürü, tuğla, kiremit ve mermerdir. Bir önceki bölümde anlatılan sektöre benzer şekilde bu sektör de inşaat sektörüne yönelik üretim yapmaktadır.

5.2.2.2.8 Kağıt, Kağıt Ürünleri ve Basım Sanayii

Kayseri'de gerek tesis, gerekse çalışan sayısı bakımından tüm sanayi sektörleri içerisinde en düşük oran bu sektöre aittir. 1997 yılı verilerine göre orta ölçekli bir

işletme olarak 66 işçinin çalıştığı bir işletmede oluklu karton üretimi yapılmaktadır. Ayrıca 10'dan az işçi çalıştıran 100'ü aşkın küçük ölçekli işletmede, matbaacılık, ambalaj baskıları, muhtelif karton kutu imalatı yapılmaktadır (Kayseri Valiliği, 1998).

5.2.2.3 Kayseri'de Organize Sınai Faaliyet Mekanları

Sınai faaliyetin organize edilme çabaları, hatırlanacağı gibi Planlı Dönem'de başlamıştır. Bu dönemde özellikle küçük sanayi işletmelerinin organize olabilmeleri amacıyla hem Birinci, hem İkinci ve hem de Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planları'nda ortaya çeşitli teşvik unsurları konmuş, hatta büyük sanayinin ve devletin ilgili kurumlarının, bir kısım ara malı ve / veya tüketim malı gereksinimlerinin, organize olmuş küçük sanayiden karşılanması, plan gereği olarak ortaya çıkartılmıştır. Bu organizasyon çalışması, planlı dönemde, sadece mekanda biraraya gelme olarak düşünülmemiş, aynı zamanda çeşitli meslek örgütleri ve kooperatifleşme şeklinde de teşvik edilmiştir.

Bu bağlamda Kayseri'de organize olmuş sınai faaliyetin mekanına bakıldığında, bunun ilk uygulamasının aslında Planlı Dönem'den de önce 1956 yılında yapıldığı görülmektedir. Küçük Sanayi Çarşısı olarak adlandırılan yer, günümüzde "Eski Sanayi Sitesi" olarak anılmaktadır. "Yeni Sanayi Sitesi" ise, 1972 yılında kurulmuştur. Eski Sanayi Sitesi'nde günümüzde 2178 işletme, Yeni Sanayi Sitesi'nde ise 1634 işletme bulunmakta, bu iki sitede de toplam 13.649 çalışan bulunmaktadır. 1960 - 1980 arası döneme bakıldığında Kayseri'de bir küçük sanayi sitesinin daha kurulmuş olduğu görülecektir. Develi İlçesi'nde 1978 yılında kurulan Develi Sanayi Sitesi'nde 150 işletme bulunmaktadır. Bunların dışında ilde biri Pınarbaşı İlçesi'nde, 7'si ise Kayseri İl Merkezi'nde olmak üzere toplam 9 küçük sanayi işletmesi bulunmaktadır. Tablo 5.19'da Kayseri İli'nde bulunan küçük sanayi siteleri ve buralardaki işletme sayıları sunulmuştur.

Tablo 5.19 Kuruluş Yılları ve İşletme Sayıları Bakımından Kayseri'de Küçük Sanayi İşletmeleri.

Sitenin Adı	Yeri	Faaliyete Geçtiği Yıl	İşyeri Sayısı
Ağaç İşleri Küçük San. Sit.	Kayseri Merk.	1991	850
Argıncık Küçük San. Sit.	Kayseri Merk.	1990	220
Orta San. Sit.	Kayseri Merk.	-	55
İmalatçılar ve Pazarlamacılar Küç. San. Sit.	Kayseri Merk.	-	220
Doğu San. Sit.	Kayseri Merk.	1987	280
Eski San. Sit.	Kayseri Merk.	1956	2178
Yeni San. Sit.	Kayseri Merk.	1972	1634
Develi Küçük San. Sit.	Develi	1978	150
Pınarbaşı Küçük San. Sit.	Pınarbaşı	1990	104

Kaynak: Dönek, E., Bilgili, E., Uzay, N., Özkan, M., Somuncu, O. (1997). Kayseri'nin Sosyo - Ekonomik Yapısı ve Gelişme Potansiyelleri. Yayınlanmamış Araştırma Çalışması.

Küçük sanayi sitelerinin ayrıntısına ilerleyen bölümlerde değinilmiştir. Bu sitelerin yanında, Kayseri'de 2'si işletmede olan toplam 7 Organize Sanayi Bölgesi bulunmaktadır. "En genel anlamda 'Organize Sanayi Bölgesi, ulaşım, su, elektrik, kanalizasyon, banka, kantin, ilk yardım ve benzeri imkanlarla donatılmış, uygun bir alanda teknik ve genel hizmetlerin de sağlandığı, ekonomik bir ölçek içinde gruplanmış fabrika birimleri' olarak tanımlanabilir" (Özdemir, 1990, s. 8).

Türkiye'de Organize Sanayi Bölgesi kurulmasının hukuki dayanakları arasında Kalkınma Planları da bulunmaktadır. Hatırlanacağı gibi Kalkınma Planları'nda sınai faaliyetin organizasyonu konusu üzerinde ağırlıkla durulmaktaydı. Bu bağlamda Kalkınma Planları'na özellikle Planlı Dönem içerisinde bakılacak olursa, Organize Sanayi Bölgeleri hakkında şu ibarelerin öne çıktığı görülecektir:

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 'Endüstriyi Teşvik' alt başlığı altında, sanayide verimi artırmak ve dengeli bir bölgesel kalkınmayı sağlamak amacıyla sanayi bölgelerinin seçilerek düzenli sanayi yerleşmelerinin kurulacağını öngörmektedir. Planda yer alan bu ifadeler, daha sonra kurulacak bütün Organize Sanayi Bölgeleri'nin başlangıçtaki yasal dayanağı olmuştur. Nitekim bu plan döneminde Bursa (1964) ve

Manisa'da (1966) birer Organize Sanayi Bölgesi kurulmuştur. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, sanayinin geliştirilmesine ve Organize Sanayi Bölgeleri'ne birinciye oranla daha çok ağırlık vermiş, sanayi teşvik tedbirlerinin kapsamını buna paralel olarak genişletmiştir...

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda, Organize Sanayi Bölgesi tabirine yer verilmiş ve 'yerleşme düzeninin Türkiye'nin genel kalkınma hedeflerine uygun şekilde biçimlendirilebilmesi için büyük çaptaki kamu sanayi tesisleri ve Organize Sanayi Bölgeleri çerçevesinde belediye disiplininin kurulmasına önem verilmesi' şeklinde ifadeler kullanılarak Organize Sanayi Bölgeleri'nin fiziki planlama ve şehirleşme açısından düzenleyici fonksiyonuna işaret edilmiştir. Organize Sanayi Bölgesi'nin bölgesel kalkınma ve gelişme aracı olma fonksiyonunun yanısıra, "sanayiye teşvik ve mekan düzenleme" fonksiyonları da ağırlık kazanmıştır (Özdemir, 1990, ss. 16 - 17).

Kalkınma Planları'nda önemli bir yere sahip olan sınai faaliyetin organize edilmesi bağlamında Kayseri'de ilk Organize Sanayi Bölgesi 1981 yılında faaliyete geçmiştir. Günümüzde yukarıda da belirtildiği gibi Kayseri İli içerisinde toplam 7 Organize Sanayi Bölgesi bulunmaktadır ve bunlardan iki tanesinde günümüzde işletmeler faaliyettedir. Aşağıda, Kayseri'deki Organize Sanayi Bölgeleri, Kayseri Merkez'de olanlar ağırlıklı olarak incelenmiştir.

5.2.2.3.1 Kayseri 1. Organize Sanayi Bölgesi

Kayseri 1. Organize Sanayi Bölgesi, 29.03.1973 tarihinde 7/6177 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile kurulmuş, 26.04.1976 yılında ilk yönetim kurulu oluşturulmuş ve inşaatına başlanmış, 1981 yılında da faaliyete geçmiştir (İmren, 1999). İlk durumunda yaklaşık 800 hektar alana kurulmuş, daha sonra gereksinimler doğrultusunda genişletilerek 1200 hektar büyüklüğe ulaşmış olan Kayseri 1. Organize Sanayi Bölgesi'nde 5000 m² - 120.000 m² arası toplam 457 adet parsel bulunmaktadır.

1. Organize Sanayi Bölgesi Kayseri Merkez'in batı girişinde, merkeze 14 km uzaklıktaki bir alanda kurulmuştur. Mevcut 457 sanayi parselinin bir kısmı birleştirilmiş olduğu için bölgede fiilen 406 sanayi parseli mevcuttur. Toplam alanın %60'ı bu sanayi parsellerine aitken, %40'luk bir bölüm ise, yeşil alan, yol, sosyal tesis ve benzeri kullanımlara ayrılmıştır. Şekil 5.7'de Kayseri 1. Organize Sanayi Bölgesi'nden bir görünüş sunulmuştur.

Kayseri 1. Organize Sanayi Bölgesi'nde tahsis edilmiş parsellerin 295'inde üretim faaliyeti vardır. Üretimde bulunan sanayi parsellerinin toplama oranı, %73'tür. %27'lik bir bölüm, inşaat, proje, tahsis aşamasında veya boş durmaktadır. Tablo 5.20.'de 1. Organize Sanayi Bölgesi'ndeki sanayi parsellerinin durumu sunulmuştur. Şekil 5.8.'de ise 1. Organize Sanayi Bölgesi'nden bir görünüş sunulmuştur.

Tablo 5.20 Kayseri 1. Organize Sanayi Bölgesi'ndeki Parsel Kullanım Durumları.

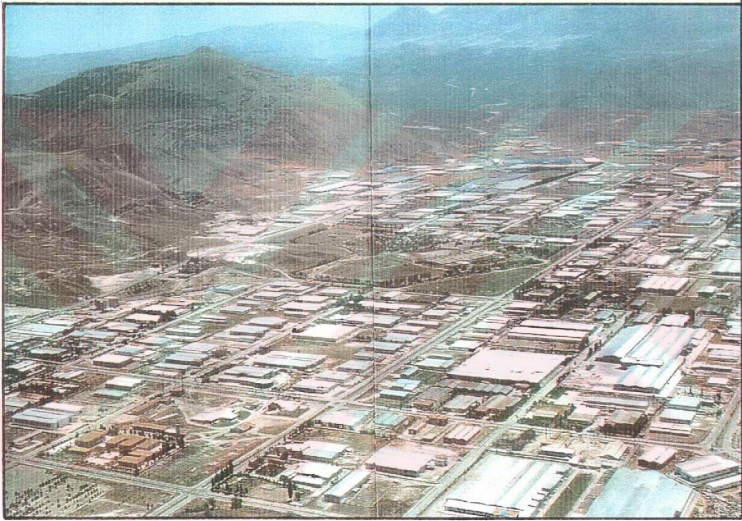
	Üretime				Yeni		Toplam
	Üretim	Hazır	İnşaat	Proje	Tahsis	Boş	
Tesis	295	16	32	11	44	8	406

Kaynak: T.C. Kayseri Valiliği İl Sanayi ve Ticaret Müdürlüğü. (2001). Kayseri İli 2000 Yılı Sanayi ve Ticaret Durum Raporu. Kayseri.

Tablo 5.21'de ise Kayseri 1. Organize Sanayi Bölgesi'nde üretimde olan parsellerin sektörlere göre dağılımları sunulmuştur.

Şekil 5.7 Kayseri 1. Organize Sanayi Bölgesi'nden Bir Görünüş.

Şekil 5.8 Kayseri 1. Organize Sanayi Bölgesi'nden Bir Görünüş

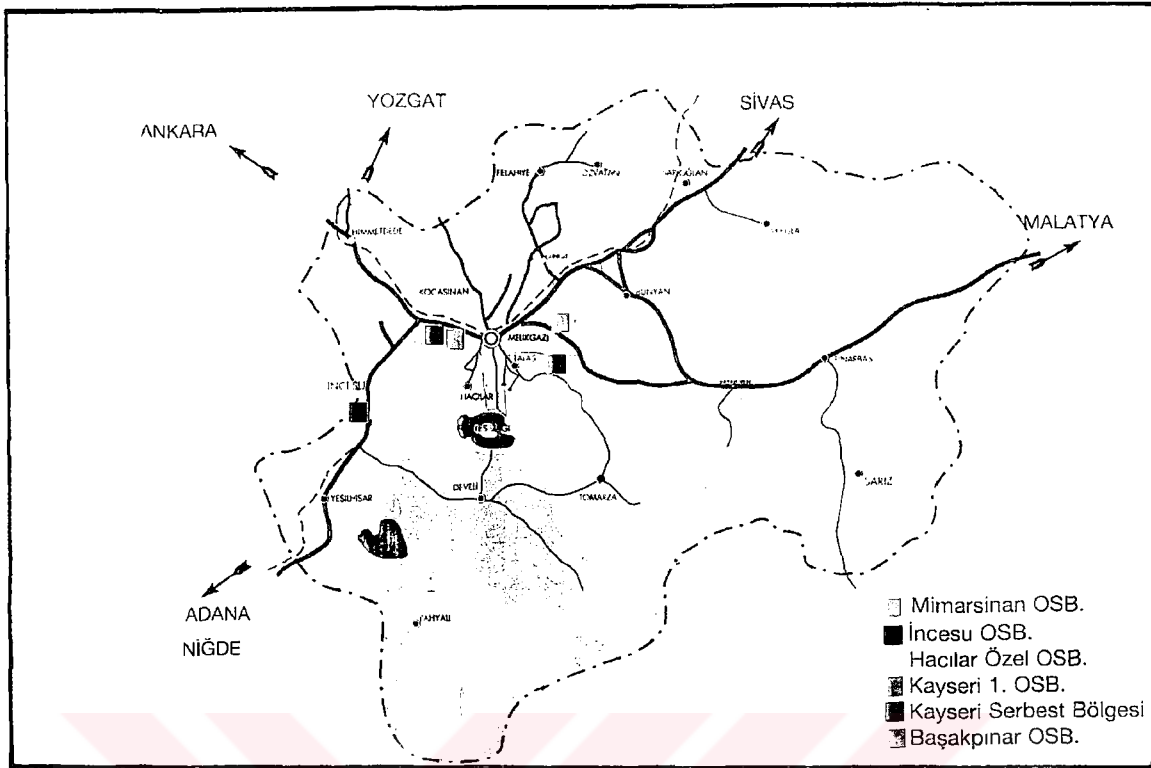
Tablo 5.21 Kayseri 1. Organize Sanayi Bölgesi'nde Üretimde Olan İşletmelerin Sektörlere Göre Dağılımı.

Sektörler	İşletme Sayısı
Dokuma - Mobilya	39
Metal Eşya	97
Gıda	16
Kimya	7
Ambalaj	11
Plastik	9
Tarım Makinaları	11
Diğerleri	105
Toplam	295

Kaynak: İmren, S. (1999). Kayseri 1. Organize Sanayi Bölgesi. *Kayseri Sanayi Odası Dergisi*, 37, 26-27.

Kayseri 1. Organize Sanayi Bölgesi'nde halen işçi ve teknik eleman olarak aylık yaklaşık 25.000 çalışan olup, yatırımlar tamamlandığında bu sayının 60.000'e ulaşacağı tahmin edilmektedir. Bölgenin aylık elektrik tüketimi 25 milyon kw, su tüketimi ise, 150.000 tondur. Bölge sanayicilerinin yıllık ihracat toplamı ise 200 milyon dolardır ve toplam yatırım 100 trilyon TL.'dir (Kayseri Valiliği, 1998).

Haziran 2002 tarihi itibarıyla Kayseri'deki en büyük Organize Sanayi Bölgesi, Kayseri 1. Organize Sanayi Bölgesi'dir. Kayseri Serbest Bölgesi'ne yakın olması, altyapının neredeyse tamamlanmış olması ve kente ulaşım olanaklarının yüksekliği nedeniyle sanayiciler tarafından tercih edilen bir alandır. Ancak sanayici talepleri nedeniyle Kayseri Merkez'de iki yeni Organize Sanayi Bölgesi daha kurulmuştur. Bunlardan İncesu Organize Sanayi Bölgesi inşaat aşamasında olup, Mimar Sinan Organize Sanayi Bölgesi ise kuruluş ve yer seçim işlemleri bitirilmiş, inşaata hazır proje halindedir. Şekil 5.9'da Kayseri'deki Organize Sanayi Bölgeleri sunulmuştur.

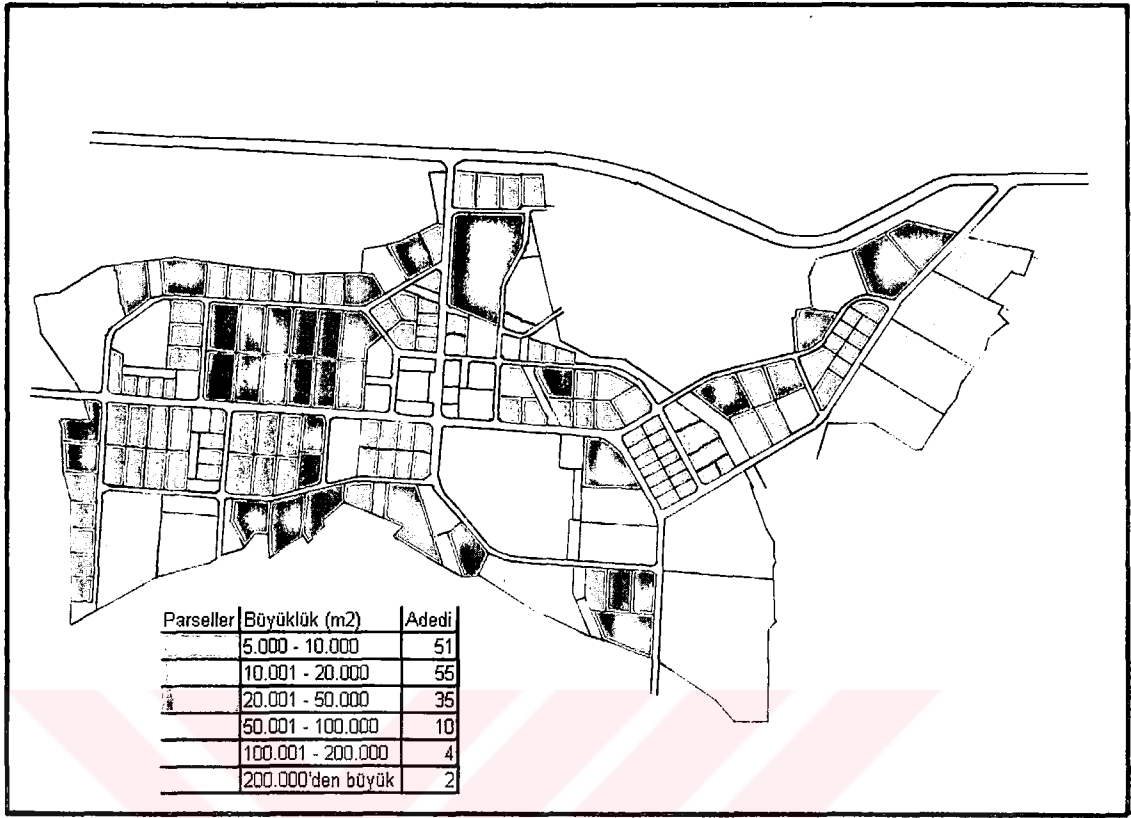

Şekil 5.9 Kayseri'deki Organize Sanayi Bölgeleri

5.2.2.3.2 İncesu Organize Sanayi Bölgesi

Kayseri 1. Organize Sanayi Bölgesi'nin yatırımcıların arsa talebini karşılayamaması nedeniyle İncesu İlçesi'nde bir Organize Sanayi Bölgesi kurulmak üzere yapılan çalışmalar sonucu, 13.1.1994 tarih ve 21827 sayılı Resmi Gazete'de İncesu Organize Sanayi Bölgesi yatırım programına alınmıştır (Kayseri Valiliği, 2000).

600 ha alan üzerine kurulacak olan İncesu Organize Sanayi Bölgesi, 157 sanayi parselinden oluşmaktadır. Bu parsellerin toplamı 380 ha'dır. Kalan 220 ha'lık alanda sosyo - kültürel tesis, yol, yeşil alan, arıtma tesisi ve benzeri kullanımlar bulunmaktadır. Sanayi parselleri 5000 m² - 200.000 m² arası büyüklüklerde planlanmıştır (Sarıkoc, 1999). Şekil 5.10'da İncesu Organize Sanayi Bölgesi'nin arazi kullanım şeması sunulmuştur.

Şekil 5.10 İncesu Organize Bölgesi Arazi Kullanım Şeması

5.2.2.3.3 Diğer Organize Sanayi Bölgeleri

Kayseri'de faaliyette bulunan 1. Organize Sanayi Bölgesi'nden başka Organize Sanayi Bölgesi, Hacılar Organize Sanayi Bölgesi'dir. Yerleşimi yapılmış ve hükümetçe 1998 yılı yatırım programına alınmış olan bölgede 2000 yılı itibariyle 53 işletme bulunmaktadır. Tamamlandığı zaman 700 ha alanda hizmet verecek olan Hacılar Organize Sanayi Bölgesi'nin en önemli özelliği, bölgenin müteşebbis kurumlar tarafından yapılacak olmasıdır (Kayseri Valiliği, 2000). Günümüzde her ne kadar inşaatı tamamlanmamış olsa da bölgede 53 tesis işletmede, 11 tesis faaliyete hazır halde ve 11 tesis de inşaat halindedir. Faaliyette olan tesislerde ise toplam 3844 kişi çalışmaktadır. Bir işletmede çalışan ortalama işçi sayısı 72 kişidir. Bu 53 tesisin sektörlere göre dağılımı tablo 5.22'de sunulmuştur.

Tablo 5.22 Hacılar Organize Sanayi Bölgesi'ndeki İşletmelerin Sektörlere Göre Dağılımları.

Sektör	İşletme Sayısı
Dokuma - Mobilya	28
Metal Ana Sanayii	11
Kimya – Plastik	5
Ambalaj	3
Metal Eşya - Makina	6
Toplam	53

Kaynak: T.C. Kayseri Valiliği İl Sanayi ve Ticaret Müdürlüğü. (2001). Kayseri İli 2000 Yılı Sanayi ve Ticaret Durum Raporu. Kayseri.

Kayseri'deki bir diğer Organize Sanayi Bölgesi ise Mimar Sinan Organize Sanayi Bölgesi'dir. Günümüzde herhangi bir tesisin işletmede olmadığı bölgenin iki önemli özelliğinden biri, aynı Hacılar Organize Sanayi Bölgesi'ndeki gibi, buranın da müteşebbislerin olanakları ile kurulacak olmasıdır. İkinci önemli özelliği ise, Kayseri Merkez'de olmasıdır. Kayseri Şehir Merkezi'ne 12 km mesafedeki Mimar Sinan Kasabası yakınlarında Enler ve Arkbaşı Mevki'inde kurulacak olan Organize Sanayi Bölgesi, 1998 yılı yatırım programına alınmıştır. 600 ha alan üzerine kurulacak olan Mimar Sinan Organize Sanayi Bölgesi'nin yerseçimi, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı tarafından yapılmış ve etüd çalışmaları başlatılmıştır. Ayrıca halihazır haritası yaptırılmış olan bölgenin imar planı ve altyapı projeleri ise henüz ihale halindedir (Kayseri Valiliği, 2000).

İnşaatı daha başlamamış olan Mimar Sinan Organize Sanayi Bölgesi için ortaya çıkan talepler de yoğundur. Ancak bu taleplerin ne kadarının gerçek talep olduğu konusu da önemlidir. Bu durum, Mimar Sinan Organize Sanayi Bölgesi müdürünün bir yazısında şu şekilde anlatılmaktadır:

Müteşebbis Teşekkül kararına göre toplanmış tüm müracaatlar değerlendirilmiştir. Netice olarak 40 çeşitli parsel büyüklüğünde olmak üzere 1043 müracaatçının

27.166.500 m² (2717 ha) arsa talep etmiş olduğu tespit edilmiştir. Arsa talebinin fazlalığı sonucu sahayı büyütme yoluna gidilmeden, ciddiyetin anlaşılması için, ön tahsis sözleşmesi ve ödeme talep olunması kararlaştırılmış ve gereği yapılmıştır. Yapılan yaklaşık maliyet hesabına göre 10 \$ / m² olacak bedelin 1/10'u olan 1 \$ istenmiş, ancak para yatıranlar, talebin onda birinin altında gerçekleşmiştir (Baydar, 1999, s. 27).

Yeni kurulacak Organize Sanayi Bölgesi için gerçek talep, yukarıdaki açıklamadan da anlaşılacağı gibi yaklaşık 104 işletmedir. 600 ha akanda kurulacak bölgede ortalama %60'lık bir alanın sanayi parselleri için ayrılacağı ve 104 parsel talebi olduğu gözönüne alınırsa, ortalama sanayi parseli büyüklüğü 35.000 m² olarak ortaya çıkmaktadır. Bu durumda hesaplanan parsel m² birim fiyatından, ortalama büyüklükteki bir parsel, 350.000 dolar olmaktadır. Buna ek olarak parsel üzerine gelecek olan tesisin inşaat ve üretim makinaları alımı da gözönünde tutulursa, Türkiye şartları için bölgede ortalama büyüklükteki bir sanayi parseline kurulacak olan işletmenin toplam ilk yatırım maliyetinin oldukça yüksek bir seviyede olduğu görülmektedir. Ortaya çıkan bu yüksek ilk yatırım maliyeti ilk bakışta her ne kadar Post - Fordist üretim tarzı bağlamına aykırı gibi gözüküyor olsa da metropol ülkelerin çevre ülkelere ihraç etmiş ve etmekte olduğu "somut üretim" süreci bağlamında, bu durum oldukça normaldir. Bu konunun ayrıntısına sonuç bölümünde değinilmiştir.

Bu iki Organize Sanayi Bölgesi dışında Kayseri'de kurulması planlanan üç Organize Sanayi Bölgesi daha vardır. Bunlardan Develi Organize Sanayi Bölgesi, Kayseri'nin Develi İlçesi'nde, 225 ha alan üzerinde kurulması planlanmış, hükümetçe 1999 yılı yatırım programına alınmış ve yerseçimi Sanayi ve Ticaret Bakanlığı tarafından yapılmış bir bölgedir. İkinci bölge, Pınarbaşı Organize Sanayi Bölgesi'dir. Yaklaşık 300 ha alanda kurulması planlanan bölgenin yerseçimi yapılmıştır ancak, henüz yatırım programına alınmamıştır. Son bölge, Başakpınar (Talas) Organize Sanayi Bölgesi'dir. Buranın da yerseçimi yapılmıştır ancak büyüklüğü henüz belli olmadığı gibi yatırım programına da alınmamıştır (Kayseri Valiliği, 2000).

Kayseri'deki Organize Sanayi Bölgeleri yukarıdaki gibidir. İşletmede olan iki bölgeden 1. Organize Sanayi Bölgesi, en büyük, oturmuş ve çalışır durumda olan bölge olarak ortaya çıkmaktadır. Bunların dışında, organize sınai faaliyet mekanları içerisinde küçük sanayi siteleri de girmektedir. Aşağıdaki bölümde de Kayseri'deki küçük sanayi sitelerinin günümüzdeki yapısı anlatılmıştır.

5.2.2.3.4 Küçük Sanayi Siteleri

Kayseri İli'nde 2000 yılı itibarıyla 9 küçük sanayi sitesi bulunmaktadır. Bunların 7'si Kayseri Merkez'dedir. Merkezdeki bu 7 sitede toplam 5437 işletmede toplam 19.850 çalışan bulunmaktadır. Buralardaki atölyelerde; marangozlar, mobilyacılar, çelik eşya üreticileri, demirciler, bakırcılar, sobacılar, oto elektrikçileri, kaportacılar, boyacılar, döşemeciler, tarım makinası tamircileri, dökümcüler ve tornacılar başta olmak üzere pek çok konuda faaliyet gösterilmektedir (Kayseri Valiliği, 2000).

İlk küçük sanayi sitesi hatırlanacağı gibi 1956 yılında kurulmuş, bugünkü adıyla "Eski Sanayi Sitesi" olan Sanayi Çarşısı'dır. Toplam 317.000 m² alana kurulmuş olan alanda sanayi işletmeleri sektörlerine göre gruplandırılmak suretiyle yer seçmişlerdir. Günümüzde artık şehrin merkezi iş alanında ticari fonksiyonlar ile çevrili kalmış olan Eski Sanayi Sitesi'nde 2178 işyerinde toplam 6813 kişi çalışmaktadır (Kayseri Valiliği, 2000). Bu sayı il merkezi içerisindeki sanayi siteleri bağlamında, işyerleri için %40, çalışan sayısı için %34'lük bir orana tekabül etmektedir. Sanayi sitesindeki ortalama parsel büyüklüğü 145 m²'dir. Bir işletmede çalışan ortalama işçi sayısı 3 kişidir.

İkinci olarak Yeni Sanayi Sitesi kurulmuştur. 1972 yılında faaliyete geçen sitede 500'ü Sanayi ve Ticaret Bakanlığı kredisiyle kurulmuş olan toplam 1634 işyeri bulunmaktadır. Toplam 431.000 m² alanda kurulmuş olan sitede toplam 6336 kişi çalışmaktadır (Kayseri Valiliği, 2000). Bu ise il merkezi içerisindeki sanayi siteleri bağlamında, işyerleri için %30, çalışan sayısı için %34'lük bir orana tekabül etmektedir.

Sanayi sitesindeki ortalama parsel büyüklüğü 264 m²'dir. Bir işletmede çalışan ortalama işçi sayısı 4 kişidir.

Üçüncü küçük sanayi sitesi, Orta Sanayi Bölgesi olarak adlandırılan sitedir. 1979 yılında 62.000 m² alan üzerinde faaliyete geçmiş olan Orta Sanayi Bölgesi'ndeki 55 atölyede toplam 179 işçi çalışmaktadır (Kayseri Valiliği, 2000). İl merkezi içerisindeki sanayi siteleri bağlamında, işyerleri için %1, çalışan sayısı için %0,9'luk bir orana tekabül etmektedir. Sanayi sitesindeki ortalama parsel büyüklüğü 1100 m²'dir. Bir işletmede çalışan ortalama işçi sayısı 3 kişidir.

Dördüncü küçük sanayi sitesi orman ürünlerine yönelik olarak kurulmuştur. Kayseri Şehri'nin doğu ucundaki Doğu Sanayi Ağaç İşleri Küçük Sanayi Sitesi, 83.400 m² alan üzerine inşaa edilmiş olup, içerisinde toplam 280 işyeri bulunmaktadır. Bu 280 işyerindeyse toplam çalışan sayısı 584'tür (Kayseri Valiliği, 2000). İl merkezi içerisindeki sanayi siteleri bağlamında, işyerleri için %5,2, çalışan sayısı için %2,9'luk bir orana tekabül etmektedir. Sanayi sitesindeki ortalama parsel büyüklüğü 297 m²'dir. Bir işletmede çalışan ortalama işçi sayısı 2 kişidir.

Bir diğer küçük sanayi sitesi ise İmalatçılar ve Pazarlamacılar Sitesi'dir. Çalışan sayısının bilinmediği sitenin toplam büyüklüğüne ilişkin verilere de ulaşılamamıştır. 1985 yılında faaliyete geçen sitede toplam 220 işyeri bulunmaktadır. Bu ise il merkezindekilerin %4'üne tekabül etmektedir.

En büyük alana kurulan küçük sanayi sitesi, Kayseri 1. Organize Sanayi Bölgesi'nin kuzeyinde ve Kayseri - Ankara karayolu üzerindeki Ağaç İşleri Küçük Sanayi Sitesi'dir. 587.000 m² alanda kurulmuş olan sitedeki 850 işyerinde toplam 5017 kişi çalışmaktadır (Kayseri Valiliği, 2000). İl merkezi içerisindeki sanayi siteleri bağlamında, işyerleri için %15,6, çalışan sayısı için %25,3'lük bir orana tekabül etmektedir. Sanayi sitesindeki ortalama parsel büyüklüğü 690 m²'dir. Bir işletmede çalışan ortalama işçi sayısı 6 kişidir.

Kayseri İl Merkezi'ndeki son küçük sanayi sitesi, 1992 yılında faaliyete geçmiş olan Argıncık Küçük Sanayi Sitesi'dir. Toplam 102.600 m² alanda kurulmuş olan sitedeki toplam 220 işyerinde toplam 421 kişi çalışmaktadır (Kayseri Valiliği, 2000). İl merkezi içerisindeki sanayi siteleri bağlamında, işyerleri için %1, çalışan sayısı için %2,1'lik bir orana tekabül etmektedir. Sanayi sitesindeki ortalama parsel büyüklüğü 466 m²'dir. Bir işletmede çalışan ortalama işçi sayısı 2 kişidir.

Tablo 5.23'te Kayseri İl Merkezi'nde bulunan küçük sanayi sitelerinin büyüklüğü, işyeri sayısı, istihdamı, ortalama parsel büyüklükleri ve ortalama çalışan sayıları sunulmuştur.

Tablo 5.23 Kayseri'deki Küçük Sanayi Sitelerinin Büyüklük, İşyeri Sayısı, İstihdam, Ortalama Parsel Büyüklükleri ve Ortalama Çalışan Sayılarına Göre Dağılımı.

Site Adı	Toplam Büyüklük	İşyerleri Sayı	Oran (%)	İstihdam Sayı	Oran (%)	Ort. Parsel Büyüklüğü (m2)	Ort. Çalışan Sayısı
Eski Sanayi Sitesi	317000	2178	40,06	6813	,	145.55	3
Yeni Sanayi Sitesi	431000	1634	30,05	6836	34,45	263.77	4
Orta Sanayi Bölgesi	62000	55	1,01	179	0,09	1127.27	3
Doğu Sanayi Ağaç İşleri	83400	280	5,15	584	2,94	297.86	2
İmalatçılar ve Pazarlamacılar Sit.	-	220	4,05	-	-	-	-
Ağaç İşleri Küç. San. Sit.	587000	850	15,63	5017	25,28	690.59	6
Argıncık Küçük San. Sit.	102600	220	4,05	421	2,11	466.36	2
Toplam	1583000	5437	100	19850	100	291.15	4

Kaynak: T.C. Kayseri Valiliği İl Sanayi ve Ticaret Müdürlüğü, Sanayi ve Ticaret Durum Raporları'ndan Düzenlenmiştir.

Kayseri İl Merkezi'ndeki küçük sanayi sitelerinin dışında iki ilçede benzer nitelikte sanayi siteleri bulunmaktadır. Bunlardan Pınarbaşı Küçük Sanayi Sitesi, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'nın %80 kredi desteği ile 72.000 m² alan üzerine kurulmuş ve sitenin inşaatı tamamlanarak kullanıma hazır hale getirilmiştir. 104 ortağı ve 12 satış dükkanı bulunmaktadır. Diğer küçük sanayi sitesi ise Tomarza İlçesi'ndedir. Buradaki SS Tomarza Küçük Sanayi Sitesi ise inşaat aşamasındadır. İlçe'de 143.000 m² alan üzerine

inşaa edilmekte olan sitede toplam 80 işyeri ve sosyal tesisler bulunmaktadır (Kayseri Valiliği, 2000).

Kayseri İli'ndeki 9 küçük sanayi sitesi kısaca yukarıda anlatılan gibidir. Bundan sonra son olarak Kayseri'deki sanayi girişimcisinin yapısı üzerinde durulmuştur. 1999 yılında Kayseri'deki sanayi girişimcilerinin yapısını araştırmak üzere Milli Prodüktivite Merkezi tarafından yapılan araştırmada ortaya konanların açıklanmasından sonra, dışa açılım sürecinde Kayseri'deki küçük sanayinin mekansal yeniden organizasyonu, önceki bölümlerde anlatılan kuramsal çerçeve bağlamında tartışılmıştır.

5.3 Kayseri'de Sanayi Girişimcisinin Özellikleri

Kayseri'deki sanayi girişimcisinin özelliklerine, küçük sanayi kapsamında Velzen de değinerek, sanayici profilini aynı zamanda ticaretle de uğraşan, üretimlerini genellikle kendileri pazarlayan girişimciler (Velzen, 1978) olarak 1978 yılındaki araştırmasında ortaya koymuştu. Milli Prodüktivite Merkezi'nin, Kayseri'deki sanayi girişimcisi üzerine yaptığı araştırmada, ortaya koyduğu benzer sonuçlar, Kayseri'deki sanayi girişimcilerinin aynı zamanda ticari faaliyetle olan uğraşlarından vazgeçmediklerini göstermektedir. Bu durum Milli Prodüktivite Merkezi'nin araştırmasında şu şekilde ifade edilmektedir

Girişimcilerin önemli bir bölümünde ticari ve sınai faaliyetler birlikte yürütülmektedir. Bu olayda önemli bir pay, ticaret sermayesinin zamanla sanayi sermayesine dönüşmüş olmasındandır. Ticaret ve sanayi arasındaki bu organik bağ nedeniyle, geçmişi birkaç kuşak geriye giden firmalarda sermayenin bazı dönemlerde ticaret alanında, bazı dönemlerde ise sanayide değerlendirilmesi gibi uygulamalarda da kendisini göstermektedir (Milli Prodüktivite Merkezi, 1999, s. 622).

Bu bulguya dayandırılarak araştırmada ortaya konan ilk özellik, sanayi girişimcilerinin hareketli bir yapı içerisinde olduklarıdır. Araştırmada özellikle

vurgulanan noktalardan biri de bu hareketliliklerdir. Girişimcinin hareketliliği bağlamında ilk konu, sermayenin hem sınai hem ticari anlamda kullanılması konusudur. İkinci konu ise, kurulan ortaklıkların yapısına ilişkindir. Bu ortaklıkların çok çabuk kurulup dağıldığını belirten araştırmada, ortaklığın kurulmasındaki en büyük etken olarak bireysel bilgi, beceri ve sermaye azlığı gösterilirken, ortaklığın dağılmasındaki en önemli etkenin ise, artan sermaye olduğu vurgulanmaktadır. Girişimciler sermayelerini, bilgi ve becerilerini birleştirerek bir firma oluşturmakta, işler gelişip belli bir sermaye birikimi sağlandığıdaysa ayrılıp kendi bağımsız firmalarını kurmaktadırlar (Milli Prodüktivite Merkezi, 1999).

Araştırmada ortaya konan ikinci özellik, Kayseri sanayisinde firma yapılarının genellikle aile egemen yapılar olduğudur. Önceki bölümlerden hatırlanacağı gibi, 1980 sonrası dönemde Kayseri’de artan yatırım teşvikleri, işletmelerin sabit ve toplam sermaye miktarlarında da artışla neden olmuştu. Bu bağlamda Kayseri’deki sınai yapı, 1980’den sonra yıllar içerisinde artan bir ölçüde, sermaye yoğun yapılar haline gelmiştir. Bu durum, sanayinin küçük işletme ölçeğinden çıkarak, büyük ölçekli sermaye yoğun işletmeler seviyesine gelmesi beklentisini doğurmaktadır. Ancak bir küçük işletme özelliği olarak, yönetimde profesyonel kişiler çalıştırmaktansa aile çevresinin çalıştırılması, modern anlamda bir sınai yapının oluşumunu göstermekten çok, varolan geleneksel tarza yakın işletme yapısının devam ederek sadece üretim miktarlarının arttığını ortaya koymaktadır. Başka bir deyişle, 1980 sonrasında önemi giderek artan profesyonel işletme yönetimine geçişin, 1999 yılı itibarıyla araştırma bulgularına dayanılarak, Kayseri sanayisinde pek de yüksek bir düzeyde gerçekleşmediği söylenebilir. Konuyla ilgili olarak araştırmada şunlar söylenmektedir:

Kayseri sanayisinde, son yıllarda anonim şirket sayısında hızlı bir gelişme olmuştur. Firmanın hukuksal anlamda örgütleniş biçimi ne olursa olsun, şirketlerin mülkiyeti ve yönetimi bir veya birkaç ailenin veya akraba, yakın arkadaş gibi yakın çevrenin elinde bulundurulmaktadır. Şirket sermayesinin sahibi olanlar, şirkette paranın yönetimini bu

şekilde kontrol edebileceklerini düşünmektedirler (Milli Prodüktivite Merkezi, 1999, s. 623).

Araştırmada ortaya konan üçüncü özellik, araştırmanın bir sonucu olmaktan çok, kuramsal bir varsayım niteliğindedir. Buna göre işletme yönetimleri profesyonelleştikçe, kentsel orta sınıfta gelişmenin hızlandığı vurgulanmaktadır. Ancak bu durumun Kayseri sanayisi için geçerliliği olmadığı veya bu durumun yeni yeni Kayseri’de etkisini gösterdiği üzerinde de durulmaktadır.

Anadolu sanayileri bu aşamanın henüz başlangıcında bulunduğundan ekonomik ve sosyal alandaki güven ilişkisinin karşılıklılık esasına göre, her an yeniden üretilmesine gereksinim duyulmaktadır. Özellikle son aylarda firmalarla bankalar arasında sıkıntılı bir dönem yaşanmaktadır. Bir süre önce firmaları kredilendirme yönünde çok istekli davranan bankaların, kriz nedeniyle firmalardan kredilerin, vadesinden önce ödenmesini istemeleri sorun yaratmıştır (Milli Prodüktivite Merkezi, 1999, s. 625).

Profesyonelleşme bakımından hiç de yeterli bir düzeye gelememiş olan Kayseri sanayisinin bu anlamda kentsel sosyal yapıya ve kent mekanına yansıması da sorunlu olmaktadır. Mekandaki yansıması konusu son bölümde tartışılmıştır. Bu noktada söylenmesi gereken; özellikle 1999 yılı içerisinde ortaya çıkan krizler nedeniyle sanayicinin ve finans kuruluşlarının birbirleriyle devamlı karşı karşıya kalmaları sorunudur. İhraç ekonomisi olma durumunda dış piyasadaki rekabeti sürdürebilmek için gereken sürekli olarak dış pazarda ürün fiyatlarının düşük tutulması çabaları yani sürekli devalüasyonlar, aynı zamanda yerli hammadde tüketicisi durumundaki sanayicilerin de alım gücünü kısımakta, bu durum ise bankalardan sanayici tarafından alınan kredilerin geri ödenmesi sorununu ortaya çıkartmakta ve eşzamanlı olarak finans sahibi – sınai üretici arasındaki güven ilişkisini zedelemektedir.

Bunun bir sonucu olarak da üretimde düşüşler meydana gelmektedir. Üretimdeki bu düşüş ve iç pazarda alım gücünün sürekli devalüasyonlarla kısılması, tüketimi de

azaltmaktadır. Bu durumdan en çok etkilenen sınai sektör ise, şüphesiz, iç pazara dayanıksız tüketim malı üreten sektörler olmaktadır. Dolayısıyla sınai tercihler de bu noktadan itibaren yatırım riski daha az olan dış pazara dayanıksız tüketim malları üretiminden yana olmaktadır.

Araştırmada ortaya konan diğer bir özellik ise, Kayserili sanayi girişimcilerinin, devlet hizmetlerinden yeterince pay alamadıklarını düşünmeleridir. 1980 – 1990 arası dönemde Kayseri sanayisi, Türkiye’de verilen yatırım teşviklerinin işletme olarak da toplam yatırım miktarı olarak da %1’ini almıştır. Aynı dönemde İç Anadolu’da verilen yatırım teşviklerinin de işletme bazında %6,6’sını, toplam yatırım miktarı olarak da %10,8’ini almıştır. Bu bağlamda yatırım teşviklerinin Türkiye’deki dağılımı bakımından Kayseri sanayisi az bir pay alıyormuş gibi gözüktüğü de sanayi yapısı bakımından Kayseri’nin aldığı pay azımsanacak ölçüde görünmemektedir. Özellikle yukarıda anlatılanlar kapsamında işletme yönetiminin profesyonelleşmediği ve yönetimin geleneksel bir tarzda kaldığı bu durumda Kayseri, Türkiye ölçeğinde dağıtılan yatırım teşviklerinden yeterli payı almıştır. Bunun yanında altyapı olanakları ve ekonomik istikrarsızlıktan da şikayet edildiği araştırmada vurgulanmaktadır. Ancak bu sorun sadece Kayseri ölçeğinde değil tüm Türkiye ölçeğinde bir sorundur. Konu, araştırmada şu üçlü sıralama içerisinde vurgulanmaktadır:

İlk olarak devletin hizmetlerini sunmada yetersizliği dile getirilmektedir. Enerji, kara yolu, hava yolu, sorun alanlarının başında sayılmaktadır. İkinci olarak teşvikler konusu gelmektedir. Kredi, vergi, yatırım, ihracatta teşvikler ve dış rekabete karşı koruma önlemlerinin azlığı, öncelikle dile getirilen konulardır. Üçüncüsü, girişimcilerin ülkedeki istikrarsız ortamın kendileri için en büyük risk alanını oluşturduğunu vurgulamaktadır (Milli Prodüktivite Merkezi, 1999, s. 626).

Araştırmada ortaya konan önemli özelliklerden bir diğeri ise, girişimcilerin eğitimlerinin teknik yeterlilikte olmadığıdır. Bu durum küçük sanayi bağlamına uymamaktadır. Küçük sanayi girişimcilerinde, girişimci genellikle kendisi de üretimin

içerisinde olan kimsedir. Bunun içinse belli bir yeterlilikte teknik bilgiye sahip olmak gerekmektedir. Oysa 1980 sonrası verilen teşvikler sayesinde ölçeği büyüyen ancak nitelik olarak büyük sanayi veya sermaye yoğun sanayi seviyesine gelemeyen sanayilerde ortaya çıkan önemli bir sonuç, işletme sahibinin üretimden kopmasıdır. Üretime yönelik teknik bilgi eksikliğinin yanı sıra, yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı gibi profesyonel yönetici de olmayan girişimciler, yatırım kararlarını almada ve diğer sınai girişimlerde önemi hatalar yapabilmektedir. Ortaya çıkan bu hatalar da araştırma tarafından öne çıkartılan bir özellik olarak göze çarpmaktadır. Eğitim konusunda ise, araştırmada öne çıkan sonuç, girişimcilerin teknik bilgi ve teknik bilgi ve yöneticilik anlamında eğitim – öğretimi yeteri kadar almadıklarıdır.

Girişimci özellikleri olarak ortaya çıkan diğer bir sonuç, yukarıda da belirtildiği gibi girişimcilerin yatırım kararı alırken yaptıkları hatalardır. Bu konuyla ilgili olarak araştırmada şunlar söylenmektedir:

Yatırım kararları alınırken, yeterince araştırma yapıldığını söylemek güçtür. Girişimcilerin hemen hepsi, yatırım kararlarını yakın çevrelerinde yaptıkları kişisel gözlemlerine ve değerlendirmelerine dayandırmaktadır. Bu da yatırım kararlarının genelde çevrede yapılan yatırımlara bakılarak karar verilmesine neden olmaktadır. Yatırım yapılan sektörde, talep yetersizliği doğmasına rağmen yatırımların devam etmesi, firmaların eksik kapasiteyle çalışmasına, hatta atıl kalmasına neden olmaktadır (Milli Prodüktivite Merkezi, 1999, s. 630).

Özellikle finansman yönetimi konusunda eksik bilgi sonucu işletmeler üretime geçiş aşamasında işletme sermayesi temini konusunda büyük zorluklarla karşılaşmaktadırlar. Bu da ortaya çıkan diğer önemli özelliklerden biridir. Araştırma bulgularına göre önemli bir çoğunluğu öz sermayeye dayalı olarak ortaya çıkan yatırımların işletme maliyetleri, çoğu zaman girişimcinin göz önüne almadığı bir durum olması nedeniyle genellikle sıkıntısı çekilen bir konudur (Milli Prodüktivite Merkezi, 1999).

Bu çalışma kapsamında Milli Prodüktivite Merkezi'nin araştırmasından sözü edilecek son iki özellik, en önemli sonuçlardan ikisini ortaya koymaktadır. Bunlardan birincisi; Kayseri sanayisinin yatırım malı ve teknoloji açısından tamamen, diğer sınai girdiler açısından kısmen bağımlı oluşudur. Bu durum aynı zamanda Türkiye'nin de 1950'lerden beri yaşamakta olduğu bir sorun olmakla birlikte, Planlı Dönem'de bunun aşılmasına yönelik olarak yatırım kararı alınan kamu işletmelerinin yeterli oranda, düzeyde ve nitelikte kurulmamış olması, sorunun günümüzde de önemini korumasına neden olmuştur. Aynı şekilde Kayseri sanayisi açısından bu ve benzeri sorunların ortaya çıkması 1950'lerden beri uygulanan ve / veya uygulanamayan politikaların bir sonucudur. Her seferinde bağımlılık ilişkilerinin yeniden üretilmesi, Türkiye sanayisini olduğu kadar Kayseri sanayisini de etkilemektedir.

Değınilecek son özellik ise, görece artan ihracatın, artmayla birlikte kendi pazarını da tüketiyor olmasıdır. Bir başka deyişle, yapılan ihracatta ürün ve pazar sınırlıdır. Kayserili sanayiciler ihracatta önemli adımlar atmışlar ve firma düzeyindeki çabalarla dış pazarlara açılıp, pazar ve ürün bilgisini edinmeye başlamışlardır. Ancak ihraç ürünlerinin belli dallarda kümelenmesi ve bunların da katma değeri düşük ürünler olmasının yanında, hitap edilen pazarların sınırlılığı ortaya çıkan en önemli sorunlardan biridir (Milli Prodüktivite Merkezi, 1999).

Kayseri'deki sanayi girişimcisinin özellikleri kısaca yukarıda anlatılan gibidir. Bu özelliklerin kendilerinin, mekandaki oluşumlarının ve çalışma içerisinde ortaya çıkan, mekandaki oluşuma yönelik bulguların yorumu ise, aşağıdaki bölümlerde kuramsal çerçevede ve Kayseri bağlamında tartışılmıştır.

ALTINCI BÖLÜM

SONUÇ

1980 sonrası dönem, sadece Türkiye ölçeğinde “dışa açılım dönemi” değil, aynı zamanda dünyada da ortaya çıkan köklü değişimlerin dönemi olarak adlandırılabilir. Önceki bölümlerde de üzerinde sık sık durulduğu gibi bu dönem, 20. yüzyılda kapitalist ekonomide ortaya çıkan en köklü değişimlerin meydana geldiği bir kırılma noktasıdır. Dolayısıyla değişim, hem kapitalist sistem ölçeğinde, hem sistemin unsurları ölçeğinde ve hem de kent mekanı içerisinde ortaya çıkmıştır. Parçalarının birbiriyle ilişkili ve birbirine bağımlı bulunduğu bir bütün olduğu kabul edilen dünyada ortaya çıkan değişimler ise, tartışmasız Türkiye’yi de etkilemiş ve yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur: “Dışa Açılım Dönemi”.

Dışa açılım dönemi, ekonomik anlamda ihraç ekonomisi olmayı vurgularken, sosyal anlamda değişimleri, liberalleşmeyi de anlatmaktadır. Bunun yanında kent mekanında ve kentsel organizasyonda ortaya çıkan değişimleri de vurgulayan dönemde, kapitalist sistemin en önemli unsurlarından olan üretim ve birikim süreçlerinin kent mekanındaki yansımalarının değişimi de sözkonusudur. Çalışma konusu olarak özellikle üretim alanlarında ortaya çıkan yeninden organizasyon, dönemin asıl itibarıyla bir geçiş dönemi olmasından ve sürecin henüz tamamlanmamış olmasından dolayı kent mekanında çok keskinleşmemiş, ancak rahatlıkla okunur bir düzeye gelmiştir.

Dışa açılım döneminin de içinde olduğu değişim, üç ana başlık altında açıklanmaktadır. İlk olarak sistemde ortaya çıkan değişimler vurgulanmalıdır. Mekandaki değişimler veya sistemdeki değişimler, kuşkusuz birbirlerinden

soyutlanamaz kavramlardır. Ancak mekandaki değişimin rahat okunabilmesi amacıyla, öncelikle sistemde ortaya çıkan değişimler konusu üzerinde durulmalıdır. İkinci olarak mekandaki değişimler açıklanmıştır. Sistemin değişmez unsurları olan üretim ve birikim ilişkilerinin mekana yansımada ortaya çıkan yeniden organizasyon değişimleri hem dünya ölçeğinde hem Türkiye ölçeğinde yorumlanmıştır. Son olarak ise, mekandaki yeniden organizasyonun, küçük sanayi ve örnek alan olan Kayseri özelinde açıklanması gerçekleştirilmiştir.

6.1 Sistemde Ortaya Çıkan Değişimler

1980 sonrası sistemde ortaya çıkan en keskin ve çok tartışılan iki kavramdan biri Post – Fordizm, diğeri de küreselleşmedir. Birbirinden ayrı düşünölemeyecek ve bir anlamda birbirlerinin gerektiricisi konumundaki iki olgudan Post – Fordizm kavramına önceki bölümlerde değinilmişti. Bu noktada kısaca küreselleşmeden bahsetmek gerekirse, söylemde kısaca dünya ekonomisinde küresel ölçekte bir bütünleşme ve etkileşimden söz edilirken, uygulamada henüz söylemdekilerin gerçekleşmediği açıktır. Bu durum ise, 1980 sonrası değişimin henüz bir geçiş aşaması olduğuna ve tamamlanmadığına bağlanmaktadır. Ancak şu ana kadar görönen odur ki, küreselleşme de, kapitalist sistemin 1970’lerin sonunda girdiği krizden çıkışına ve sistemin kendini yeniden üretimine yönelik olarak oluşturulmuş bir sistem tepkisidir. Çalışmanın başında da açıklanmış olduğu gibi, kapitalist sistemde ortaya çıkan en önemli değişimler, aslında sistemin kendini yeniden üretmek için, etkilere karşı oluşturmuş olduğu tepkilerdir. Bu bağlamda, küreselleşmenin de bu tepkilerin bir ürünü olduğunu söylemek mümkündür. Her nasıl tanımlanıyor olursa olsun, küreselleşmenin, Post – Fordizm’le birlikte, sistemde önemli değişimlere yol açtığı da bir gerçektir. Bu kapsamda sözü edilmesi gereken en önemli değişimlerden biri, üretimin parçalanması ve aktarımı sürecidir.

Üretimin parçalanması ve aktarımı sürecini çok basitçe iki unsur içerisinde toplamak mümkündür. Bunlardan ilki, bilginin metalaştığı soyut üretim süreçleriyken, ikincisi de, somut üretim süreçleridir. Tartışmasız olarak üretim süreçlerinin parçalanması

konusunda söz sahibi olan ülkeler de metropol ülkelerdir. Bu noktada üretim süreçlerinin parçalanma nedenleri konusuna, ayrı bir tartışma alanı olması nedeniyle girilmeyecektir. Çalışma kapsamında önemli olan konu, parçalanmış üretimin mekandaki yeniden organizasyon dinamikleridir. Dolayısıyla üretimin hangi bağlamda parçalandığı ve nasıl yeniden organize olduğu konusunun açıklanabilmesi için, parçalanmış üretimin parçalarına değinmek gerekir.

Yukarıda da belirtildiği gibi üretim, basit bir anlatımla, soyut üretim ve somut üretim şeklinde metropol ülkeler tarafından iki parçaya ayrılmıştır. Bilginin metalaştığı soyut üretim süreçleri metropol ülkede kalırken, asıl aktarımı (dağıtım, paylaşımı ya da bölüşümü de demek mümkün) yapılan üretim somut üretim süreçleridir. Metropolde kalan soyut üretimin önemine aşağıda değinilmiştir. Ancak bu noktada aktarımı yapılan somut üretim üzerinde durulmalıdır.

Somut üretimden kasıt, adından da anlaşılacağı gibi somut meta üretimidir. Her ne kadar geleneksel üretim tarzları içerisinde de somut üretim varsa da, burada söz konusu edilen, somut sınai üretimdir. Sanayi Devrimi ile birlikte, dünya ölçeğinde günümüze kadar giderek artan somut üretim, esas itibarıyla, hem ürünü, hem ara malını hem de yatırım malını kapsamaktadır. Çevre ülkeler bağlamında bakıldığında, somut üretim, 1980 öncesinde de yapılmaktadır. Ancak önemli olan konu, üretimin niteliği ve ürünün cinsidir. Bu önem, 1980 öncesinde olduğu kadar 1980 sonrasında da niteliğini korumaktadır.

Yukarıda da belirtildiği gibi, metropol ülkelerden aktarılan üretim unsurları, bu somut üretim unsurlarından oluşmaktadır. Ancak bu aktarımda da somut üretimin parçalara ayrılması durumu söz konusudur. Somut üretimin tamamı bir çevre ülkeye değil, parçalara ayrılarak bir kısmı veya bir unsur çevre ülkeye aktarılmaktadır. Bu noktada da üretimin niteliği önem kazanmaktadır. İleri teknoloji olanakları gerektirmeyen mallar ve dayanıksız tüketim malları üretimi tamamıyla çevre ülkelere aktarılmaktadır. 1980 öncesinde ihraç ekonomisi olan ülkelerin dış pazar ürünlerine bakıldığı zaman yine

dayanıksız tüketim mallarının en önemli ürün olduğu görülmektedir. Bunun yanında, dayanıksız tüketim malları üretimi, ithal ikamesi stratejilerinde de önemi bir unsurdur. Kısaca Türkiye özeline değinmek gerekirse, ithal ikameci dönemde, sınai üretimin yoğunlaştığı alanlar da, ithali ikame edilen bu dayanıksız tüketim malları ve ileri teknoloji olanakları gerektirmeyen emek yoğun sektörlerdir.

1980 sonrasına bakıldığında ise durumda belli farklılaşmalar gözlemlenmektedir. 1980 öncesinde sermaye yoğun üretim olanakları çevre ülkelerde çok kısıtlıyken ve genellikle özel sektör girişimi olmaktan çok kamu iktisadi teşekkülleri olarak üretimde yer almaktayken, 1980 sonrasında, metropol ülkeler, sermaye yoğun somut üretim olanaklarını bir kısmını çevre ülkelere aktarma yoluna gitmişlerdir. Dolayısıyla iki dönem arasında sınai anlamda ortaya çıkan ilk fark, ürün deseni ve üretim tarzıdır. Belli oranlarda sermaye yoğun üretim sektörlerinin aktarımının da gerçekleştirilmesi, çevre ülkeleri görece sanayileşmeye başlamış bir konuma getirmektedir. Ayrıca önceden beri dış rekabette önemli olan ürünlerin sermaye yoğun sektör üretimi olan yatırım malları ve dayanıklı tüketim malları olduğu üzerinde durulmaktadır. Bu nedenle de aktarılan sermaye yoğun üretim sektörleri, çevre ülkelerde sanayileşmenin ilerlediği yanılsamasını ortaya çıkarmaktadır. Bu noktada önemli olan iki unsur vardır. Birincisi, metropol ülkenin kontrolü altında kalan soyut üretim süreçleriyken, ikincisi, sermaye yoğun olduğu söylenen üretim sektörlerinin ürün nitelikleridir.

Metropol ülke, 1980 sonrası değişim sürecinde, bilgi üretimini kendi tekelinde toplamış ve bunu güçlü kurumsal yaptırımlarla da desteklemiştir. Çevre ülkeye aktardığı sermaye yoğun sektörler ise, üretilen bu bilgiden yoksun bir durumda üretim yapamamaktadır. Dolayısıyla aktarıldığı söylenen sermaye yoğun üretim, tam anlamıyla onu aktaran metropol ülkenin bilgi üretimine bağımlıdır. Üretim ve ürün teknolojileri bakımından metropole olan bağımlılık ise, 1980 öncesi yatırım malı ve sermaye bakımından metropole olan bağımlılığın yeniden üretilmiş biçimidir. Bir başka deyişle aktarımı yapılan sermaye yoğun sektör, eşzamanlı olarak aktarımı gerçekleştiren ülkeye bağımlılığı da beraberinde getirmektedir.

İkinci önemli nokta ise, ürünün niteliğidir. Yukarıda da belirtildiği gibi, aktarımı yapılan somut üretim de parçalara ayrılarak yapılmakta, dolayısıyla bütün bir üretim unsuru tek bir çevre ülkeye bırakılmamaktadır. Dolayısıyla üretim sürecini ithal eden çevre ülke, aslında ürün üretmemekte, ara malı üretmektedir. Bu bağlamda parça aktarımının dinamikleri de önemlidir. Somut üretim aktarılmaya başlandıkça, somut üretim için gerekli olan hammadde kontrol olanakları da aktarılmaya başlanmıştır. Ancak bu aktarım da aynı somut üretim aktarımında olduğu gibi bütünüyle değil, parçalar halinde aktarılmaktadır. 18. ve 19. yüzyıllarda ve 20. yüzyılın başlarında çevre ülkelerden hammadde alan ve çevre ülkelere ürün satan metropol ülkeler, 1980 sonrası değişimle birlikte, çevre ülkelerden yatırım malı almakta ve çevre ülkelerin de içinde bulunduğu dünya pazarına ürün satmaktadır.

Bu bağlamda çok önemli şu noktalara değinmek gerekir. Öncelikle aktarımı yapılan somut üretim, ihraç ekonomisi olmayı benimsemiş çevre ülkelere yönelik olarak gerçekleştirilmektedir. Bunun sağlanması ise bazı koşullara bağlıdır. Bunlardan ilki, üretimin ve sermayenin kontrolünün metropol ülkelere sağlanması koşuludur. İkincisi ise, çevre ülkeden ithal edilecek olan malların sabit fiyat garantileridir. Bu sabit fiyat, aslında sabit kalmamakta, çevre ülkelerin dış pazardan daha fazla pay alma çabaları içerisinde gerçekleştirdikleri ucuzlatma politikaları kapsamında sürekli devalüasyonlar ile devamlı ucuzlatılmaktadır. Dolayısıyla aktarımı gerçekleştiren metropol ülke, ara mallarını devamlı daha ucuza almaktadır. Metropol ülke kökenli çok uluslu şirketler, birleşmek suretiyle tekelleşmekte ve dünya pazarını daha çok kontrol etmektedir. Çevre ülke sanayileri ise, metropol ülkelerin aktarımını gerçekleştirdikleri sektörler bağlamında, çok uluslu şirket taleplerini üretmek için bunlarla anlaşmalar yapmakta ve fason üretimde yoğunlaşmaktadır. Sermaye, bilgi ve üretim miktarı kontrol olanakları elinde olan metropol ülke, üretimin unsurlarını çevre ülkelere aktarmakla da, risk yönetimini kolaylaştırmaktadır.

Değişimin sistem bağlamında ortaya çıkan bir diğer önemli sonucu, kalifiye eleman tarifindeki değişimdir. Önceki bölümlerde değinilenlerden de hatırlanacağı gibi, 1980

öncesinde çevre ülkeler bağlamında kalifiye eleman, sınai aktiviteyi bizzat uygulayan teknikerken, aynı dönemde metropol ülkede kalifiye eleman, sınai aktivitenin organizasyonunu gerçekleştiren mühendislerdir. 1980 sonrasında sınai aktivitenin aktarılması bağlamında, kalifiye eleman tariflerinde de değişimler meydana gelmiştir. Üretim organizasyonlarında da uzmanlaşmaya başlayan çevre ülkeler için artık teknikerler kalifiye eleman niteliklerinin büyük bir kısmını kaybetmişlerdir. Kalifiye eleman, üretimi bizzat gerçekleştiren eleman olmaktan çok, 1980 öncesinde metropol ülkede olduğu gibi, üretim organizasyonlarını gerçekleştiren eleman olmaya başlamıştır. Aslı itibariyle tartışmanın çalışma kapsamı dışında kalıyor olması nedeniyle, konuyla ilgili daha fazla açıklama yapılmayacaktır.

Değişimle birlikte ortaya çıkan son nokta olarak metropol ülkenin özendirmeleri konusuna değinilmektedir. 1980 öncesinde çevre ülkeleri sanayileşme konusunda söylemsel olarak özendiren metropol ülkeler, değişen anlayışlarla birlikte, özendirmelerini, bilgi toplumu olmaya yönelik olarak değiştirmişlerdir. Bu konu da çalışma kapsamı içerisinde olmaması nedeniyle derinlemesine açıklanmayacaktır. Önemli bir husus olması nedeniyle kısaca değinmekte yarar vardır.

Elbette ki sistemdeki değişim çok geniştir. Ancak çalışma kapsamı içerisinde kısaca; üretim süreçlerinin parçalanması, bu parçalardan somut üretim unsurlarının çevre ülkelere aktarılması, bu bağlamda somut üretimin tamamının değil, belli parçalarının belli şartlarda aktarımının gerçekleştirilmesi, çevre ülkelerde bu aktarımla gelen sektörlerin üretiminin ara malları niteliğinde olması, bunun da çevre ülkedeki kentsel ve sınai yeniden organizasyonda önemli bir etken olması şeklinde özetlenebilir.

6.2 Mekanda, Kentsel Organizasyonda, Sınai Organizasyonda ve Sanayide Ortaya Çıkan Değişimler.

Üretimin parçalanması ve parçaların aktarılan, aktarılmayan kısımları açısından üretimin mekanında da bir değişim ortaya çıkmıştır. Parçalanan üretim yine yukarıda

oluşturulan sınıflamadaki gibi soyut üretim, somut üretim şeklinde ele alınacak olursa, somut ve soyut üretimin mekanında değişimlerden ayrı ayrı bahsetmek mümkün olmaktadır. Ancak hemen belirtmek gerekir ki çalışmada söz konusu edilen üretim mekanı, kentsel ölçekte anlaşılmalıdır. Tartışmasız mimari ölçekte de üretim mekanlarında değişimler ortaya çıkmıştır ancak bu konu çalışma kapsamına girmemektedir.

Sınıflama, yukarıdaki gibi somut üretim – soyut üretim şeklinde yapıldığında, üretimin kentsel mekandaki yansımalarını da somut üretim mekanı – soyut üretim mekanı şeklinde ayırmak mümkündür. Ancak üretim unsurlarının aktarımının, henüz tamamlanmamış bir süreç olması dolayısıyla, aktarımın mekandaki izleri yavaş yavaş okunur hale gelmektedir. Yukarıda da belirtildiği gibi, çevre ülkeler, üretim unsurlarıyla birlikte kendilerine aktarılıyor olan hammadde kontrol olanakları doğrultusunda “küresel ağ”a üretim yapmaktadır. Bunu gerçekleştirmek için de dışa açık ekonomi olmak önemli bir koşul olarak ortaya çıkmaktadır. Metropolün üretim unsurlarının aktarımını gerçekleştirmesi ise, üretim unsurlarının çevre ülkelerce paylaşılması bağlamında bir pazar haline gelmektedir. Çevre ülkelerde ise bu pazardan pay alabilmek için önemli bir yarışma söz konusu olmaya başlamıştır. Bu yarışma ise, küreselleşme ile birlikte, ülke ölçeğinden, kent ölçeğine inmiş bir durumdadır. Dolayısıyla üretim unsurlarının aktarımı pazarından en çok payı alan çevre ülkelerde ve kentlerinde sınai ürün yelpazesinde ve sanayinin sektörel dağılımında bir genişleme söz konusudur.

Bu bağlamda çevre ülke kentlerinde sanayi işletmelerinin yoğunlaşmasıyla birlikte, kent mekanında sanayinin önemi de artmaktadır. Kentlerde sanayi için özellikli bölgeler, sanayi alanları oluşturulması ve bölgeleme ilkeleri zaten şehir planlamanın içerisinde olan bir konudur. Ancak üretim tarzının ve işletmelerin niteliklerinin değişmesi, uygulamada çevre ülkeler açısından yeni oluşumlara yönelmesi gereğini ortaya çıkartmaktadır. Türkiye ölçeğinde bakıldığında 1980 öncesi sanayinin, özellikle dayanıksız tüketim malları üretiminde yoğunlaşmış küçük ve orta ölçekli özel sektör girişimleri ve büyük ölçekli kamu yatırımlarından oluştuğu görülmektedir. Kamu

yatırımlarının sınırlı sayıda olması, bunun yanında küçük ve orta ölçekli özel sektör girişimlerine kentlerde sıklıkla rastlanılması, uygulamada, küçük ve orta ölçekli sanayi kuruluşlarına göre bir mekan organizasyonu sonucunu doğurmaktadır. Mekan organizasyonu ise, Özellikle Planlı Dönem’de sınai aktivitenin organize edilmesi çabası ve buna yönelik oluşturulan politikalar sayesinde, kentlerdeki sanayi alanlarında sanayi siteleri şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bu noktada küçük sanayinin 1980 sonrası değişimle ve küresel ölçekte üretim ağı ile kurmakta olduğu ilişkilere kısaca değinmek gerekir.

Somut üretimin çevre ülkelere aktarılan kısmı, da parçalara ayrılmaktadır. Sermaye yoğun üretim parçaları, bu üretimi gerçekleştirecek koşulları sağlayan çevre ülke kentlerine aktarılırken, emek yoğun üretim parçaları da küçük sanayi arasında paylaşılmaktadır. Üretimin parçalanması bağlamında, üretim unsurlarından birinin yerine geçerek “küresel üretim ağı”na eklemlenmek küçük sanayi açısından önemlidir. Küçük sanayinin, yapısı itibarıyla fason üretime yatkın olması, ürün üretebilecek sermaye yoğun durumdan yoksun olması nedeniyle ara malı ve dayanıksız tüketim malları üretiminde yoğunlaşıyor olması, küçük sanayinin, parçalanmış ve aktarımı gerçekleştirilen üretimin söz konusu sektördeki unsurlarından biri olabilmesini sağlayacak niteliktedir. Dolayısıyla sanayideki küçük ve orta ölçekli işletmeler, parçalanmış üretimin aktarılan unsurlarının yerine geçebilecek kapasiteleri nedeniyle küresel üretim ağı içerisinde önemli bir yere sahiptir. Bu nedenle çevre ülkelerdeki küçük ve orta ölçekli sanayi işletmelerinin üzerinde önemle durulmaktadır. Bu önem ise kendini küçük ve orta ölçekli sanayiler için üretilen politikalar olarak göstermektedir.

Küçük ve orta ölçekli sanayi girişimleri için üretilen politikaların Türkiye’deki yansımaları ise, organize olmuş sınai aktivitelerdir. Bu bağlamda Türkiye’de metropol ülkenin aktarımını yaptığı üretim unsurlarından pay alan kentlerde öne çıkan sınai kullanım ise, Organize Sanayi Bölgeleri’dir. Organize Sanayi Bölgeleri, kentteki sanayi alanlarında birçok küçük ve orta ölçekli sanayi işletmesini biraraya toplayan, aynı zamanda bunların kurumsal organizasyonunu da sağlayan alanlardır. Buralardaki kurumsal organizasyon nedeniyle de ürün miktar, cins ve niteliğini kontrol etmek

kolaylaşmaktadır. Bu kontrolün ana mekanizması ise, yukarıda da belirtildiği gibi metropol ülkelerdedir. Bu bağlamda Organize Sanayi Bölgeleri'nin yerseçim kriterleri ve aynı zamanda kentsel kullanımların bölgeleme kriterleri önem kazanmaktadır.

Çok açık bir biçimde çevre ülkelerde sanayi işletmelerinde değişim ortaya çıkmaktadır. Bu değişim ise tartışmasız olarak mekana yansır. Bu bağlamda 1980 öncesinde Türkiye'de, kent içerisinde küçük sanayi çarşıları içerisinde toplanan ve atölyeler biçiminde faaliyet gösteren küçük ve orta ölçekli sanayi, 1980 sonrasında Organize Sanayi Bölgeleri'nde, üretim kalitesi, cinsi ve miktarı kontrol altına olan ve küresel üretim ağına üretim yapan işletmeler haline dönüşmüştür.

Bir başka deyişle, çevre ülke kentlerindeki mekansal değişim artan sanayileşmeye yöneliktir ve sanayi alanlarının kentlerde kapladıkları alan ile sınai organizasyonun kentsel organizasyon üzerindeki önemi giderek artmaktadır. Bu durum ise, yukarıda da belirtildiği gibi kalkınmayı gerçekleştirecek bir sanayileşme adımının göstergesi olmaktan çok, metropol ülke ile olan bağımlılık ilişkilerinin yeniden üretilmesinin bir yansımasıdır. Bu durum ise, şehir planlama açısından bölgeleme ilkelerinin çevre ülkelerde daha önemli bir noktaya geliyor olduğuna işaret etmektedir. Fakat bu ilkeler de, değişmekte ve klasik bölgeleme anlayışından farklılaşmaktadır. Ancak bu konu ise, çalışma kapsamı dışarısında kalmaktadır bu nedenle bölgeleme ilkelerinin ne olduğu ve nasıl değişiyor olduğu konusuna değinilmeyecektir.

Mekansal değişimin izleri, metropol ülkelerde ise daha keskin bir nitelik taşımaktadır. Soyut üretimi, bir başka deyişle bilgi üretimini gerçekleştirmek için kent mekanında büyük üretim alanları oluşturulmasına gerek bulunmamaktadır. Marjinal bir olgu gibi gözüküyor olsa da bu üretimi gerçekleştirmek için "konut" yeterlidir. Ancak değişimin henüz bir geçiş süreci olması ve daha tamamlanmamış olması nedeniyle bilgi üretiminin tamamı mekanda yeniden organizasyonunu sonuçlandıramamıştır. Fakat buna rağmen, şehir planlama içerisinde yeni tartışmaların doğmasına yol açan "karma kullanım – mixed use" kavramı ortaya çıkmıştır. Karma kullanımların kent mekanındaki

etkisi, üretim mekanındaki değişim ile birebir ilişkilidir. Karma kullanım kısaca, kentsel alan kullanımlarının birlikte, karma bir şekilde bir alanda bulunmasıdır. Örneğin bir ticaret birimi bir parkın içerisinde bir finans merkezi ile birlikte durabilmektedir. Üretim, bilgi üretimine doğru yöneldikçe üretimin mekanı da fabrikalardan bürolara hatta konutlara doğru kaymaktadır. Karma kullanımların kent mekanı üzerindeki yoğunluğu, somut üretim mekanlarının yoğunluğu ile ters orantılıdır denilebilir. Ancak bu yeni kullanım kararları kavramı da çalışma kapsamı dışarısında kalmaktadır. Dolayısıyla kavram üzerinde daha fazla durulmayacaktır.

Sonuç olarak değişen üretim organizasyonlarının kent mekanı üzerindeki yansımalarına bakıldığında, çevre ülke kentlerinde öne çıkan kullanımlar; üretim ve finans kontrolünü sağlayacak metropol kökenli finans alanları ile, sanayi alanlarıdır. Bu durumun Türkiye'deki yansıması ise, Organize Sanayi Bölgeleri şeklindedir. Metropol ülke kentlerinde öne çıkan kullanımlar ise; aktarılan üretim unsurlarını ve hammadde kontrol olanaklarını denetim altında tutan finans merkezleri, büro ve konut alanları ile, rekreasyon alanlarıdır. Metropol ülkedeki değişimler çalışma kapsamı dışında kalmaktadır. Çevre ülkelerde ortaya çıkan değişimler ise, Türkiye'de Kayseri bağlamında incelenmiştir. 1980 sonrasında küçük sanayinin Organize Sanayi Bölgeleri'ne geçişi ve bunun kurumsal yansımaları ise, Kayseri örnek bölgesi bağlamında aşağıdaki bölümde incelenmiştir.

6.3 Türkiye'nin Dışa Açılımı Sürecinde Kayseri'de Küçük Sanayinin Mekansal Yeniden Organizasyonu

Türkiye, Cumhuriyet dönemi ile birlikte, kalkınma kavramını sanayileşme kavramı ile bir tutmuştur. Türkiye'de Cumhuriyet sonrası, sanayileşme, önemi hep yüksek seviyede olan bir gelişme dinamiği olarak ortaya çıkmaktadır. Gerek kamu yatırımları ile gerekse özel sektörün özendirilmesi yoluyla her dönemde sanayileşme için ciddi planlar yapılmış politikalar uygulanmaya çalışılmıştır. Her dönemde dünyadaki değişimlerden ve krizlerden de yüksek oranda etkilenilmiştir. Uygulamaya konulan her

politikanın önüne çıkan en büyük uygulanamazlık engellerinden biri de dünyadaki bu krizler ve değişimler olmuştur. Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde ekonomi henüz kendisini toparlayamadan ortaya çıkan 1929 krizi, ülke ölçeğinde uygulamaya konulan birçok iktisadi politikanın yeniden düzenlenmesine neden olmuş, bu düzenleme öncelikle sınai alandaki politikaların farklılaşması, beraberinde kentsel politikaların değişmesi sonucunu doğurmuştur. Dünyada 1929 sonrası sistem kendini yeniden üretirken değişmiş, bu değişimin yansımaları ise hiç şüphesiz Türkiye'de de gözlenmiştir. Aynı şekilde İkinci Dünya Savaşı yıllarında ve sonrasında dünyada ekonomik sistemlerde değişimler ortaya çıkmış, yine kaçınılmaz olarak bunlar da Türkiye'de kendisini göstermiştir. İlk yıllarında liberal ekonomi koşullarını benimsemiş, buna yönelik olarak özel sektör girişimlerini destekleyici politikalar üretmiş olan Türkiye'de 1929 krizi ile başlayan ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında 1950'ye kadar süren yerli sanayiye koruyan ve ağırlığı kamu yatırımlarına veren politikalar 1950 yılında terkedilmiş, "İkinci Liberal Dönem" olarak adlandırılan dönemde kamu sanayi yatırımları ikinci plana gerilerken, özel sektöre yine destekler artmış ancak bu politikalar 1960 yılına kadar sürmüştür. Bu yıldan sonra tekrar korumacı politikalara yönelen Türkiye'de dönem, kalkınma planlarının öne çıktığı bir dönem olmuş, uzun vadeli kalkınma planları yapılmış, sanayileşme yine en önemli dinamiklerden biri olarak yerini korumuştur. Dünyada döneme damgasını vurmuş olan söylem de "Refah Devleti" söylemidir. Bunun Türkiye'deki yansımalarını da görmek mümkündür. 1950'lere kadar sınai üretimde ön planda olan kamu kuruluşları, 1950 yılıyla birlikte ikinci planda kalmış, 1960'lı yıllarla birlikte ise, devlet üretici niteliklerini kademeli olarak tavsiye ederek ekonomide ve sınai üretimde yol gösterici – düzenleyici roller üstlenmeye başlamıştır. Bu anlamda ekonomiye olan müdahalesi, kalan üretim fonksiyonları ile birlikte giderek artmış; ancak 1974 krizi, bu dönemi bitiren kriz olmuş ve sonrasında hem dünyada hem Türkiye'de ortaya köklü değişimler çıkmıştır.

Değişimde 1980 yılının öne çıkmasındaki en önemli neden, 20. yüzyılda dünyada kapitalist sistemdeki en köklü değişimlerden birinin bu kırılma noktasında ortaya çıkmış olmasıdır. Birikim ilişkilerinde, üretim ilişkilerinde hatta sanayileşme anlayışında bile

ortaya çıkan değişimler, yine Türkiye’de yansımalarını göstermiştir. Fordist üretimden Post – Fordist üretim anlayışlarına geçiş, metropol ülkelerin üretim tarzındaki bu değişimi dünya ölçeğinde uygulama çabaları ve beraberinde gelen küreselleşme ve aynı zamanda çevre ülkelerin de dünya ölçeğindeki bu yeniden düzenlemeye katılma çabaları, ortaya çıkan önemli gelişmelerdir. Türkiye de gelişmekte olan bir ülke olarak dünyadaki bu yeni oluşum içerisindeki yerini alma amacıyla 1980 sonrasında planlı ekonomiyi, korumacı yaklaşımları ve ithal ikamesi stratejisini bırakmış, liberal ekonomi koşullarında bir ihraç ekonomisi olma yolunu seçmiştir.

1980 sonrasında ortaya çıkan durum, hiç şüphesiz, öncesindeki oluşumlardan bağımsız değildir. Bu bağlamda Türkiye’nin özellikle Cumhuriyet döneminde izlediği sınai politikalara bakıldığında, sanayinin kendini yeniden üretmesini sağlayacak sınai sektörlere yapılan yatırımın her zaman ikinci planda kaldığı, plan ilkesi olmaktan öteye çok geçemediği, bu anlamda yapılan yatırımların ise yeterli düzeyde olmadığı görülmektedir. 1950’li yıllarda dış yardımların alınması da, sanayinin kendini yeniden üretmesine yönelik sektörlerin gelişmesini engellemiştir. Dış yardımların, yatırım malı ithali için kullanılması, dolayısıyla yatırım malları üretim sektörlerine yeteri kadar yatırım yapılmaması, Türkiye sanayisinin kendisini yeniden üretme koşullarını sınırlamış ve sınai üretim, kamu sanayi kuruluşları dışında küçük ve orta ölçekli girişimler ile sınırlı sayıda büyük ölçekli özel yatırımlarda kalmıştır.

Planlı Dönem’de sınai anlamda ortaya çıkan en önemli sonuçlardan biri, sınai aktivitenin organize edilmesi çabalarıdır. Nitekim bu amaçla 1980 öncesindeki her dört planda da bu konuya özel ağırlık verilmiş, küçük sanayi bağlamında, işletmelerin sadece mekansal anlamda değil, kurumsal anlamda da biraraya toplanmaları için özel teşvik politikaları oluşturulmuştur. Devletin sınai girişimleri ve diğer büyük ölçekli sanayilerin, ara malı gereksinimlerini organize olmuş küçük sanayiden karşılamaları politikası bunun en önemli göstergesidir ve hem birinci hem ikinci hem de üçüncü planlarda üzerinde ağırlıkla durulmuş bir konudur.

Sınai aktivitenin organize edilmesi, yukarıda da değinildiği gibi sadece mekansal anlamda bir organizasyondan ibaret olmayıp, kurumsal organizasyonu da beraberinde getirmektedir. Organize Sanayi Bölgesi kavramı, Birinci Kalkınma Planı'nda ilk olarak ortaya atılmış ve aynı zamanda kurumsal bir organizasyonu da tarif etmiştir. Organize Sanayi Bölgeleri'nin oluşturulması, özellikle 1980 sonrası dışa açılım döneminde dünyadaki gelişime ayak uydurabilmek ve ihraç ekonomisi olabilmek amacıyla ortaya çıkartılan ilk önemli sonuçtur. İçerisinde küçük ve orta ölçekli sanayi kuruluşlarının olduğu / olması gerektiği Organize Sanayi Bölgeleri, sınai aktivitenin hem mekansal hem kurumsal anlamda organizasyonu işlevini üstlenmektedir.

Kayseri'de ortaya çıkan sınai aktivitenin organizasyonu girişimleri, ilk olarak 1956 yılındaki Sanayi Çarşısı ile başlamış, ancak yukarıdaki bağlamda ilk kurumsal ve mekansal organizasyon, 1973 yılında yatırım kararı alınmış olan ve 1981 yılında işleme geçen Kayseri 1. Organize Sanayi Bölgesi'dir. Günümüzde 406 sanayi parseli ve işletimde olan 295 tesis ile Kayseri'deki 10 ve daha fazla işçi çalıştıran işletmelerin toplandığı en büyük organize bölge olan Kayseri 1. Organize Sanayi Bölgesi'nin yanında, şu anda işletmede bulunan bir ve inşaat, plan ve yatırım kararı alınmış olan 5 Organize Sanayi Bölgesi ile birlikte Kayseri'de toplam 7 Organize Sanayi Bölgesi bulunmaktadır.

Türkiye'de günümüze kadar ortaya çıkan en önemli sınai aktivite, imalat sanayisi aktivitesidir. 1980 öncesinde özellikle ithali ikame edilen dayanıksız tüketim mallarının üretiminde uzmanlaşmış olan sektör, 1980 sonrası dışa açılım döneminde ise, dış pazarda talep edilen dayanıksız tüketim malları üretimi ile birlikte, yine iç pazara da üretim yapmaktadır. İhraç ekonomisi olunması durumunda, dış pazarda rekabet edebilecek olan ürünler kuramsal olarak dış ticarete giren ülkelerin karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olan ürünleridir. Ancak uygulamada durum biraz farklılık arz etmektedir. Özellikle ihraç ekonomisi olmuş gelişmekte olan ülkeler bağlamında bakılacak olursa, üretimlerin genellikle emek yoğun dayanıksız tüketim malları üzerine yoğunlaşmış olduğu görülmektedir. Fakat bu durum, gelişmekte olan ülkelerin karşılaştırmalı

üstünlüğe sahip oldukları ürünün dayanıksız tüketim malları olmasından değil, bu ürünlerin en büyük alıcısı konumundaki metropol ülkelerin taleplerinden kaynaklanmaktadır. Bunun yanında, sermaye ve teknoloji yoğun üretimi gerçekleştirecek kapasitenin kazanılmasını sağlayacak sermaye birikim koşullarının yetersizliği de, çevre ülkelerin görece karşılaştırmalı üstünlüğe sahip oldukları ürünlerin dayanıksız tüketim mallarıymış gibi görünmesine neden olmaktadır.

Diğer bir deyişle çevre ülkelerin dış pazara yönelik üretimlerini belirleyen kendi iç dinamikleri ve onların karşılaştırmalı üstünlüğe sahip oldukları ürünler değil, metropol ülkelerin ithalat talepleridir. Bu bağlamda Kayseri'deki üretime bakılacak olursa, 1980 öncesi üretimin ithali ikame edilen dayanıksız tüketim malları üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Aynı şekilde 1980 sonrası ihracata yönelik üretim de yine dayanıksız tüketim malları ve ara malları üretiminde yoğunlaşmıştır.

1980 sonrası mekansal anlamda ortaya çıkan en önemli yeniden organizasyon unsurunun Organize Sanayi Bölgeleri olduğu noktasına değinilmişti. Ancak kurumsal organizasyon kısmında bazı aksaklıklar sözkonusudur. Özellikle ihraç ekonomisi olma durumunda küçük sanayinin üretiminin ihracata yönelik olabilmesi için devlet tarafından teşvik edilmesi ve üretimde yol gösterilmesi konusu önemlidir. Karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olunan ürünler açısından, sanayiciye hangi ürünlerde bu olanakların var olduğu konusunun anlatılması ve üretimin bu yönde gerçekleştirilmesine dair yönlendiricilik, bunun yanında metropol ülkenin talepleri açısından da üretimin hangi sektörlerde yoğunlaşması gerektiği konusu önemlidir. Her iki durumda da küçük sanayicinin üretim açısından yol gösterilmesine ve yönlendirilmeye gereksinmesi bulunmaktadır. Bu bağlamda ortaya çıkan en önemli yönlendiricinin sınai yatırım teşvikleri olması beklenirken, bunların yönlendirme ve özendirmeden çok, her sınai girişime verildiği gözlenmektedir. 1980 – 1990 yılları arasında Kayseri'de verilen yatırım teşviklerine bakıldığı zaman, teşviklerin ihracatı özendirici ve yönlendirici olmaktan uzak olduğu ortaya çıkmaktadır. Tablo 5.26'da, 1980 – 1990 yılları arasında verilen yatırım teşviklerinin, toplam yatırım miktarı, sabit yatırım miktarı, yıllara göre

dağılım, yatırım türleri, sektörler göre dağılım ve yatırımın verildiği toplam istihdam bağımsız değişkenleri için korelasyon analizi sonuçları sunulmuştur. Analizde, bağımsız değişkenlere iki yönlü yokluk denencesi için anlamlılık testi uygulanmış ve sonuçları yine Tablo 5.24’de sunulmuştur.

Tablo 5.24 Kayseri’de 1980 – 1990 Yılları Arasında Verilen Yatırım Teşviklerinin; Toplam Yatırım Miktarı, Sabit Yatırım Miktarı, Yıllara Göre Dağılım, Yatırım Türü, Sektörlere Göre Dağılım ve Teşvikten Yararlanan İstihdam Değişkenleri İçin Korelasyon Analizi ve Değişkenlere Uygulanan İki Yönlü Yokluk Denencesi İçin Anlamlılık Testi Sonuçları

		Yatırım Türü	Toplam Yatırım	Sabit Yatırım	Sektörler	İstihdam	Yıl
Yatırım Türü	Korelasyon	1	0,042	0,036	-0,237	0,078	0,082
	Sig. (2-tailed)	-	0,527	0,585	0	0,241	0,221
	N	226	226	226	226	226	226
Toplam Yatırım	Korelasyon	0,042	1	0,984	-0,145	0,302	0,34
	Sig. (2-tailed)	0,527	-	0	0,029	0	0
	N	226	226	226	226	226	226
Sabit Yatırım	Korelasyon	0,036	0,984	1	-0,127	0,304	0,356
	Sig. (2-tailed)	0,585	0	-	0,052	0	0
	N	226	226	226	226	226	226
Sektörler	Korelasyon	-0,237	-0,145	-0,127	1	-0,033	-0,005
	Sig. (2-tailed)	0	0,029	0,058	-	0,618	0,94
	N	226	226	226	226	226	226
İstihdam	Korelasyon	0,078	0,302	0,304	-0,033	1	0,077
	Sig. (2-tailed)	0,241	0	0	0,618	-	0,247
	N	226	226	226	226	226	226
Yıl	Korelasyon	0,082	0,34	0,356	-0,005	0,077	1
	Sig. (2-tailed)	0,221	0	0	0,94	0,247	-
	N	226	226	226	226	226	226

Tablonun yorumlanması öncelile kısa bir açıklama yapmak gerekir. Bu bağlamda açıklanması gereken ilk kavram, “Yokluk Denencesi” kavramıdır. Denence ve yokluk denencesi kavramları literatürde şöyle açıklanmaktadır:

Çok genel anlamda denence, denenmeye hazır önerme demektir. (Denence: hipotez, hypothesis). Diğer bir deyişle denence, değişkenler arasındaki ilişkiyi tek yönlü olarak belirten, yansız, toplanan verilere dayalı desteklenen ya da reddedilen önermedir. Bilimsel bir denence gözlemlerden, başka araştırmaların sonuçlarından olduğu kadar, bir kuramdan da üretilebilir. Önemli olan deneye nasıl ulaşıldığı değil, denencenin sözel yapısının nasıl olduğudur. Bir denencenin doğruluğunu sınamak amacıyla yapılan araştırmadan elde edilen veriler, uygun istatistiksel çözümlere tabi tutulduktan sonra denencenin kabul ya da reddedilmesi söz konusu olur. Yokluk denencesi ise; istatistiksel açıdan ele alındığında “fark yoktur” biçiminde ifade edilen denence yokluk denencesidir (Hovardaoğlu, 1994, s. 7).

Tablo 5.26’da, yokluk denencesi, “iki değişken arasında ilişki yoktur” şeklinde kurulmuş ve anlamlılık düzeyi, $\alpha = 0,05$ olarak kabul edilmiştir. İki yönlü yokluk denencesi için yapılan anlamlılık testi sonuçlarının yorumlanmasına geçilmeden önce kısaca anlamlılık testine ve α değerine de değinmek gerekirse;

Bir yokluk denencesinin anlamlılığını sınarken, yokluk denencesini reddedip etmeme kararını verirken kullanılan bir standart olan, α sembolüyle gösterilen ve testin anlamlılık düzeyi (significance level) olarak adlandırılan küçük bir olasılık hakkında karar veririz. Sıklıkla kullanılan standartlar; $\alpha = 0.05$ ve $\alpha = 0.01$ ’dir ama bunların başka değerlerini de seçmek mümkündür. Anlamlılık testi sonucunda, bunun ortaya çıkma olasılığı α ’ya eşit veya bundan küçük çıkmışsa yokluk denencesi reddedilir. Bu, basitçe, elde edilen sonucun ortaya çıkma olasılığı, yokluk denencesini geçersiz veya yanlış kabul etmemiz için yeterince küçük anlamına gelmektedir (Edwards, 1994, s. 73).

Tablo 5.26’da sunulan anlamlılık testi sonuçları ve korelasyon değerleri için, anlamlılık testi sonucu (sig 2-tailed) eğer α ’den küçük veya α ’ya eşit çıkmışsa, yokluk denencesi reddedilir. Bu durumda “iki değişken arasında ilişki yoktur” şeklindeki yokluk denencesinin reddiyle, “iki değişken arasında ilişki vardır” sonucuna ulaşılır. Yokluk denencesinin reddi, aynı zamanda korelasyonun 0’dan (sıfır) farklı olduğu anlamına

gelmektedir. Tersi durumda eğer anlamlılık testi sonucu eğer α 'den büyük çıkmışsa, yokluk denencesi kabul edilir. Bu durumda “iki değişken arasında ilişki yoktur” sonucuna ulaşılır.

Bu bağlamda Tablo 5.26’da sunulan sonuçların yorumlanmasına geçilebilir. Öncelikle 1980 sonrası oluşumun ortaya çıkartması beklenen bazı gelişmeler üzerinde durmak gerekir. Bunlar:

- İlk olarak, 1980 yılından sonra ihrac ekonomisi stratejilerinin benimsenmesiyle birlikte, ihracata yönelik sektörlerin gelişmesi ve 1980 öncesindeki yapısından farklılaşması beklenmektedir. Dış pazarda rekabet edebilecek ürünler kapsamında bakıldığında, üretim yapan sektörlerin 1980’den sonra, yıllara göre giderek daha sermaye ve teknoloji yoğun bir noktaya gelmesi söz konusu olmalıdır.
- İkinci olarak, sabit ve toplam yatırımların, sanayileşmenin, ihrac ekonomisi olunması bağlamında artması ile orantılı olarak artması beklenmektedir. 1980 sonrası ortaya çıkan yatırımların, ihrac ekonomisi olma ve dış pazarda rekabet edebilecek duruma gelebilmesinin önemli şartlarından biri bu toplam ve sabit yatırımların artmasıdır. Bir başka deyişle, sabit ve toplam yatırımların miktarlarındaki artış, sermaye yoğun bir sanayileşmeye gidişin göstergesi kabul edilebilir.
- Üçüncü olarak, yatırım türlerinin 1980 yılından sonra, ihrac ekonomisi olunması bağlamında belli bir değişime uğramış olması gerekir. Devletin verdiği yatırım teşviklerinin sınai yatırım amaçlı olduğu kadar, yönlendirici ve dış pazarda rekabeti sağlayacak ürünlerin üretilmesine yönelik özendirici olması gerektiği üzerinde durulmuştu. 1980 yılından sonraki yatırım teşvik türlerinin bu bağlama uygun olarak verilmiş olması gerekir.
- Dördüncü olarak, sektörlerin yeni açılan işletmeler veya varolan işletmeler bakımından sabit ve toplam yatırım miktarlarının artması beklenmektedir. Sektörlerin sermaye yoğun bir seviyeye gelişlerinin en önemli göstergelerinden biri de bu durumdur.

- Beşinci olarak, verilen yatırım teşviki türlerinin toplam ve sabit yatırımlar ile ilişkili olması beklenmektedir. Yukarıda da belirtildiği gibi, yatırım teşvikleri özendirici ve yönlendirici olmalıdır. Bu bağlamda, sermaye yoğun sektörlerle verilen teşviklerin daha yoğun olması beklenmektedir.

Yukarıda sıralananlar bağlamında, öncelikle, sektör değişkeninin yıl değişkeni ile olan ilişkisine bakılmıştır. Anlamlılık testi sonucu $\alpha = 0,940$ çıkmıştır. Bu durumda, “iki değişken arasında ilişki yoktur” şeklinde kurulan yokluk denencesi kabul edilir. Sektörlerin yıllara göre, ihrac ekonomisi olunması durumunu gerçekleştirecek şekilde liberalleşmenin ve dışa açık ekonomik modelin seçildiği yıldan itibaren, dış pazarda rekabet edebilecek düzeyde üretim yapan sektörlerle doğru değişmiş olması beklenirken, bu değişimin gerçekleşmediği, yıllara göre sektörlerin farklılaşmadığı sonucu ortaya çıkmaktadır.

İkinci olarak sabit ve toplam yatırımların yıllara göre değişimi konusuna değinilmişti. Sabit yatırım değişkeni ile yıl değişkeni arasındaki anlamlılık testi sonucu $\alpha = 0,000$ çıkmıştır. Bu durumda “iki değişken arasında ilişki yoktur” şeklinde kurulan yokluk denencesi reddedilir. Bir başka deyişle, sabit yatırımda yıllara göre beklenen artış gerçekleşmiştir. Toplam yatırımlara bakıldığında ise, toplam yatırım değişkeni yıl değişkeni arasındaki anlamlılık testi sonucu yine $\alpha = 0,000$ olarak bulunmuştur. Bu durum da, toplam yatırımlarda yine yıllara göre beklenen artışın olduğunu göstermektedir. Ancak burada önemli bir nokta vardır. Sektörlerde herhangi bir değişim olmadan sabit ve toplam yatırımlar artmaktadır. Bu sonuç, Milli Prodüktivite Merkezi’nin Kayseri’deki sanayi girişimcilerine yönelik yaptığı çalışma içerisinde de vurgulanmaktadır. Bu bağlamda ortaya çıkan sonuç, üretim tarzının ve genel hatlarıyla ürün deseninin değişmeden kaldığı bir durumda, işletmelerin büyümesi, önceleri küçük ölçekli sanayi girişimi olan işletmelerin, yatırım teşvikleri ile sadece ölçekte farklılaşmaları sonucudur. Bir başka deyişle, sektörlerde bir değişim gerçekleşmeden sektörlerin toplam ve sabit yatırımlarındaki artış, sermaye yoğun bir sanayileşmenin ortaya çıkışını gösteriyor gibi olsa da, üretim tarzı ve genel hatlarıyla ürün deseninin aynı kalıyor olması, aslında ihrac ekonomisi olunması durumunda, söylenilen gibi

sermaye yoğun bir sanayileşmeye geçişin olmadığını göstermektedir. Emek yoğun sektörlerdeki sermaye artışı, sermaye yoğun bir sanayileşmeye geçiliyor olduğu anlamına gelmez.

Üçüncü olarak yatırım türü değişkeni ile yıl değişkeni arasındaki anlamlılık testi sonuçlarına bakılmıştır. Test sonucunda $\alpha = 0,221$ çıkmıştır. Bu durumda, “iki değişken arasında ilişki yoktur” şeklinde kurulan yokluk denencesi kabul edilmektedir. Bir başka deyişle, yatırım türü, yıllara göre değişim göstermemiştir. Bu noktada önemli olan yatırım türlerinin sektörlerle olan ilişkisi ve aynı zamanda sektörlerin yıllara göre değişimleri ile birlikte sabit ve toplam yatırım miktarlarındaki değişimlerdir. Yatırım türü değişkeni sektör değişkeni arasındaki anlamlılık testi sonucu $\alpha = 0,000$ çıkmıştır. Bu durum, yatırım türünün sektörlerle göre farklılaşmakta olduğunu gösteriyor olsa da, sektörlerin aslında yıllara göre farklılaşmıyor olması, bir başka deyişle yukarıda anlatıldığı şekilde emek yoğun sektörlerde sermaye artışının olması, yatırım türlerinin sektörlerle göre farklılaşmasının, emek yoğun sektörler bağlamında gerçekleşmesine neden olmaktadır. Yatırım türlerinin ve sektörlerin yıllara göre farklılaşmaması, ancak yatırım türlerinin sektörlerle göre farklılaşması, ortaya şu sonucu çıkartmaktadır: 1980 sonrası dönemde Türkiye dışı açık ekonomik modeli benimserken, dış pazarda rekabet edebileceği ürünler olarak yine 1980 öncesinde olduğu gibi emek yoğun sektör üretimlerini görece karşılaştırmalı üstünlüğü olan ürünler olarak görmektedir. Bu durum ise, 1980 sonrasında Türkiye’nin, metropol ülkelerin söylediği gibi bir sanayileşme yakalayamadığını, sadece benzer sektörler içerisinde işçi, işletme ve ürün miktarlarında artış olduğunu göstermektedir. Hiç şüphesiz, “sanayileşmekte olan ülke” durumundaki dönemde varolan sektörlerde işletme, işçi ve ürün miktarındaki artış, sanayileşmiş olmayı göstermez.

Yukarıdaki sonuç da Mili Prodüktivite Merkezi’nin Kayseri’deki girişimciler üzerine yaptığı araştırmada varmış olduğu bir sonuçtur. Söz konusu araştırmada işletmelerin belli sektörler üzerinde yoğunlaşması, girişimcinin profesyonel işletmeci olabilmek için yeterli eğitime sahip olmaması ve bu nedenle yatırımlar konusunda ciddi hatalar

yapmasına bağlanırken, asında durumun, aynı zamanda, devletin yeterli yönlendiricilikten uzak kalmış olması ve yatırım teşviklerinin yönlendirici ve özendirici olmamasından kaynaklandığı ortaya çıkmaktadır.

Yukarıdaki durum, sektör değişkeni, toplam yatırım değişkeni ve sabit yatırım değişkeni bağlamında da kanıtlanmaktadır. Sektör değişkeni toplam yatırım değişkeni arasındaki anlamlılık testi sonucu $\alpha = 0,029$ çıkmıştır. Bu durumda $0,029 < 0,050$ olduğu için yokluk denencesi reddedilir. Ancak, sektör değişkeni sabit yatırım değişkeni arasındaki anlamlılık testi sonucunun $\alpha = 0,058$ çıkması, dolayısıyla $0,058 > 0,050$ olması nedeniyle yokluk denencesi kabul edilir. Bu durum, sektörlerin toplam yatırımlarında artışlar olduğunu göstermekteyken, aynı artışın sabit yatırım bağlamında gerçekleşmediğini vurgulamaktadır. Bir başka deyişle kurulan işletmeler, sermaye yoğun sektör olabilecek sabit yatırım miktarlarına ulaşamamışlardır. Ancak toplam yatırımlar bakımından, teşvikler ile büyütülen sektörler, ki bunlar esas itibariyle emek yoğun sektörlerdir, ilk bakışta sanki sermaye yoğun sektörler gibi gözükmemektedir. Bir başka deyişle, örneğin bir üretim tezgahı ve üç işçi ile çalışan işletme, aldığı teşviklerle tezgah sayısını 100'e ve işçi sayısını 300'e çıkarırsa, toplam yatırımda görece artışlar meydana gelmekte ancak bu durum, sermaye yoğun bir sektöre geçişi göstermemektedir. Farklı bir anlatımla, biraraya emek yoğun sektörler, sermaye yoğun bir sektör oluşturmaz.

Son olarak yatırım türü, sabit yatırım ve toplam yatırım değişkenleri arasındaki ilişkiye bakılmıştır. Bu kapsamda, yatırım türü değişkeni, sabit yatırım değişkeni arasındaki anlamlılık testi sonucu $\alpha = 0,527$ çıkmış, yatırım türü değişkeni, toplam yatırım değişkeni arasındaki anlamlılık testi sonucu ise, $\alpha = 0,585$ olarak bulunmuştur. Her iki durumda da “iki değişken arasında ilişki yoktur” şeklinde kurulan yokluk denencesi kabul edilir. Bu durumda şu sonuç ortaya çıkmaktadır: yatırım teşvikleri, toplam yatırım miktarlarına veya sabit yatırım miktarlarına bakılarak dağıtılmamıştır. Bir başka deyişle, ortaya çıkan sonuç, yine yatırım teşviklerinin sermaye yoğun sanayileşmeyi özendirici ve teşvik edici olmayışdır.

Yukarıda anlatılan bu oluşumlar dışında, Kayseri’de sanayicinin bir önemli özelliğinden de bahsetmek gerekir. Sanayici aynı zamanda ticaret ile uğraşmaktadır. Bu durumu şu şekilde yorumlamak mümkündür: özellikle 1980 sonrası dönemde ihraç ekonomisi modelini benimsemiş olan çevre ülkelerde, sanayiye koruyucu politikaların olmaması nedeniyle risk artmıştır. Bu risk, kuramsal olarak yeterli eğitim almış girişimciler tarafından üstesinden gelinebilecek bir risk olarak değerlendirilmekteyse de, çevre ülkeler içerisinde ve özellikle Kayseri bağlamında, girişimcilerin yeterli eğitimden yoksun oldukları açıktır. Bu durumda risk, birden fazla sektöre paylaştırılmak yoluyla azaltılmaya çalışılmaktadır. Benzer durum, Ege’li sanayi girişimcilerinin bir özelliği olarak da ortaya çıkmaktadır. Hem sanayi sektörüne yatırım yapan girişimciler, aynı zamanda tarım sektörüne de yatırım yapmakta, böylece riski iki sektör arasında dağıtmaktadır. Bu durumun yansıması ise Kayseri’de girişimcilerin hem sanayi sektörüne hem de ticaret sektörüne yatırım yapmaları olarak kendini göstermektedir.

Sonuç olarak Kayseri’de küçük sanayinin mekansal yeniden organizasyonu şu şekilde ortaya çıkmaktadır: 1980 öncesi il genelinde 3 merkez ilçe genelinde 2 küçük sanayi sitesi ve bunun dışında dağınık olarak yer seçmiş olan küçük sanayi, 1980 sonrasında özellikle teşviklerle Organize Sanayi Bölgeleri’ne geçmektedir. Ortaya çıkan en önemli gözlem, büyüyen küçük sanayiler, Organize Sanayi Bölgeleri’nde toplanırken, Organize Sanayi Bölgesi’ndeki sanayi arsası fiyatını karşılayamayacak derecede küçük olan sanayi işletmeleri ise, Küçük Sanayi Sitelerinde kalmaktadır. Organize Sanayi Bölgesi’ne geçen sanayi, orta ve büyük ölçekli işletme gibi gözükmemekte, ancak yukarıda da anlatıldığı gibi sadece çalışan sayısı ve toplam yatırım miktarı bakımından bu kategoride yer almaktadır. Emek yoğun üretim süreçleri devam ederken, teşvikler, bu sanayileri sermaye yoğunmuş gibi göstermekte, ancak sonuç olarak, sektör, biraraya gelmiş küçük sanayilerden oluşmaktadır. Şüphesiz biraraya gelmiş emek yoğun sektörler, artan sermayeleri nedeniyle sermaye yoğun sektör sınıflamasına sokulamaz. 1980 sonrası ortaya çıkan mekansal yeniden organizasyonun en önemli özelliği, varolan emek yoğun sektörleri biraraya getirmesidir. Yeniden organizasyon sonucu, ihraç ekonomisi olunduğu takdirde artacağı söylenen sermaye yoğun sektörlerle ve sanayinin

kendini yeniden üretmesini sağlayacak sektörlere doğru bir değişim ortaya çıkmamıştır. Kayseri’de mekansal olarak yeniden organize olmuş küçük sanayi girişimcisi, halen devletten bazı koruma politikalarını gerçekleştirmesini beklemektedir. Bunun yanında mekansal organizasyon, yanında kurumsal bazı oluşumları getirmemiştir. Özellikle sanayi girişimcilerinin yatırımcı anlamında ve işletmecisi anlamında profesyonelleşmesini sağlayacak yönlendirme ve eğitim çabaları yetersiz kalmıştır. Bu ve geçmişteki yatırım teşviki politikaları ise, beraberinde işletmelerin belli sektörlerle yığılması sonucunu doğurmakta, bu da eksik kapasite ve hatta atıl kalma sorununu ortaya çıkartmaktadır. Bunun yanında çevre ülkelerin ürünlerinin en önemli ithalatçısı durumundaki metropol ülkelerin isteği olarak ürün fiyatlarının devamlı ucuz tutulmasını sağlayacak sürekli devalüasyonlar da, yerli hammadde tüketicisi durumunda olan sanayicilerin alım gücünü kısarak üretim kapasitelerinde düşüşlere neden olmaktadır. Ayrıca 1950’lerden beri gündemde olan en önemli sorun olarak yatırım malı üretim sektörlerine önem verilmemesi durumu halen geçerliğini korumaktadır. İhraç ekonomisi olma durumunda teknoloji üretimi bakımından dışa bağımlılık, özellikle Post –Fordist bağlamda kaçınılmazdır. Ancak yatırım malı üretimi bakımından dışa olan bağımlılık, 1980 sonrası çevre ülkelere aktarılan somut üretim süreçlerinin bile kendini yeniden üretme koşullarını sınırlamakta, dolayısıyla Post – Fordist bağlama ayak uydurmak giderek zorlaşmaktadır. Bu kapsamda diğer önemli nokta, “küresel ağ” a eklemlenme konusudur. Bu bağlamda ortaya iki önemli sonuç çıkmaktadır. 1980 öncesi büyük sanayiye ve devletin ilgili kuruluşlarına ara malı üretimini gerçekleştirmesi görevi verilen organize olmuş küçük sanayide, organizasyon konusu, küçük sanayi girişimcilerinin hem mekanda hem kurumsal olarak biraraya gelmesi ile sağlanmaya çalışılmıştır. Bir başka deyişle yurt içinde büyük sanayiye ve devlete ara malı üreten küçük sanayi kendi şartları ve çeşitli özendirmelerle organize olmaya çalışmıştır. Ancak 1980 sonrasında özellikle “küresel üretim ağ”ına eklemlenme söz konusu olduğunda, organize olmuş küçük sanayinin organizasyonu işlevi, küçük sanayiciden, büyük ölçekli finansman sahibine geçmiştir. Bir başka deyişle 1980 öncesi organizasyon küçük sanayi girişimcisindeyken, 1980 sonrası bu işlevi Türkiye bağlamında İstanbul üstlenmektedir. Zaten yatırımlar konusunda ciddi hatalar yaptığı, yeterli eğitim almamış olduğu ve sadece emek yoğun

sektörde işçi sayısı olarak artış yaratmak suretiyle sermaye yoğun bir sektörmüş gibi görünen Kayseri’li küçük sanayicinin “küresel ağ” a tek başına eklemelenmesi beklenemez. Bu eklemelenmeyi gerçekleştiren İstanbul’dur ve Kayseri’de organize olmuş küçük sanayi, yine ara malı üretirken, organizasyon işlevini İstanbul yüklenmektedir. Bu bağlamda hiç şüphesiz asıl karlılık Kayseri’de kalmamaktadır.

Son olarak özetlemek gerekirse, Kayseri’de küçük sanayinin 1980 sonrası mekansal yeniden organizasyonu, ölçeği büyüyen küçük sanayi işletmeleri bakımından Organize Sanayi Bölgeleri’nde ortaya çıkmaktayken, teşviklerden yeteri kadar / hiç pay alamamış küçük sanayi bakımından küçük sanayi sitelerinde gerçekleşmektedir. Organize Sanayi Bölgeleri’nde ortalama parsel m² birim fiyatlarının (örneğin Mimar Sinan Organize Sanayi Bölgesi’nde 10 \$ / m²) çok yüksek olması nedeniyle, yatırım teşviklerinden yararlanamayan küçük sanayi kuruluşları Organize Sanayi Bölgeleri’ne gelememektedir. Yüksek parsel fiyatlar ve metropol ülkeden aktarılan somut üretimin ilk yatırım maliyetinin yüksekliği konusu son bölümde tartışılmıştır. Ancak bu noktada söylenmesi gereken şudur: “küresel ağ” a ara malı üretimi yapacak olan küçük sanayi girişimlerinin ilk yatırım maliyetleri, hem metropol ülke talepleri ve somut üretim aktarımları bakımından, hem de sürekli devalüasyonlar sayesinde çok yüksek olmaktadır. Metropol ülkenin somut üretim aktarımı ise, kontrolü en iyi sağlayabileceği alanlara yönelik olmaktadır. Bu kontrol ise, Organize Sanayi Bölgeleri içerisinde en verimli şekilde sağlanmaktadır. “Küresel ağ” için ara malı üretimini gerçekleştirecek küçük sanayi bakımından, bu bağlamda Organize Sanayi Bölgesi’ne geçmek kaçınılmazdır. Ancak Organize Sanayi Bölgesi’ne geçmenin maliyetinin yüksekliği de önemli bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır. Bu durumda mekansal yeniden organizasyonu sağlamada yine devlete teşvikler anlamında önemli görevler düşmektedir. Kısaca yukarıdaki bağlamda mekansal yeniden organizasyonu sağlama görevi de, 1980 sonrası ihraç ekonomisi modelinin benimsenmesi sonucu, devlete düşmektedir.

KAYNAKLAR

Aysel, A., Funda (1998). The Role Of Accumulation Connections In Re-Production Of Spatial Organization. The Industrial Capital As An Apparatus For Regulations About The City İzmir. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi.)

Aru, A. Kemal (1998). Türk Kenti. İstanbul: Yapı Endüstri Merkezi Yayınları

Baydar, Aydın (1999). Kayseri Merkez Mimar Sinan Organize Sanayi Bölgesi Hakkında Genel Bilgi. Kayseri Sanayi Odası Dergisi, 39, 27 – 28.

Cillov, Haluk (1949). Denizli El Dokumacılığı Sanayi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi İktisat ve İctimaiyat Enstitüsü Yayınları.

Çarıkçı, Emin (1983). Yarı Gelişmiş Ülkelerde ve Türkiye’de Sanayileşme Politikaları. Ankara: Turan Kitabevi.

Devlet İstatistik Enstitüsü (1983). 1980 Yılı Genel Nüfus Sayım Sonuçları, Kayseri İli. Ankara.

Devlet İstatistik Enstitüsü (1988). 1985 Yılı Genel Nüfus Sayım Sonuçları, Kayseri İli. Ankara.

Devlet İstatistik Enstitüsü (1993). 1990 Yılı Genel Nüfus Sayım Sonuçları, Kayseri İli. Ankara.

Devlet Planlama Teşkilatı (1972). Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı. Ankara.

Devlet Planlama Teşkilatı (1967). İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı. Ankara.

Devlet Planlama Teşkilatı (1973). Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı. Ankara.

Devlet Planlama Teşkilatı (1979). Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı. Ankara.

Devlet Planlama Teşkilatı (1985). Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı. Ankara.

Dönek, Ekrem & Bilgili, Emine & Uzay, Nisfet & Özkan, Mehmet & Somuncu, Orhan (1997). Kayseri'nin Sosyo – Ekonomik Yapısı ve Gelişme Potansiyelleri. Kayseri: Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi (Yayınlanmamış Araştırma Çalışması.)

Edwards, L. Allen (1995). Doğrusal Regrasyon ve Korelasyona Giriş. (S. Hovardaoğlu, Çev.) Ankara: Hatiboğlu Yayınları. (Orijinal Baskı 1984).

Eraydın, Ayda (1992). Post – Fordizm ve Değişen Mekansal Öncelikler. Ankara: ODTÜ Matbaası.

Erkiletlioğlu, Halit (1993). Kayseri Tarihi. Kayser: İl Kültür Müdürlüğü Yayınları.

Giddens, Anthony (1998). Modernliğin Sonuçları. 2. Baskı. İstanbul: Ayrıntı Yayınevi. (Orijinal Baskı 1992).

Göksu, Emel (1999). Cumhuriyet Dönemi Planlama Yaklaşımları. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü. (Yayınlanmamış Ders Notları).

Hançerlioğlu, Orhan (1973). Felsefe Sözlüğü. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Hobsbawm, J.,Eric (1998). Sanayi ve İmparatorluk. (A. Ersoy, Çev.). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları. (Orijinal Baskı 1991).

Hovardaoğlu, Selim (1994). Davranış Bilimleri İçin İstatistik. Ankara: Hatiboğlu Yayınları.

İmren, Sami (1999). Kayseri 1. Organize Sanayi Bölgesi. Kayseri Sanayi Odası Dergisi, 37, 26 – 27.

İnan, Afet (1973). Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı – 1933. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Kepenek, Yakup (1986). Gelişimi, Yapısı ve Sorunlarıyla Türkiye Ekonomisi. Ankara: Teori Yayınları.

Koçak, Servet & Başmanav, Seçil (1997). İç Anadolu Bölgesi'nde Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi İşletmeleri Profili. Ankara: KOSGEB Yayınları.

Köse, H., Ahmet & Öncü, Ahmet (1998). Dünya ve Türkiye Ekonomisinde Anadolu İmalat Sanayii: Zenginleşmenin mi Yoksa Yoksullaşmanın mı Eşiğindeyiz. Toplum ve Bilim, 77, 135 – 159.

Lacoste, Yves (1996). Sınıf Açısından Azgelişmişlik.2. Baskı. (A. Ünlü, Çev). İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları. (Orijinal Baskı 1966).

Lajugie, Joseph (1974). Ekonomik Sistemler. 2. Baskı. (N. Önal, Çev). Ankara: Varlık Yayınları. (Orijinal Baskı 1968).

Luraghi, Raimondo (1975). Sömürgecilik Tarihi. (H. İnal, Çev). İstanbul: E Yayınları. (Orijinal Baskı 1964).

Mandel, Ernest (1998). Marksist Ekonomi Kuramına Giriş. 2. Baskı. (A. Ünlü, Çev). İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları. (Orijinal Baskı 1991).

Milli Prodüktivite Merkezi (1999). Kayseri Verimliliği Artırma Projesi. Ankara.

Mumcu, Ahmet (1996). Tarih Açısından Türk Devrimi'nin Temelleri ve Gelişimi 14. Baskı. İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Mutluer, Mustafa (1995). Gelişimi Yapısı ve Sorunlarıyla Denizli Sanayii. İzmir: Denizli Sanayi Odası Yayınları.

Ökçün, Gündüz (1968). Türkiye İktisat Kongresi 1923 İzmir: Haberler, Belgeler, Yorumlar. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını.

Özdemir, Mahmut (1990). Türkiye'de Organize Sanayi Bölgeleri. Ankara: TOBB Yayınları.

Sağlam, Dünder (1985). Türkiye Ekonomisi. Ankara: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Sarıkoç, Ahmet (1999). Kayseri – İncesu Organize Sanayi Bölgesi. Kayseri Sanayi Odası Dergisi, 38, 24 – 25.

- Serin, Necdet (1963). Türkiye'nin Sanayileşmesi. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Sevgi, Cezmi (1994). Sanayileşme Sürecinde Türkiye ve Sanayi Kuruluşlarının Alansal Dağılımı. İstanbul: Beta Yayınevi.
- Sönmez, Mustafa (1982). Türkiye Ekonomisinde Bunalım: 24 Ocak Kararları ve Sonrası. 2. Baskı. İstanbul Belge Yayınları.
- Şeftalici, Haluk (1994). Yatırım Teşviklerinin Kayseri Sanayisine Etkisi. Kayser: Kayseri Sanayi Odası Yayınları.
- T.C. Kayseri Valiliği İl Planlama ve Koordinasyon Müdürlüğü (1995). İl Envanteri. Kayseri.
- T.C. Kayseri Valiliği İl Sanayi ve Ticaret Müdürlüğü. (1999). Kayseri İli 1998 Yılı Sanayi ve Ticaret Durum Raporu. Kayseri.
- T.C. Kayseri Valiliği İl Sanayi ve Ticaret Müdürlüğü. (2000). Kayseri İli 1999 Yılı Sanayi ve Ticaret Durum Raporu. Kayseri.
- T.C. Kayseri Valiliği İl Sanayi ve Ticaret Müdürlüğü. (2001). Kayseri İli 2000 Yılı Sanayi ve Ticaret Durum Raporu. Kayseri.
- T.C. Kayseri Valiliği. (1998). Cumhuriyet'in 75. Yılında Kayseri. Kayseri.
- Venzel, V., Leo (1978). Kayseri'de Çevresel Üretim. (Ajanstürk, Çev). Ankara: Ajanstürk Matbaacılık.
- Wallerstein, Immanuel (1992). Tarihsel Kapitalizm. (N. Alpay, Çev). İstanbul: Metis Yayınları.